

3 / 2 0 2 1

Teknologia

Idäntutkimus on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tieteellinen aikakauskirja. Julkaisija on Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura ry.
3. numero 2021
28. vuosikerta

TILAUKSET JA OSOITTEENMUUTOKSET

Idäntutkimus
Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura ry
Puh. 044 5442203
e-mail: viets-idantutkimus@helsinki.fi

Vuosittilaus 38 €, ulkomaille 40 € ja opiskelijat 18 €. Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seuran jäsenet saavat vuosittilauksen jäsenmaksua vastaan (35 €, opiskelijat 16 €).

Koko sivun ilmoitus 170 €, ½ sivua 85 € ja ¼ sivua 43 €.

TOIMITUS

Aleksanteri-instituutti
Unioninkatu 33 (PL 42)
00014 Helsingin yliopisto

Päätoimittaja:
Katja Lehtisaari
Tampereen yliopisto
puh. 050 409 8845
e-mail: katja.lehtisaari@helsinki.fi

Toimitussihteeri:
Ira Österberg
Helsingin yliopisto
puh. 050 448 4074
e-mail: ira.osterberg@helsinki.fi

Dragana Cvetanović
Helsingin yliopisto
e-mail: dragana.cvetanovic@helsinki.fi

Emma Hakala
BIOS-tutkimusyksikkö
Ulkopoliittinen instituutti
e-mail: emma.hakala@fiia.fi

Meri Kulmala
Helsingin yliopisto
e-mail: meri.kulmala@helsinki.fi

Sirke Mäkinen
Helsingin yliopisto
e-mail: sirke.makinen@helsinki.fi

Jukka Pietiläinen
Helsingin yliopisto
e-mail: jukka.pietilainen@helsinki.fi

Mika Pylsy
Helsingin yliopisto
e-mail: mika.pylsy@helsinki.fi

Saara Ratilainen
Tampereen yliopisto
e-mail: saara.ratilainen@tuni.fi

Riku Toivola
Helsingin yliopisto
e-mail: riku.toivola@helsinki.fi

Jaakko Turunen
Södertörn University
e-mail: jaakko.turunen@sh.se

TOIMITUSNEUVOSTO

Idäntutkimus-lehden toimitusneuvostona toimii Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura ry:n hallitus.

Lehden ulkoasu:
Asmo Koste / Nastamuumio oy

ISSN 1237-6051
Grano 2021

Seuraavien numeroiden teemat:

4/2021 Rakkaus
1/2022: Vapaa tema. Vertaisarvioidut artikkelit deadline 5.11.2021, muut tekstit 15.1.2022
2/2022: Ylirajaisuus. Vertaisarvioidut artikkelit deadline 1.2.2022, muut tekstit 31.3.2022

Digiajan verkot ja verkostot aluetutkimuksessa

Teknologiaa kehitetään ja otetaan käyttöön eri tahtiin eri syistä eri puolilla maailmaa, mutta monissa asioissa fyysiset maiden rajat eivät enää paljon vaikuta kehitykseen, etenkin digitaalisilla alustoilla. Arjessakin kuitenkin tulee vastata digitaalisen ja reaali maailman kohtaamisia, joihin ei aina ole ennalta varautunut. Tallinnan kaduilla näin lokakuussa laatikkomaisen kuljetusrobotin, joka oli luultavasti viemässä ruokakauppaostoksia asiakkaan kotiovelle. Virolaisen yrityksen robotit ottavat vielä ensiaskeliaan tai pitäisikö sanoa ensiajeluitaan, ja Suomessakin vastaavia on kokeiltu. Tallinnan kaduilla sujahtelee silti kuljetustehtävissä edelleen enemmän ihmisiä kuin robotteja, esimerkiksi Woltin ja Boltin ravintolakuljetuksia tehden. Kuljetusrobotitkin tarvitsevat *Helsingin Sanomien* 19.10. julkaiseman artikkelin mukaan avukseen välillä ihmisiä auttamaan niitä kauko-ohjauksella tai aivan ”lähitukena” kadun varrella.

Kadulla kulkevat robotit sopivat hyvin mielikuviiin tämän päivän Virosta. Viro mielletään nykyään teknologian kehityksessä innovatiiviseksi ja yrittäjyysmyönteiseksi, naapurimaa Venäjä innovaatiopolitiikassaan enemmänkin keskusjohtoiseksi. Venäjän innovaatiopolitiikkaan saamme katsauksen tässä numerossa Salla Nazarenkon artikkelissa.

Tässä *Idäntutkimuksen* Teknologia-teemanumerossa pääsemme myös muun muassa tutustumaan tiedostojen jakamiseen tarkoitettujen vertaisverkkojen käyttäjien maailmaan Ukrainassa ja lukemaan koronapandemian vauhdittamasta digiloikasta Aleksanteri-instituutin koordinoimissa koulutusohjelmissä sekä virtuaalitapahtumista, jotka lienevät tulleet jäädäkseen myös itäisen Euroopan ja Venäjän tutkimusta ja koulutusta koskeviin kokoontumisiin. Myös esimerkiksi brittiläinen slavistiikan ja itäisen Euroopan tutkimuksen yhdistys BASEES, joka perui vuosien 2020 ja 2021 konferenssinsa kokonaan, on päätynyt vuonna 2022 pitämään lähi- ja etäkonferenssin yhdistelmän.

Teknologia on kiinteä osa arkeamme, ja digitaalisiin aineistoihin ja niiden käyttöön sekä verkkoalustoilla tapahtuvaan kanssakäymiseen liittyy monia tärkeitä näkökulmia teknologian ja sisältöjen äärelle pääsystä ja sovellusten saavutettavuudesta aina sisältöjen tekijänoikeuksiin. Teknologia-teemanumeron vastaavana toimittajana toiminut Ira Österberg pohtii kolummissaan internetiä ja tieteellisen tiedon saavutettavuutta, Markus Kainu puolestaan tiedesisältöjen säilymistä verkkoalustoilla. Heidän esiin nostamansa oleelliset digiajan ky-

symykset koskevat toki laajempaakin yhteisöä kuin vain Venäjän ja itäisen Euroopan tutkijoita ja tutkimuksesta kiinnostuneita, mutta on tärkeää myös pohtia aihepiiriä nimenomaan aluetutkimuksen kannalta. *Idäntutkimuksen* sähköinen arkisto on yksi palapelin osa tässä, kun embargon sulkeuduttua lehden vanhemmat numerot tulevat kukin vuorollaan kaikille avoimesti luettaviksi.

Helsingissä 21.10.2021

Katja Lehtisaari

Innovaatioita neopatrimonialismin oloissa?

Artikkeli tarkastelee kirjallisuuskatsauksen ja teemahaastattelujen avulla väitettä siitä, että neopatrimonialistinen ja autoritaarinen johtamiskulttuuri on eräs syy Venäjän suhteellisen vähäisiin innovaatioihin. Johtopäätös on, että johtamiskulttuuri on vain yksi osa-alue, joka hidastaa innovaatiokehitystä. Suurempi ongelma on venäläinen järjestelmä itsessään: valtio on vuodesta 2014 ollut yhä sisäänpäinkääntyneempi, ja esimerkiksi startupeilla on kasvumahdollisuuksia Venäjällä ainoastaan silloin, kun niiden asiakaskunnan ytimessä ovat valtion organisaatiot. Lisäksi venäläinen järjestelmä on hyvin byrokraattinen yhtäältä ja toisaalta poukkoileva: valtion odotukset innovaatiopolitiikalta eivät ole aina realistisia ja epäonnistumisen kulttuuria ei hyväksytä.

Toisaalta Venäjällä on suuria sektorikohtaisia eroja. Yksityisen sektorin johtamiskulttuuri on dynaamisempaa ja nykyaikaisempaa kuin valtionyritysten ja sukupolvenvaihdos tulee muuttamaan tilannetta entisestään. Suurin kysymys liittyy *sisteman* tulevaisuuteen ja siihen, tuleeko valtion kontrolli yritysmaailmasta kiristymään lähivuosina entisestään.

Salla Nazarenko

Huolimatta venäläisten suhteellisen korkeasta koulutustasosta (Voltšik & Krivošejeva-Medjantseva 2014, 53) ja Neuvostoliitosta periytyneestä korkean teknologian perinteestä, Venäjältä tulevien innovaatioiden määrä on edelleen suhteessa matala. Puhutaan jopa ”Venäjän innovaatioparadoksista” (Gianella & Tompson 2007). Tätä on selitetty mm. riittämättömällä tekijänoikeuksien suojalla, julkisen tutkimus- ja kehitysrahan riittämättömällä valvonnalla, ihmispääoman puutteilla ja ”luonnonvarakirouksella” (Crescenzi & Jaax 2016, 2).

Lisäksi järjestelmässä on yhä Neuvostoliitosta periytyviä ongelmia reformeista huolimatta. Vallanpitäjät ovat puhuneet halustaan korjata ongelmia, mutta usein epäonnistuneet. (Klochikhin 2012.) Siitä huolimatta, että hallitus on pyrkinyt edistämään innovaatio- ja tiedepolitiikkaansa ja vaikka muun muassa venäläiset tutkijat julkaisevat arvostetuissa kansainvälisissä tiedejournaaleissa enemmän kuin aiemmin, järjestelmä on epävakaa. 2010-luvulla tiedeinstituutiot ovat jopa luonnehtineet tieteen olevan vakavassa kriisissä, mikä on 1990-luvulta tuttua sanastoa. (Dezhina 2017, 8.)

Taloudellisen yhteistyön ja kehityksen järjestö OECD kehotti jo vuonna 2011 Venäjää lisäämään innovaatioita talouskasvun edistämiseksi. OECD suositteli Venäjää nojaamaan valmiiksi vahvoihin julkisiin tutkimusinstituutioihinsa, mutta huomautti, että ongelmia ovat Venäjän vähäinen tutkimus- ja kehitystoiminta yrityksissä, vähäinen kilpailu, laajamittainen korruptio ja heikko infrastruktuuri (OECD 2011). Venäjä kuitenkin haluaa pysyä globaalissa kilpailussa mukana. Presidentti Vladimir Putin muun muassa perusti teollisuuden, tieteen ja teknologian ministeriön, jonka tavoite on parantaa Venäjän kilpailukykyä ja edistää tutkimus- ja kehitystoimintaa (Dezhina & Graham 2000). Varsinaisesti innovaatiopolitiikka lähti kuitenkin kehittymään vasta Dmitri Medvedevin presidenttikaudella.

Tässä artikkelissa tarkastellaan Venäjän innovaatiopolitiikan tilaa esittelemällä lyhyesti innovaatioiden kehitystä Medvedevin presidenttikaudesta eteenpäin. Aluksi esitellään Skolkovo-projektia, joka oli Medvedevin kauden innovaatiopolitiikan lippulaiva. Tämän jälkeen pohditaan neopatrimonialistista järjestelmää, jossa poliittinen ja taloudellinen valta ovat yhteenkietoutuneita ja niihin liittyy yksityinen intressi, sekä Venäjän hallintojärjestelmää *sistema*-käsitteen kautta. Tavoitteena on ymmärtää venäläisen järjestelmän vaikutusta innovaatiopolitiikkaan. Teemahaastattelujen pohjalta artikkeli tuo esiin kolme kehystä, joiden avulla tarkastellaan innovaatiopolitiikkaa neopatrimonialistisessa järjestelmässä.

Innovaatiopresidentti Medvedev, Skolkovo-projekti ja ”uusi kasvun malli”

Medvedeville talouden modernisointi ja innovaatiot olivat prioriteetteja. Hän sanoi duumalle elokuussa 2009, että Venäjän talous on liian riippuvainen raaka-aineiden tuotannosta ja että rakenteellinen uudistaminen on välttämätöntä (Smith 2010, 10). Medvedev lanseerasi useita strategisia aloitteita, joiden tavoite oli parantaa Venäjän asemaa kansainvälisessä kilpailussa. Lisäksi hänen presidenttikaudellaan perustettiin teknologiapuistoja, yrityshautomoita ja yrityksiä, joiden tavoite oli edistää juuri innovaatioita. (Schulze 2014, 11.) Innovaatioita alettiin kehittää myös ja erityisesti armeijan tarpeisiin. Puolustusministeriön alaisen tutkimussäätiön hankkeet yltävät kemian, biologian ja lääketieteen aloilta uusiin teknologioihin ja informaatioalaan. Maanpuolustuksen tarpeet ovat esillä muissakin innovaatioita edistäväissä elimissä (Päiväläinen & Rajala 2020, 10).

Innovaatiokeskus Skolkovo oli eräs Medvedevin ajan suurhankkeista. Sen alkuperäinen ajatus oli luoda Piilaakson kaltainen teknologian ja innovaatioiden keskus Venäjälle. Ajatus keskuksesta juontaa 1990-luvulle, mutta toteutus kaatui silloiseen poliittiseen epätasapainoon ja Neuvostoliiton hajoamisen jälkeisiin talousongelmiin. Putin lanseerasi ensimmäiset teknologiapuistot 2000-luvun alkuvuosina, mutta Skolkovon synty oli Medvedevin projekti.

Skolkovon syntyä ennen perustettiin myös presidentin alainen komissio Venäjän talouden modernisoimiseksi ja kehittämiseksi. Komissio toi yhteen Vladimir Putinille läheistä poliittista eliittiä. Komission tavoite oli paitsi koordinoida uusien teknologioiden ja käytäntöjen käyttöönottoa, myös luoda alusta noiden muutosten poliittisen merkityksen määrittelyyn.

Komissio itsessään jäi lyhytikäiseksi, mutta se rakensi pohjaa kuvitelmalle Venäjän tulevaisuudesta teknologisesti kilpailukykyisenä maana. (Pynnöniemi 2014, 606.) Tämä komissio oli monessa mielessä neopatrimonialistinen ajatus: tulevaa innovaatiopolitiikkaa ja yhteiskunnallista muutosta ja reformeja johti presidentin sisäpiiri.

Tänä päivänä Skolkovo koostuu 460 hehtaarin teknologiapuistosta Skolkovossa Moskovan lähellä sekä yrityspuistoista, ”satelliiteista”, eri puolilla Venäjää. Eräs Skolkovon taustahahmoista on suomalainen Pekka Viljakainen. Viljakainen nimitettiin vuoden 2010 lopussa Medvedevin määräyksellä Skolkovon hallituksen puheenjohtajan neuvonantajaksi. Nykyään hän on Skolkovon ja Skoltech-yliopiston hallitusten jäsen sekä suurimman riskirahoitusyhtiön Skolkovo Venturesin hallituksen puheenjohtaja. Viljakainen on muun muassa kahdentoista Venäjän eri alueilla toimivan, franchise-satelliittiskolkovon takana. Vuoden 2021 aikana niitä oli tarkoitus perustaa kahdeksan lisää. Samana vuonna Skolkovo työllisti 47 000 ihmistä vakituisesti ja sen alaisten startupien liikevaihto oli yhteensä noin kolme miljardia dollaria (Pekka Viljakaisen haastattelu puhelimesta, 14.1.2021).

Skolkovo-hankkeen on pelätty perineen Neuvostoliitosta lähtöisin olleita rakenteellisia puutteita liittyen esimerkiksi johtamiseen, investointiympäristöön, lainvoimaisuuteen, korruptioon ja reiluun kilpailuun. Skolkovosta onkin puhuttu hallituksen imagokampanjana pikemminkin kuin oikeana muutosagenttina. (Schulze 2014, 11.)

Skolkovo keskittää voimavarojaan viiteen tärkeään kasvualueeseen: energiatehokkuus, strategiset tietokoneteknologiat, biolääketiede, ydinteknologia ja avaruusteknologia. Skolkovon innovaatiokeskus muodostuu yrityksistä ja startupeista, joita on yli tuhat, sekä teknologiapuistosta, Skolkovo Institute of Technology -yliopistosta ja Moskovan lähistöllä sijaitsevasta Skolkovo Citystä. Yhdessä näiden tavoite on muodostaa innovaatioekosysteemi.

Dmitri Medvedev käytti kaudellaan myös ahkerasti sanaa ”modernisaatio”. Globaalin finanssikriisin oloissa termi oli suhteellisen helppo lanseerata. Se vastasi yhtäältä olemassaolevaan muutostarpeeseen, toisaalta se oli riittävän epämääräinen. Medvedev itsekin käytti siitä erilaisia tulkintoja, viitaten sekä talouteen että politiikkaan. (Malinova 2020, 70–71.)

Joka tapauksessa Medvedevin kausi oli Venäjän innovaatiopolitiikassa ratkaiseva. Toisaalta se tarkoitti myös, että innovaatioista tuli välttämätön osa esimerkiksi valtion yhtiöiden toimintaa:

...Innovaatioista puhuttaessa se Medvedevin presidenttikausi oli aallonjakaja, hänellä oli neljän i:n perusta, joista neljäs i oli innovaatio, hän nostatti sitä aika paljon täällä. ... Tietysti Venäjällä hyvin usein asiat on ylhäältä koordinoituja. Tälläkin hetkellä esimerkiksi ymmärtääkseni valtionyhtiöiden on pakko käyttää tietty osa menoistaan tutkimus-, kehitys- ja innovaatiotoimintaan, ja jos katsotaan mitä se käytännössä tarkoittaa, se riippuu vähän yrityksestä, toiminnot jotka vois olla markkinointitutkimusta tai markkinointiin liittyvää toimintaa, se täällä kategorisoidaan myöskin innovaatioihin. (Teams-haastattelu, Moskovassa työskentelevä suomalainen asiantuntija, M1, 24.7. 2020.)

Vuonna 2008 esiteltiin myös strategia 2020, jonka piti olla ”uusi kasvun malli” ja johdatus uuteen sosiaalipolitiikkaan. Dokumentissa on 864 sivua ja se jakaantuu kuuteen osaan, jotka kattavat makrotalouden, sosiaalipolitiikan, infrastruktuurin, valtion tehokkaan toiminnan ja ulkoiset kasvun edellytykset. Strategian aluksi todettiin finanssikriisin luoneen tilanteen, jossa aiemmat kasvun edellytykset ja mallit eivät enää päteneet. Heti alussa strategia totesi, että Venäjällä on yhä inhimillistä pääomaa ja kansallinen koulutus- ja kulttuurijärjestelmä

ovat ”yhä johtavien joukossa”. Strategia kuitenkin myönsi myös Venäjän heikkoudet ja jälkeenjääneisyyden tietyillä aloilla. (Strategija-2020). Strategia seuraili osaltaan Euroopan unionin strategiaa 2020, joka edellytti EU:n jäsenmaiden lisäävän tutkimus- ja kehitysbudjettejaan kolmeen prosenttiin BKT:stä ja kehotti priorisoimaan innovaatiopolitiikkaa (European Commission 2010).

Vuonna 2021 ei kuitenkaan näytä siltä, että strategian tavoitteet olisi saavutettu. Vuonna 2020 alkanut pandemia on paljastanut Venäjän terveydenhuoltojärjestelmän puutteet. Myöskään esimerkiksi koulutukseen ei ole panostettu luvatussa tavalla. Pikemminkin näyttää siltä, että Putinin Venäjällä autoritaariselle johdolle tyypillinen piittaamattomuus yleisestä mieliteestä ja poliittisten instituutioiden heikko suoriutuminen jatkuu. (Wilson Sokhey 2020.)

Innovaatioilla oli kuitenkin suuri rooli strategian toteutumisessa. OECD arvioi Venäjän innovaatiojärjestelmää vuonna 2011 ja analysoi, että valtionjohto on tehnyt innovaatioista kansallisen prioriteetin ja että useat presidentin aloitteet kertovat siitä, ettei tämä ole pelkkää retoriikkaa. OECD pohti myös, että nämä aloitteet voivat toimia ”suurempien hyödyllisten muutosten” katalysaattoreina. Rohkaisusta huolimatta OECD muistutti myös, että vaikka Venäjällä on hyvää pohjaa, jolle rakentaa, jotkut Neuvostoliitosta periytyvät ongelmat ovat yhä todellisuutta: yritysten hyvin matalat tutkimus- ja kehitysinvestoinnit, heikko infrastruktuuri ja lainsäädäntö sekä ongelmat toimintaympäristössä mukaan lukien vähäinen kilpailu, heikko luottamus ja korkea korruptio. (OECD 2011, 17.) Innovaatioasiantuntijat Leonid Gokhberg ja Vitaly Roud puolestaan analysoivat Venäjän innovaatioympäristön ongelmiksi sen, etteivät yritykset varsinaisesti priorisoi innovaatioita vaan keskittyvät paikalliseen markkinaan, jolla kilpailua on vähemmän. Lisäksi sektorien välillä on suuria eroja. Siinä, missä esimerkiksi lääketieteellisuuden, tietokoneiden, telekommunikaation ja avaruustekniikan aloilla innovaatioiden määrä on sama kuin EU:ssa keskimäärin, esimerkiksi kaivannaisteollisuudessa luku on hyvin matala. Venäjä on edelleen hyvin luonnonvarariippuvainen talous, mikä osittain vaikuttaa innovaatioiden vähäisyyteen. Venäjällä on myös alueellista polarisaatiota. (Gokhberg & Roud 2012, 124–125.)

Valtion rooli innovaatioissa puhuttaa paljon. Kysymyksiä Venäjän valtion roolista herättää ainakin budjetin riittävyys ja esimerkiksi korruptio. Innovaatioiden rahoitus järjestetään erityyppisten kilpailutuksien kautta, mutta järjestelmän luonteesta johtuen sille on tyypillistä vähäinen läpinäkyvyys ja korruptoituneet prosessit. Myös Skolkovoa on arvosteltu siitä, että se ei tarjoa resursseja pitkän tähtäimen tutkimustyöhön, ja lisäksi valtion rahoitus Skolkovolle on vähentynyt (Päiväläinen & Rajala 2020, 11).

Irina Dezhinan (2017, 7) mukaan Venäjän innovaatiopolitiikan hitaus selittyy kolmella asialla: innovaatiojärjestelmä on vertikaalisesti järjestäytynyt ja horisontaaliset, järjestelmän väliset yhteydet ovat heikot; valtion politiikka ei ole tasapainossa: joillakin alueilla politiikkaa tehdään ja toisaalta taas puuttuu instrumentteja. Tämä johtuu Dezhinan mukaan juuri heikoista horisontaalisista yhteyksistä järjestelmän sisällä. Lisäksi viime vuosina muutokset taloudellisissa olosuhteissa ja kansainvälisissä suhteissa ovat alkaneet vaikuttaa Venäjän innovaatiojärjestelmään. Lännen sanktioille tehdyt vastatoimenpiteet ovat olleet innovaatiopolitiikan ja tieteenteon kannalta ristiriidassa. Erityisesti säädökset, joita Venäjälle on lanseerattu sanktioiden vastatoimina, ovat haitanneet erityisesti ulkomaisten tieteellisten organisaatioiden toimintaa Venäjällä.

Innovaatiopolitiikka ja *sistema*

Tämän artikkelin tavoite on teemahaastattelujen avulla selvittää, millainen vaikutus neopatrimonialistisella (Gelman 2016, Kivinen 2020) järjestelmällä on innovaatiopolitiikan kehitykseen venäläisissä yrityksissä työskentelevien ihmisten mielestä ja miten he kokevat innovaatioympäristön. Neopatrimonialismilla tarkoitan Vladimir Gelmanin tapaan (2016, 458) järjestelmää, jossa poliittinen ja taloudellinen valta kietoutuvat perinteiseen autoritäärisen valtaan sekä yksityisen edun tavoitteluun. Gelmanin mukaan monet talousuudistukset epäonnistuivat juuri siksi, että liberaaleiksi reformeiksi tarkoitetut uudistukset tapahtuivat neopatrimonialisten poliittisten instituutioiden ohjaamina. Gelmanin mukaan ne eivät pelkästään periytyneet neuvostoajalta, vaan niitä rakennettiin tietoisesti valtaeliitin poliittisen ja taloudellisen vallan jatkumisen takaamiseksi. (Gelman 2016, 457). Toinen käsite, jota käytän tässä on *sistema*.

Sistemaa paljon tutkineen Alena Ledenevan mukaan (2013, 19) *sistema* on paitsi hallintojärjestelmä, myös verkosto tai institutionaalinen malli, jossa viralliset säännöt ja instituutiot ja kirjoittamattomat käytöskoodit ja normit kietoutuvat toisiinsa. Eräs Ledenevan haastateltava kuvaili *sistemaa* sanoen, että se ”ei ole järjestelmä johon voit valita liittyväsi tai olevasi liittymättä: vajoat siihen syntyväsi hetkellä” (Ledeneva 2013, 19). Neopatrimonialistinen järjestelmä ja *sisteman* käsite liittyvät toisiinsa ja molemmilla voi nähdäkseni selittää venäläistä hallintojärjestelmää: suurin ero on *sisteman* luonteessa eräänlaisena kirjoittamattomana säännöstönä. Neopatrimonialismi terminä juontaa nimensäkin mukaan weberiläisestä ajatuksesta perinteisestä auktoriteetista, jossa poliittista ja taloudellista valtaa voi käyttää yksityisen edun tavoitteluun. *Sistema* puolestaan perustuu avoimiin salaisuuksiin ja vertikaalisiin verkostoihin, joiden ytimessä ovat keskinäiset sopimukset ja henkilökohtaiset lojaliteetit. Lähtökohtani on, että nämä kaksi osin päällekkäistä käsitettä voivat osittain selittää innovaatiopolitiikan ongelmia Venäjällä.

Tämän tutkimuksen data on kerätty teemahaastatteluin. Ne sopivat menetelmäksi tähän hyvin, sillä ihmistutkimuksessa tieto on näkökulmallista ja tulkinnallista. Kuuntelemalla useita tahoja sain käsityksen siitä, miltä innovaatiot näyttävät eri ikäisille ja eri asemasta niitä tarkasteleville ihmisille. (Puusa & Juuti 2020, 62.) Tätä kautta pystyin myös etsimään yhteisiä kontaktipintoja ihmisten kokemusmaailman välillä, erotellen termejä ja puhetapoja jotka toistuivat haastatteluissa samanlaisina.

Laadullinen tutkimus on kontekstisidonnaista. Sosiaalinen todellisuus rakentuu erilaisista käsityksistä ja tulkinnoista sekä yksilöiden ja yhteisöjen asioille antamista merkityksistä (Puusa & Juuti 2020, 81). Teemahaastatteluihin valitaan harkinnan mukaisesti pieni määrä tapauksia (emt, 84). Koska tein tämän tutkimuksen pandemian oloissa enkä päässyt tekemään haastatteluja aiotusti Moskovaan, jouduin etsimään haastateltavia olemassa olevien verkostojeni kautta. Haastattelujen tavoite oli kerätä aineistoa ihmisten asioille antamista merkityksistä ja tulkinnoista (Puusa 2020, 104).

Ajatuksena oli kysyä, miten ihmiset yhtäältä kokevat Venäjän innovaatio- ja liiketoimintaympäristön, miten se on heidän mielestään muuttunut ja muuttumassa ja miksi. Teemahaastattelussa ”oletetaan, että tutkittavat ovat läpikäyneet tai kokeneet tietyn asian tai prosessin” (Puusa 2020., 112): tässä tapauksessa oletus oli, että tutkittavilla on riittävän pitkä kokemus venäläisestä yritysmaailmasta, jotta heillä on myös relevantti näkemys ja mielipide innovaatioista Venäjällä. Anu Puusa (emt., 117) myös kirjoittaa, että ”tutkijan oma käsitys todellisuuden luonteesta taas ohjaa niitä valintoja, joiden avulla hän tehtävänsä lähestyy”. Minua

kiinnostivat asiantuntijoiden näkemykset valtion roolista innovaatioissa, yrityskulttuurin muutos ja se, millä tavalla *sisteman* piirteet – henkilökohtaiset suhteet ja kirjoittamattomat säännöt – kenties näkyvät liike-elämässä ja innovaatioissa. Tavoite oli tätä kautta lähestyä neopatrimonialismia ja sen asemaa innovaatioiden kehityksessä.

Tätä artikkelia varten tehtiin kahdeksan teemahaastattelua heinäkuun 2020 ja tammikuun 2021 aikana. Pitkä väli haastattelujen teossa johtui siitä, että kirjoittaja odotti mahdollisuutta matkustaa Venäjälle. Kun loppuvuodesta ilmeni, että matkustusrajoituksia ei tulla purkamaan, viimeiset haastattelut tehtiin Suomesta käsin.

Haastatelluista viisi on suomalaisia, pitkään Venäjällä liiketoimintaa tehneitä ja kolme venäläistä. Näistä yksi toimii suomalaisessa yrityksessä Venäjällä ja on toiminut aiemmin vastaavalla toimialalla Venäjällä. Toinen haastateltava toimii suuressa venäläisyrietyksessä innovaatiotoiminnoissa ja kolmas HR-tehtävissä venäläisessä pankissa. Suomalaisista haastateltavista yksi asuu ja työskentelee edelleen Moskovassa liike-elämän kehittämisen parissa ja muut Suomessa.

Eroin haastattelujen pohjalta kolme kehystä, joiden sisällä haastateltavat selittivät venäläistä innovaatioympäristöä ja sen tulevaisuutta. Kutsun kehyksiä erityislaatukeyhkeksi, byrokratiakehykseksi sekä sukupolvenvaihdoskehkeksi. Ensimmäisessä puhutavassa tai kehyksessä havaitsin vielä kaksi erilaista näkökulmaa: toinen tarkasteli venäläistä toimintatapaa omalaatuiseksi itsessään, mikä aiheuttaa hankaluuksia kansainvälisten yhteistyökumppanien kanssa. Toisessa taas ulkopuoliset yhteistyökumppanit nähdään potentiaalisesti ennakkoluuloisina venäläisiä kohtaan. Eräs merkittävä asia on myös erottelu valtionyritysten ja yksityisyrietysten välillä – sekä se tosiasia, että vuoden 2014 jälkeen ulkomaisia yrityksiä on ollut Venäjällä aiempaa vähemmän.

Erityislaatukeyhys – Venäjällä tehdään asiat toisin

Venäjältä on kautta vuosisatojen puhuttu ”erityistapauksena”. Jokainen Venäjän tutkija on törmännyt sellaisiin sanontoihin kuten ”Rossiju umom ne ponjat” eli ”Venäjää ei voi järjellä ymmärtää”¹. Venäläinen liiketoimintaympäristö varmasti on osin erilainen kuin länsimaissa.

Johtuen valtion sektorin suhteesta suuresta koosta (Di Bella, Dynnikova & Slavov 2019²), myös innovaatioiden kenttä on ylhäältä ohjattua. Tämä pätee myös innovaatioista tehtävään tilastoihin. Moskovassa asuva suomalaisasiantuntija kertoi innovaation käsitteen olevan Venäjällä suomalaista laveampi.

Käsite on niinkun väljempi ja on semmosia tiettyjä toimintoja, joita ei meillä eikä muissakaan niin kuin kehittyneissä länsimaissa mielletä innovaatioiksi.

Sitten toinen puoli innovaatioista mikä tulis heti mieleen Venäjällä on se että se on niinku uuden hardwaren kehittämistä kun taas innovaatiot mitä itse tulee mieleen on myös sitä että tehdään prosesseihin parannuksia, tehdään jotakin fiksummin kuin aikaisemmin. (Teams-haastattelu, Moskovassa asuva suomalaisasiantuntija M1, 24.7.2020.)

Haastateltavan mukaan Venäjällä innovaation täytyy olla pikemminkin kone tai laite kuin vaikkapa uusi palvelu.

Samalla hetkellä tietysti ottaen huomioon että täällä on hyvin vahva ohjelmisto-osaaminen ja matemaattinen tausta ja ihmiset on keskimäärin, väittäisin, hyvin halukkaita testaa-

maan kaikenlaisia uusia asioita, uusia sovelluksia, uusia laitteita, uutta teknologiaa [...] Että ollaan halukkaita testaamaan uutta ja täältä löytyy massaa ja kohtuullisen matalat tuotantokustannukset, eli kyl täällä sit softapuolella on valtavasti uusia innovaatioita. Valtion innovaatiopolitiikan puolelta ehkä nähdään et haluttais saada jotain tällaista rautaa, mutta yrityspuolelta vaikka yandexin tai mail.ru tuotetaan tosi paljon softasovelluksia joille löytyy kysyntää ja käyttöä. Lyhyesti sanottuna isoon maahan mahtuu monenlaista. (Teams-haastattelu, Moskovassa asuva suomalaisasiantuntija M1, 24.7.2020.)

Tämän voi ajatella myös juontavan juurensa Neuvostoliitosta, jossa painopiste oli nimenomaan teknisten laitteiden kehityksessä. Näin on ollut itse asiassa jo tsaarin ajoista: kuten Ilmari Susiluoto muistutti Suuruuden laskuoppi -kirjassaan, Venäjällä tehtiin jo 1800-luvun lopulla muun muassa toimivia laskukoneita, kelloja ja sähkölaitteita, tosin pitkälti ulkomaisten investointien turvin. Pietariin perustettiin vuosina 1877–1917 peräti parikymmentä viestintäalan tehdasta, joista osa toimii edelleen. (Susiluoto 2006, 25.)

Neuvostoliitossa puolestaan talous jakautui selkeästi siviili- ja sotilastalouteen. Sotateollinen kompleksi koostui yhdeksästä keskeisestä ministeriöstä, sinne investoitiin eniten ja sinne päätyivät lahjakkaimmat tutkijat. Siviili- ja sotilasteollisuus pysyivät toisistaan erillään eivätkä sotateollisen kompleksin teknologiset saavutukset edistäneet siviilipuolen kehitystä. (Autio-Sarasmo 2021, 242).

Tutkimus osoittaa, että tämä laiva kääntyy hitaasti: venäläisyriitysten innovaatiostrategiat ovat edelleen pysyneet hyvin kone- ja laitepainotteisina (Gokhberg & Roud 2012, 122).

Startup-kulttuureihin ja innovaatioihin kuuluu lähtökohtana epävarmuus ja epäonnistumisen hyväksyminen, jopa niiden glorifiointi (Triebel, Chikora, Graskes & Sopper 2018). Haastatteluissa tuli kuitenkin ilmi, että ajatus siitä, että epäonnistuminen olisi yritys- tai innovaatio toiminnassa hyväksyttävää, jopa osa prosessia, ei Venäjällä ole suosittu. Eräs haastateltavani näki sen johtuvan organisaatioiden siiloutuneisuudesta. Hän toimi strategisesti merkittävällä alalla venäläisen yhteistyökumppanin kanssa, ja koki, että perinne johtuu siitä, että toimialalla on ollut myös ei-rauhanomaista tuotantoa, johon olennaisesti liittyvät jäykät hierarkiat päätöksentekokoneistossa.

[...] Näillä fiksuilla insinööreillä ja muilla, jotka on ihan huipputason koulutuksen saanutta porukkaa, ei ehkä ole samalla tavalla uskallusta tehdä niitä ratkaisuja. On aika suuri pelko siitä, että paikan ottaa joku muu, jos tulee joku virhe esiin [...] (Teams-haastattelu, suomalainen asiantuntija M2, Helsinki, 25.6.2020.)

Haastateltava korosti, että toimivaltuudet alemmilla tasoilla eivät ole samanlaiset kuin esimerkiksi Suomessa. Luottamus alempaan portaaseen on matalampi, johtajan on päätettävä itse.

Ja sitten sinne ylimpään johtoon aina tiivistyy paljon asiaa ja sitten on, siitä turvallisuuskulttuurista sen verran, yksi piirre on se että laitetaan hirveesti energiaa ikään kuin syyllisten löytämiseen, kun taas turvallisuuskriittisellä alueella pitäisi hakea, katsoa niitä juurisyitä ja perustaa niiden parantamiseen, joka löytää sen viestin, pitäisi palkita jotta pystytään parantamaan sitä tekemistä. (Teams-haastattelu, suomalainen asiantuntija M3, Helsinki, 25.6.2020.)

Epäonnistumisen mahdollisuuden puute ei kuitenkaan rajoitu sotilasorganisaatioihin tai tiukasti valtiollisiin toimijoihin. Myös start up-sektorilla toimineet haastateltavat puhuivat samasta ilmiöstä. Skolkovossa työskentelevä haastateltava otti Rosnano-projektit esimerkiksi epäonnistumisten sietämisestä: hallinto hyväksyi epäonnistumiset Rosnanon kohdalla, mutta ei monessa muussa.

Riskinotosta ei kukaan kiitä. Se vaikuttaa päätöksentekoon. Johdon on aina huomioitava tämä ja se, miten he selittävät sen, jos jokin menee pieleen. Ja sitten, kun sinulla on kaksi vaihtoehtoa: riskeerata ja saada kenties parempi lopputulos, tai välttää riskiä ja menetyksiä. Moni valitsee toisen vaihtoehdon. (Zoom-haastattelu, Moskovassa työskentelevä venäläisasiantuntija M6, 22.1.2021.)

Haastatteluissa näkyi myös ajatus venäläisten ihmisten selviytymiskyvystä ja tietynlaisesta ”luontaisesta innovatiivisuudesta.”

Venäläiset on ensinnäkin ihmisinä keskimääräistä innovatiivisempia ja luovempia, johtuen jo historiasta: on täytynyt monesta ikävästä tilanteesta selvitä ja yleisesti maailma on epäkiitollinen. (Haastattelu, suomalainen asiantuntija M4, 21.7.2020.)

Samassa yhteydessä asiantuntija kuitenkin totesi, että venäläisten kyky innovoida tulee parhaiten esiin turvallisessa ympäristössä. Työympäristössä se ei tule niin helposti esiin, koska vastuunottajia ei lähtökohtaisesti ole.

Byrokratiakehys – hierarkiat ja hitaat prosessit osana yrityskulttuuria

Yksi tekijä venäläisen innovaatiopolitiikan hitaudessa on organisaatiokulttuuriin yhä kuuluva byrokratia. Eräs haastateltavista siirtyi suuresta venäläisestä valtionyhtiöstä vastaavaan suomalaiseen ja kertoi huomanneensa eron.

(Suomalaisyrityksessä) on paljon vähemmän sisäistä byrokratiaa, sisäinen kanssakäyminen on paljon vapaampaa, jopa silloin kun meillä (venäläisy yrityksessä) oli vapaata seurustelua [...] Nyt siis kirjoitetaan (johtajalle SN) ”terve, RoIP”, silloin kirjoitettiin ”Arvoisa herra pääjohtaja” [...] Tunsin heti, että (suomalaisyrityksessä) työntekijöihin suhtaudutaan kunnioittavasti. (Teams-haastattelu, Moskovassa työskentelevä venäläisasiantuntija M5, 21.7.2020.)

Haastateltava oli mennyt valtionyritykseen töihin 22-vuotiaana ja hänen koko perheensä oli työskennellyt samassa yrityksessä. Kyseessä oli yli miljoona ihmistä työllistävä valtion toimija. Haastateltavan mukaan myös siellä yrityskulttuuria on koitettu muuttaa, mutta muutos on hidasta. Esimerkiksi markkinoinnin käsitettä ei aluksi ollut lainkaan olemassa, tai sitä ei haastateltavan mukaan ainakaan ymmärretty.

Vuonna 1996 meillä oli yleiskokous – ensimmäinen Venäjän federaation aikana – ja siellä lausuttiin, että ’asiakas on kuningas’. Kuulostaa ihan tavanomaiselta. Mutta (yritykselle) se oli valtava ajattelutavan muutos, aikaisemmin ajateltiin, että minä teen (asiaa X) ja

hallinnoin (asiaa Y) ja se, miten saat minun palveluni, on sinun ongelmasi. (Teams-haastattelu, Moskovassa työskentelevä venäläisasiantuntija M5, 21.7.2020.)

Myös tässä valtionyrityksessä kuitenkin on tänä päivänä vahva tutkimus- ja kehityssektori. Haastateltavan mukaan tämä toiminta on vahvasti ylhäältä ohjattua. Sektoria vetää organisaation oma tieteellis-tekninen neuvosto, jota johtaa yrityksen pääjohtaja. Haastateltavan mielestä tutkimus- ja kehityspuolen ongelma ei suinkaan ole se, että siihen ei ole resursoitu, pikemminkin päinvastoin.

Minusta yritys laittaa ehkä jopa liikaa rahaa omiin tutkimuksiinsa. En sano, että he suhtautuvat siihen jotenkin löysin rantein: pikemminkin yrittävät tehdä liikaa itse. (Teams-haastattelu, Moskovassa työskentelevä venäläisasiantuntija M5, 21.7.2020.)

Tämä ”itse tekeminen” liittyy laajemmin Venäjän pyrkimykseen kehittää omia innovaatioita, kun erityisesti lännen sanktioiden jälkeisessä ajassa kansainvälinen yhteistyö on vähentynyt.

Haastateltava kuvaili myös byrokratian heijastumista arkiseen työhön. Jos venäläisyriksen varajohtaja on lähdössä työmatkalle, hän joutuu kirjoittamaan siitä pitkän selvityksen pääjohtajalle, ja näitä työmatkoja suunniteltiin usein vuodeksi eteenpäin. Haastateltavan mukaan tällaiset käytännöt vaikeuttavat arjen työtä ja niistä valittavat kaikki, mutta niiden muuttaminen on vaikeaa.

Haastatteluissa tuli ilmi myös, että paradoksaalista kyllä, byrokraattisesta järjestelmästä huolimatta venäläiselle innovaatiopolitiikalle on ominaista kiire ja nopeiden tulosten odotelu. Skolkovo-hanke oli tästä hyvä esimerkki. Kun se käynnistettiin vuonna 2013, oletus oli että valmista tulisi 5–7 vuodessa. Haastattelemani Skolkovon työntekijän mukaan hallinnon odotuksissa oli innovaatioekosysteemin synty ilman selkeää käsitystä siitä, millä se muodollisesti näyttäisi. Skolkovon luojilla oli laaja mandaatti, mutta tietoa siitä, millainen lopputuloksen täytyisi olla, ei ollut.

He (Venäjän hallitus SN) edellyttivät, että sidosryhmiä oli paljon ja jokaisella oli omat odotuksensa lopputuloksen suhteen. Suurin ongelma oli lyhyt aika ja heikko yleinen käsitys lopputuloksesta suhteessa aikaan [...] useimmat innovaatioekosysteemit, ne vaativat ainakin vuosikymmenen tai useampia kehittyäkseen. (Zoom-haastattelu, Moskovassa työskentelevä venäläisasiantuntija M6, 22.1.2021.)

Myös muut haastateltavat kuvailivat, että hetkittäin kiire ja harkitsemattomuus hanka-loittavat tekemistä:

Siellä on paljon sitä yritystä, mut sit se välillä pilataan sillä hötkyilyllä, pitää julistaa että tää on jo valmis ja menee sarjatuotantoon, sit ei kuulukaan mitään pitkään aikaan. (Haastattelu, Suomessa asuva asiantuntija F1, 14.7. 2021.)

Byrokratia kuitenkin myös joustaa. Venäläiselle järjestelmälle ominaista on verkostoihin ja tuttavuuteen nojautuminen. Tämä tarkoittaa myös, että yritysmaailmassa poliittisilla verkostoilla on merkitystä menestymiseen. Tämä ei ole vailla riskejä. Tutkimus on mm. osoittanut, että poliittisesti vaikutusvaltaiset yritykset kärsivät enemmän vuosien 2008–2009

finanssikriisistä kuin vähemmän vaikutusvaltaiset. Poliittiset yhteydet tekivät yrityksistä haavoittuvampia nopean talouskasvun loputtua, mikä voi osoittaa niiden liiketoimintamallin olevan lähtökohtaisesti epävarmempi kuin niiden yritysten, joiden on täytynyt kehittyä ilman poliittista selkänöjää. (Sokolov & Solanko 2016, 30–31.) Tämä näkyy myös yhteistyössä suomalaisten yritysten kanssa.

Kyl se käytännössä näkyy, se senioriteetti ja se että se pitää se luottamus jollain tavallaan henkilötasolla saavuttaa. (Teams-haastattelu, venäläisten kanssa yhteistyötä tekevän suomalaisorganisaation asiantuntija M2, 25.6. 2021.)

Sukupolvikehitys – kansainvälistynyt nuori sukupolvi muuttaa maailmaa

Selvää on, että valtiojohtoisissa ja -omisteisissa yrityksissä innovaatiotoiminta ja johtaminen poikkeavat yksityisen sektorin vastaavista. Eräs suuri ero on resursseissa. Siinä missä yksityiset yhtiöt tavoittelevat lyhyen tähtäimen voittoja, valtiolla innovaatioihin voidaan panostaa, sillä resursseista ei ole puutetta.

Eräs haastateltava työskenteli venäläisessä pankissa HR-sektorilla. Hänellä oli kokemusta myös startupeista. Hänen mukaansa johtaminen on yksityisellä sektorilla hyvinkin vaativaa. Vanhanmallinen autoritääriinen johtaminen ei enää toimi. Toimintaympäristön muutos on johtanut siihen, että tärkeintä on tehokkuus.

Yksityisellä sektorilla oletus on, että osakkeenomistajat, jotka yritystä hallinnoivat, katsovat jokaisen sijoittamansa rupan perään. Se tarkoittaa, että tehokkuusvaatimus on yksityisissä yrityksissä paljon kovempi kuin valtionyhtiöissä, joissa joskus on rajattomat taloudelliset resurssit, joskus rajalliset resurssit, mutta enemmän kuin yksityisissä yrityksissä [...] Ja ihmiset, jotka työskentelevät yksityisissä Venäjällä, mielestäni, suurissa yrityksissä ja erityisesti korkeissa asemissa olevat, heidän täytyy ymmärtää että työnantaja tulee vaatimaan ja puristamaan heistä kaiken irti [...] niin rumalta kuin se kuulostaakin. (Teams-haastattelu, Moskovassa työskentelevä venäläisasiantuntija F2, 29.7.2021.)

Tämä haastateltava korosti myös sitä, että yksityisellä puolella moni venäläinen on koulutautunut lännessä ja perehtynyt yrityskulttuureihin myös Venäjän ulkopuolella. Uusi sukupolvi on imenyt oppinsa muualta. Tämän vahvasti haastattelussa pitkään venäläisyrietyksissä toiminut suomalainen liikemies.

Yritystasolla tilanne on muuttunut paremmaksi. Siellä on uusi sukupolvi johtajia joista hirveän monet on suorittanu MBA:n tai olleet kansainvälisessä yrityksissä töissä, niiden johtamisote on kuitenkin toisenlainen. Näkisin että ollaan menty hirveän paljon eteenpäin. (Haastattelu, suomalainen asiantuntija M4, 21.7.2020.)

Tämän haastateltavan mukaan muutos 1990-luvusta on suuri. Kun hän toimi Venäjällä johtotehtävissä, hänen huoneeseen astuessaan ”miehet nousivat pystyyn ja kiristivät kravattejaan”. Ilmapiiri ei edistänyt innovaatioita, mutta muutos on ilmeinen.

Mutta jo silloin IT-puolella oli hirveän voimakas innovaatiokomponentti toiminnassa. Ja musta näyttäisi että se jatkuu, koska jos se nyt ajattelet mitä maailmallakin tapahtuu:

Googlen toinen perustaja on venäläinen, kattoo noita investointipankkeja ja siellä olevia IT-tyyppejä: yllättävän monella on venäläinen ja valkovenäläinen tausta. Ihmismateriaalia innovatiivisuuteen löytyy. (Haastattelu, suomalainen asiantuntija M4, 21.7.2020.)

Pankissa työskentelevä HR-asiantuntija muistutti, että autoritäärisiä johtajia ei enää tarvita.

Autoritäärisuus ei ole hyvä asia, koska tässä yrityksessä erityisen tärkeää on joustavuus ja muuntautumiskyky. Valitettavasti autoritääriset johtajat ovat nähdäkseni ihmisiä, jotka eivät ole aina valmiita kuuntelemaan muita eivätkä aina valmiita sopimaan. Tässä työskentelemme joukkueena ja erilaisia tehtäviä on paljon, ja ne tehtävät vaativat muutosten joustavuutta, autoritaarisilla johtajilla se on vaikeampaa. (Zoom-haastattelu, Moskovassa työskentelevä venäläisasiantuntija F2, 29.7.2021.)

Toinen haastateltava, venäläisten valtionyritysten kanssa koko ammattiuransa toiminut suomalainen asiantuntija oli hämmästynyt siitä, miten vähäistä henkilöiden vaihtuvuus on ollut.

Mikä ihmetyttää suuresti, siellä kuitenkin pääjohtaja vaihtu nelisen vuotta sitten ja kaikki odotti että se mullistaa koko organisaation, niin ei oikeastaan mitään muutoksia. (Haastattelu, Suomessa asuva Venäjän-kaupan asiantuntija F2, 14.7.2021.)

Tämä haastateltava korosti sitä, että suuryrityksissä toiminta on erittäin hierarkkista edelleen ja vastuunotto alemmilla tasoilla on vähäistä. Tämä kertoo kahdesta muusta haastateltavieni esiin nostamasta ilmiöstä: hätiköivästä ja ennakoimattomasta päätöksenteosta yhtäältä, ja toisaalta epäonnistumisen pelosta. Vastuuta siirretään portailta ylöspäin: toisaalta liian suoraankaan ei saa kontaktoida ylintä johtoa.

Jos liikaa pomppaat yli suoraan ylimpään kerrokseen, sitä ei pidetä hyvänä, ne jotka jää väliin kokee että heidät on ohitettu ja sit he ei välttämättä sitoudu vaikka sieltä tulee joku määräys, niin sit se miten se toteutetaan... senhän tietää miten se toteutetaan joko nopeasti tai ei nopeasti. (Haastattelu, Suomessa asuva Venäjän-kaupan asiantuntija F2, 14.7.2021.)

Venäläisyrityksestä suomalaiseen siirtynyt haastateltava ajatteli sen lähtevän syvältä koulutusjärjestelmästä.

Se on järjestelmästä lähtevä suuri, suuri ongelma – virheiden pelko, naurettavana tai tyhmänä näyttäytymisen pelko. [...] Mielestäni... ainakin se koulu jota kävin, koulu numero yksi Moskovassa – eräs maan parhaista kouluista, sen ovat käyneet Molotovin, Malenkovin lapset aikanaan – valtion johdon lapset. Se on erittäin arvostettu koulu, mutta nöyryyttäminen oli hirvittävä. Yksinkertaisesti tuhoavaa. [...] Kun nyt katson omaa poikaani, nykyäänkin virheiden tekeminen on hankalaa, mutta tilanne ei ole niin paha kuin ennen. Aiemmin, jos sanoit jotakin väärin, olet automaattisesti idiootti ja saat huonon arvosanan. Sinun täytyi olla ehdottomasti oikeassa, seurata kirjaimellisesti sanottua... (Teams-haastattelu, Moskovassa työskentelevä venäläisasiantuntija M5, 21.7. 2020.)

Haastateltava kuitenkin ajatteli, että sukupolvenvaihdos voi hitaasti muuttaa ajattelua. Kuten edellä totesin, Venäjällä valtionyhtiöiden valta-asema kansantaloudessa on edelleen

suuri. Samaan aikaan valtionyhtiöiden johtaminen modernisoituu hitaasti. Venäjän eristäytyminen lännestä ja länsimaisten käytäntöjen kritiikki näkyy johtamisessa myös.

Monilla ihmisillä on nyt jonkinlainen koulutus, johtajuusohjelma, mutta korporaatiot ovat edelleen suuria. Toiseksi vallalla on länsimaisten käytäntöjen vastustaminen venäläisiin verrattuna. Ihmiset yrittävät.. ei niin monet ihmiset... aluksi, 2000-luvulla, ihmiset opiskelivat englantia, oli helppo mennä ulkomaille ja niin edelleen, nyt maa ja korporaatiot sulkeutuvat. Korporaatioista on tulossa jäykempiä. (Zoom-haastattelu, Moskovassa työskentelevä venäläisasiantuntija M6, 22.1.2021.)

Tämän haastateltavan mielestä valtionyhtiöiden toiminta on muuttumassa jäykemmäksi, koska työntäviä tekijöitä on vähemmän kuin ennen. Yhtiöillä ei ole ulkomaisia osakkeenomistajia samassa mittakaavassa kuin ennen ja painetta houkutellessa sijoittajia on myös vähemmän.

Sukupolvenvaihdos, jossa modernimman johtajuuskoulutuksen saaneet nuoret ihmiset nousevat johtajiksi, ei ole helppo tilanteessa, jossa koko markkina on erittäin valtiojohtoinen. Valtiojohtoaisille yrityksille luonteenomaista on myös niiden keskinäinen kilpailu.

Mikä henkilökohtaisesti yllätti, tuli täysin puskista projektin alkupäästä, en osannut aavistaa että on keskinäistä kilpailua eri organisaatioiden kanssa, maan sisällä. Kuvittelin että he just ovatkin ihmisiä jotka puhaltaa yhteen kansalliseen hiileen. Mutta esimerkiksi jos on useampi kandidaatti; ei se ollutkaan näin. (Teams-haastattelu, venäläisten kanssa yhteistyötä tekevä suomalaisorganisaation asiantuntija M3, Teams-haastattelu 25.6.2021.)

Tutkimusdata osoittaa, että ulkomaisomisteiset yritykset ovat tehokkaampia kuin venäläisomisteiset. Esimerkiksi pankkisektorilla tehty tutkimus (Belousova, Karminsky & Kozur 2018) osoitti, että ulkomaisomisteiset pankit ovat venäläisomisteisiä tehokkaampia Venäjällä mahdollisesti johtuen teknologian tuomista kilpailueduista, hyvästä johtamisesta ja paremmasta riskinhallinnasta. Toisaalta sama tutkimus (emt, 19) osoitti, toisin kuin jotkut aiemmat tutkimukset että Venäjällä valtio-omisteiset pankit ovat tehokkaampia kuin yksityisomisteiset: tämä selitettiin muun muassa sillä, että hallinto tukee valtion pankkeja paremmin ja niillä on implisiittisiä vakuuksia, joiden avulla ne voivat tehdä edullisemmin varainhankintaa ja luotettavia asiakkaita.

Valtioriiippuvainen innovaatioekosysteemi

Tämän artikkelin tutkimusasetelma lähti liikkeelle siitä, että neopatrimonialismi ja lisääntynyt autoritarianismi ovat eräitä syitä Venäjän hitaudelle innovaatiopuolella. Neopatrimonialismia on käytetty innovaatiopolitiikan ongelmien selittäjänä venäläisessä kontekstissa sinänsä vähän: toisaalta muussa tutkimuksessa on havaittu, että yhteiskunnissa, joissa neopatrimonialistisia piirteitä on, ne estävät ”luovaa tuhoa” ja uusien toimijoiden pääsyä markkinoille (Wegner 2019).

Toinen käyttämäni käsite on *sistema*. *Sisteman* piirteitä ovat epämuodolliset verkostot, lojaliteetit ja toimintatavat, joissa valtion ja yksityishenkilön intressejä on lähes mahdotonta erottaa toisistaan.

Eroin tutkimusdatastani kolme kehystä, joiden kautta lähestyin neopatrimonialistista järjestelmää. Erityislaatukeyksessä neopatrimonialismi näkyy riskinoton vaikeutena, sillä

epäonnistumisia ei sallita. Organisaatiot ovat siiloutuneita. Gelman (2016, 459) muistuttaa, että taloudellisten toimijoiden autonomia suhteessa keskusvaltaa on suhteellista ja se voidaan riisua niiltä helposti. Resurssien jako perustuu valtavertikaalin tarpeisiin, ja resurssien jaolla ja pelisäännöillä on merkitystä vain silloin, kun ne edistävät tai vähimmillään eivät estä valtaeliitin etua (engl ’rent-seeking’). Tällöin yksilön aloitteille ei ole todellisia motivaattoreita.

Byrokratiakehyksessä näkyivät parhaiten nimenomaan *sisteman* piirteet. Erityisesti suurissa yrityksissä byrokratia ja säännöt ovat hyvin jäykkiä, mutta tarvittaessa ne joustavat ja kulmia voi oikoa silloin, kun siitä hyötyvät eliitin jäsenet sen sallivat. Toisaalta ylhäältä ohjattu järjestelmä luon painetta esimerkiksi nopeisiin uudistuksiin – Skolkovolle ja muille innovaatioaloitteille luotiin hyvin kunnianhimoiset tavoitteet, joissa ei toisaalta ole pysytty. Neopatrimonialistisessa järjestelmässä valta on jaettu tietyille eliittiryhmille, jotka kilpailevat keskenään ja tuo kilpailu näkyy tempoilevissa poliittisissa aloitteissa. Innovaatioiden vaatimia avoimia, liikkuvia verkostoja ei käytännössä ole.

Sukupolvenvaihdoskehitys oli kolmas puhetapa, joka nousi esiin. Se viittaa siihen, että vaikka toimintaympäristö on edelleen neopatrimonialistinen ja jäykkä, nuoren sukupolven johtajat tuovat yrityksiin ja innovaatioympäristöihin uudenlaisia toimintatapoja, joissa *sisteman* vaatimukset eivät ole ytimessä. Sen sijaan korostetaan yksilöllisiä hyveitä: tehokkuutta, ahkeruutta ja menestyksen nälkää.

Haastattelujeni pohjalta vaikuttaa siltä, että Venäjän innovaatioympäristöä pikemminkin jarruttaa yritysten lisääntyvä valtioriippuvuus. Start upien mahdollisuudet kasvaa ja kehittyä muutoin kun valtion alihankkijoina ovat rajalliset ja yhä pienenevät. Mitä tulee ”kollektiiviin”: venäläisillä työpaikoilla nähdään samat sukupolvien väliset eroavaisuudet kuin kaikkialla muuallakin. Vanhoissa (valtion) yrityksissä voi nähdä ihmisiä, jotka ovat olleet tehtävässään neuvostoajasta lähtien: nuori sukupolvi vaihtaa työpaikkaa ja tehtävää ja arvottaa elämää muutenkin kuin ammattiuran kautta.

Johtopäätökseni on, että neopatrimonialismi on vain yksi pieni elementti innovaatioiden suhteellisen vähyden taustalla. Kuten muutkin tutkijat ovat todenneet (ks. esim. Kivinen 2020, 26), neopatrimonialismiin olennaisesti liittyvät ajatukset epävirallisista verkostoista, korruptiosta ja korkotaloudesta ovat toki totta, mutta eivät yksinään riitä selittämään kaikkia venäläisen yhteiskunnan instituutioita ja piirteitä.

Venäjän järjestelmä on itsessään niin byrokraattinen, että globaalitaloudessa toimivien yritysten ei kannata pitää pääkonttoriaan Venäjällä, vaikka esimerkiksi edullinen työvoima puhuisi sen puolesta. Eräs merkittävä tekijä on innovaatiokulttuurin nuoruus ja valtiolähtöisyys. Se tarkoittaa muun muassa, että todellista kokeilukulttuuria, joka mahdollistaisi ja sallisi myös epäonnistumiset, on Venäjällä vähän.

Lisäksi innovaatioekosysteemi usein tarkoittaa sitä, että globaalisti kilpailtu työvoima – ihmiset, jotka voivat valita työ- ja asuinpaikkansa – harvoin päätyy Venäjälle, sillä arjen olosuhteet kouluista terveydenhuoltoihin ja katuinfrastruktuuriin eivät ole kilpailukykyisiä. Venäjällä on myös omasta takaa koulutettu keskiluokka, joka pyrkii henkilökohtaiseen menestykseen. Heille ominaista on nuori ikä, hyvä koulutus, suurissa kaupungeissa asuminen ja nousujohteinen ura. Koska Venäjä ei kuitenkaan ole aidosti meritokraattinen yhteiskunta – sosiaalisilla verkostoilla on yhä suuri merkitys ja luottamus instituutioihin heikko – tämän koulutetun, oma-aloitteisen keskiluokan tulevaisuus Venäjällä on kysymysmerkki. (Nikula 2020, 128–129.)

Lisäksi Venäjän talous on yhä hyvin riippuvaista luonnonvaroista ja Venäjän talousjärjestelmän ytimessä ovat valtavat valtionyritykset. Osa organisaatioista, esimerkkinä Venäjän

Rautatiet, ovat puolisositilaallisia, jolloin myös johtaminen perustuu komentoketjuihin. Venäjä kuitenkin pyrkii rakentamaan innovaatiojärjestelmää. Skolkovo, ja sen yhteyteen perustettu Skolkovo Institute of Science and Technology -yliopisto kertovat tästä.

Viitteet

- 1 Sitaatti on peräisin Fjodor Tjuttševin isänmaallisesta runosta 1860-luvulta.
- 2 Valtion sektorin koon laskeminen suhteessa bruttokansantuotteeseen ei ole yksinkertaista ja riippuu osittain menetelmästä, mutta selvää on, että tietyillä sektoreilla kuten luonnonvarojen hallinnassa ja finanssialalla valtion osuus on kasvanut (Di Bella, Dynnikova & Slavov 2019, 13).

Lähteet:

- Autio-Saraso, Sari (2020), Neuvostoliitto ja kylmän sodan muuttuva kuva. – *Sandarmohista Skolkovoan. Historiapoliittikan pitkä varjo*. Toim. Aitamurto, Kaarina, Kahla, Elina & Lassila, Jussi. 231–244. Helsinki: Into.
- Belousova, Karminsky & Kozur (2018), Bank ownership and profit efficiency of Russian banks. *BOFIT Discussion Papers* No5/ 2018, <https://helda.helsinki.fi/bof/bitstream/handle/123456789/15214/dp0518.pdf?sequence=2&isAllowed=y>, (tarkistettu 12.2.2021).
- Balzer, Harley (2013), Authoritarianism and modernization in Russia: Is Russia Ka-Putin? – *Politics and Economics in Putin's Russia*. Strategic Studies Institute, US Army War College. <https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep12055.7.pdf> (tarkistettu 10.4.2021).
- Di Bella, Gabriel, Dynnikova, Oksana & Slavov, Slavi T. (2019), *IMF Working Paper: The Russian State's Size and its Footprint: Have they Increased?* <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2019/03/09/The-Russian-States-Size-and-its-Footprint-Have-They-Increased-46662>, (tarkistettu 10.4.2021).
- Brym, Robert J. & Gimpelson, Vladimir (2004), The Size, Composition, and Dynamics of the Russian State Bureaucracy in the 1990s – *Slavic Review* 63, 90–112. https://www.researchgate.net/profile/Robert-Brym/publication/271674427_The_Size_Composition_and_Dynamics_of_the_Russian_State_Bureaucracy_in_the_1990s/links/57f3c01908ae886b897dc67d/The-Size-Composition-and-Dynamics-of-the-Russian-State-Bureaucracy-in-the-1990s.pdf (tarkistettu 10.4.2021).
- Crescenzi, Riccardo & Jaax, Alexander (2016), Innovation in Russia: the territorial dimension – *Economic Geography*, LSE Research Online <https://core.ac.uk/download/pdf/42486721.pdf>
- Dezhina, Irina & Graham Loren R. (2000), Is Russian Science Recovering? – *Nature* 409. 19–20, <https://www.nature.com/articles/35040625.pdf> (tarkistettu 10.4.2021).
- Dezhina, Irina (2017), Science and Innovation Policy of the Russian Government: A Variety of In-

- struments with Uncertain Outcomes. – *Public Administration Issues*, special Issue 7–26. <https://cyberleninka.ru/article/n/science-and-innovation-policy-of-the-russian-government-a-variety-of-instruments-with-uncertain-outcomes/viewer>
- European Commission (2010), Europe 2010. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLETE%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf> (tarkistettu 10.4.2021).
- Gelman, V. (2016), The Vicious Circle of Post-Soviet Neopatrimonialism in Russia. – *Post-Soviet Affairs*, 32:5, 455–473.
- Gelman, Vladimir & Starodubtsev Andei (2016), Opportunities and Constraints of Authoritarian Modernisation: Russian Policy Reforms in the 2000's – *Europe-Asia Studies* 68:1, 97–117.
- Gianella, Christian & Tompson, William (2007), Stimulating innovation in Russia: the role of institutions and places. – *Economics Department Working Paper* 539, OECD.
- Gokhberg, Leonid & Roud, Vitaly (2012), *The Russian Federation: A New Innovation Policy for Sustainable Growth*. https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2012-chapter6.pdf (tarkistettu 26.2.2021).
- Graham, Loren R. & Dezhina, Irina (2008), *Science in New Russia: Crisis, Aid, Reform*. Indiana University Press.
- Kivinen, Markku (2020), Miksi tarvitsemme uuden näkökulman? – *Sandarmohista Skolkovoon. Historiapoliittikan pitkä varjo*. Toim. Aitamurto, Kaarina, Kahla, Elina & Lassila, Jussi. Helsinki: Into, 23–48.
- Klochikhin, Evgenii (2012), Russia's innovation policy: Stubborn path-dependencies and new approaches. – *Research Policy* 41:9, 1620–1630. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2012.03.023> (tarkistettu 17.2.2021).
- Ledeneva, Alena (2013), *Can Russia Modernise? Sistema, Power Networks and Informal Governance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Malinova, Olga (2020), Yhteiskunnallisen mielenosoituksen symbolinen ulottuvuus. – *Sandarmohista Skolkovoon. Historiapoliittikan pitkä varjo*. Toim. Aitamurto, Kaarina, Kahla, Elina & Lassila, Jussi. Helsinki: Into, 62–77.
- Nikula, Jouko (2020), Etakratiasta meritokratiaan – menestyksen ehdot Venäjällä vuosina 1998–2015. – *Sandarmohista Skolkovoon. Historiapoliittikan pitkä varjo*. Toim. Aitamurto, Kaarina, Kahla, Elina & Lassila, Jussi. Helsinki: Into, 117–130.
- OECD (2011), *OECD Reviews of Innovation Policy: Russian Federation 2011*. OECD Publishing. https://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/oecd-reviews-of-innovation-policy-russian-federation-2011_9789264113138-en (tarkistettu 26.2.2021).
- Puusa, Anu & Juuti, Pauli (2020), Organisaatiokulttuurinäkökulma esimerkkinä laadullisen tutkimuksen yleistymisestä. – *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät*. Toim. Juuti, Pauli & Puusa, Anu. Tampere: Gaudeamus, 61–74.
- Puusa, Anu (2020), Haastattelutyypit ja niiden metodiset ominaisuudet. – *Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät*. toim. Juuti, Pauli ja Puusa, Anu. Tampere: Gaudeamus, 103–117.
- Pynnöniemi, Katri (2014), Science Fiction: President Medvedev's Campaign for Russia's "Technological Modernization". – *Demokratizatsiya* 22:4, 605–625.
- Päiväläinen, Aleksii & Rajala, Karoliina (2020), *Competitiveness of Russia's Defence Industry: Weak but Steady* – National Defence University, Department of Warfare, Series 3: Working Papers No. 16.
- Schulze, Alexandra (2014), *The Role of Skolkovo as a Top Priority Initiative of the Russian Innovation Policy* – Pro gradu -työ, Vaasan yliopisto, filosofian tiedekunta. https://osuva.uwasa.fi/bitstream/handle/10024/5248/osuva_6097.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Smith, Mark A. (2010), Medvedev and the Modernisation Dilemma – *The Defence Academy of the United Kingdom, Russian Series*. https://www.files.ethz.ch/isn/123733/Russian%20Series%2010_15_Web.pdf (tarkistettu 10.4.2021).
- Sokolov, Vladimir & Solanko, Laura (2016) *Political influence, firm performance and survival*. BOFIT Discussion Papers No 20. <https://helda.helsinki.fi/bof/bitstream/handle/123456789/14453/dp2016.pdf?sequence=1>, (tarkistettu 12.2.2021).
- Strategija-2020: Novaja model rosta – novaja sotsialnaja politika. <http://2020strategy.ru/data/2012/03/14/1214585998/1itog.pdf>, (tarkistettu 26.2.2021).
- Susiluoto, Ilmari (2006), *Suuruuden laskuoppi. Venäläisen tietoyhteiskunnan synty ja kehitys*. Juva: Bookwell Oy.

- Taylor, Brian D. (2011), *State Building in Putin's Russia: Policing and Coercion after Communism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Triebel, Claas, Shikora, Claudius, Graske, Richard & Supper, Sarah (2018), Failure in Startup Companies: Why Failure is a Part of Founding. – *Strategies in Failure Management*. Ed. Kunert, Sebastian. Wiesbaden: Springer, 121–140.
- Voltšik, Vjatšeslav & Krivošejeva-Medjantseva, Daria (2014), Instituty, resursy i natsionalnaja innovatsionnaja sistema ili potšemu ne polutšaetsja innovatsionnij sup. – *Journal of institutional studies (Žurnal institutsionalnyh issledovanii)* 6:4, 51–64.
- Wegner, Gerhard (2019), Entrepreneurship in autocratic regimes – how neopatrimonialism constraints innovation. – *Journal of Evolutionary Economics* 28, 1507–1529.
- Wilson Sokhey, Sarah (2020), What Does Putin Promise Russians? Russia's Authoritarian Social Policy. – *Orbis* 64 (3): 390–402. 10.1016/j.orbis.2020.05.003 (tarkistettu 17.2.2021).

Ukrainalaiset torrent-käyttäjät ja tiedostonjaon utopiat

Kateryna Boyko

On keskikesä Kiovassa. Ensimmäinen haastateltavani siemailee hipsteribaarissa drinkkiään. Lacosten poolopaidassa ja Ray-Banin aurinkolaseissa hän huokuu itseluottamusta ja menestystä. Puhumme siitä, mistä hän katselee elokuvia ja sarjoja sekä kuuntelee musiikkia. Noin 35-vuotiaalla Jurkolla¹ on kaksi tohtorintutkintoa yhteiskuntatieteistä, ja hän tilaa useita aivan laillisia suoratoistopalveluita. Toisinaan hän myös ostaa tai vuokraa elokuvia ja kirjoja. Hänellä on kuitenkin myös pitkä historia vertaisverkkojen (p2p, *peer-to-peer*) ja erityisesti torrent-tiedostonjaon parissa. Niitä hän alkoi käyttää jo silloin kun internet saapui Ukrainaan, ja käyttö on jatkunut aina näihin päiviin asti. Nykyään hän asuu Pohjois-Euroopassa. Torrentien käyttäminen ei hävetä Jurkoa, vaikka luvattoman sisällön lataaminen ehkä onkin lain hengen vastaista. Hän korostaa, että torrenteissa on kyse yhteyden luomisesta käyttäjien ja kulttuurin välille:

Torrentit mahdollistavat vuorovaikutuksen kulttuurituotteiden kanssa. On paljon sellaista sisältöä, jota ei koskaan tulisi kuunneltua tai katsottua ilman niitä. [...] Minulle torrentit ovat kuin korkeakoulu – julkinen sellainen. (Jurko, haastattelu.)

Jurkon asenne torrenteihin on tyypillinen Ukrainassa. Tässä EU:n itärajalta sijaitsevassa maassa internetin käyttö on hyvin laajalle levinnyttä² ja niin on myös digitaalisten aineistojen laiton kopiointikin. Ukraina ja Venäjä ovat ainoat Itä-Euroopan maat, jotka ovat päätyneet Euroopan komission (2021) ja Yhdysvaltain hallituksen (USTR 2021) piratisminvastaisille seurantalistoille. Nämä raportit nostavat esiin markkinoita, joilla tekijänoikeus- ja tuotesuojarikkomukset rehoittavat sekä sitä, miten kaupakumppanit näitä ilmiöitä vastaan taistelevat. Ukrainan kamppailua digitaalista piratismia vastaan ne yleensä kuvaavat epäonnistuneeksi.

Ukrainassa piratismi on yhä yleistä johtuen paitsi väestön suhteellisesta köyhyydestä myös kulttuurialan kehittymättömyydestä ja valtion kyvyttömyydestä estää laitonta kopiointia. Nykyajan käytänteet periytyvät alueen historiasta ja vanhoista toimintamalleista: siihen ovat vaikuttaneet niin sensuurin kiertämisen tavat tsaarinaikaisella Venäjällä kuin neuvostoaikainen välinpitämättömyys yksityistä omaisuutta ja tekijänoikeuksia kohtaan, sekä myös *samizdatin* kaltaisen vastarintatoiminnan perinne. Vaikutusta on myös 1990-luvun piratismiin kultakaudella, jolloin enemmistö kasvoi hyväksymään luvattoman sisällön jakamisen ja kuluttamisen (Haigh 2007; Haigh 2009; Sezneva & Karaganis 2011; Kiriya 2012; Horbyk 2017). Nykyään torrentien käyttö on yksi monista laittoman sisällön levittämisen tavoista.

Tässä esseessä tarkastelen *torrent tracker* -seurantapalvelimien käyttöä Ukrainassa teknologisina, kollektiivisina, kulttuurisina ja ideologisina yhteyspisteinä. Nostan myös esiin ukrainalaisten torrent-käyttäjien motiiveja ja kannustimia sekä p2p-tiedostojakoon liittyviä tärkeimpiä käytänteitä, eli yhdistämistä, keräilyä ja jakamista.

Analyysini pohjaa havainnoilleni vuorovaikutuksesta Tracker.UA -seurantapalvelimessa sekä erityisesti seitsemään perusteelliseen käyttäjähaastatteluun. Nämä ovat pilottihaastatteluja, joille on tarkoitus myöhemmin tehdä jatkoa. Haastattelut on tehty tammikuun 2020 ja huhtikuun 2021 välisenä aikana, ja niiden keskimääräinen kesto on ollut tunti ja 20 minuuttia. Informantit on valittu lumipallo-otannalla. Nuorimmat haastateltavat olivat hieman yli 20-vuotiaita ja vanhimmat reilu nelikymppisiä. He ovat kotoisin Länsi-, Itä- ja Keski-Ukrainasta ja työskentelevät eri aloilla tietotekniikasta elokuva-alaan ja maatalouteen. Kaksi heistä asuu ulkomailla, kun taas toiset asuvat pääkaupunki Kioivassa tai alueellisissa keskuksissa. Jotkut informantit ovat puhuneet ukrainaa lapsuudesta asti, toiset ovat tietoisesti aikuisena vaihtaneet venäjistä ukrainaankin, ja jotkut taas puhuvat epävirallisissa tilanteissa edelleen mieluummin venäjää vaikka puhuvatkin sujuvaa ukrainaankin. Otokseen valikoituneet käyttäjät eivät kuvaa itseään erityisen aktiivisiksi torrent-yhteisön toimijoiksi. Yleensä he osallistuvat torrent-parviin vain lataamalla sisältöä itselleen, mutta eivät luo uusia julkaisuja eivätkä hallinnoi verkkosivustoa tai kirjoita kommentteja. Puhuimme siitä, miten ja miksi he käyttävät torrentteja sekä miten itse bitTorrent-protokolla vaikuttaa tähän vuorovaikutukseen.

P2p-tiedostonjako ja sen kehitys Ukrainassa

Tiedostojen jakaminen vertaisverkoissa (p2p, *peer-to-peer*) on tiedostojen vaihtamista p2p-verkkojen kautta ilman kaiken sisällön tallentavaa keskuspalvelintä. Siinä käyttäjät voivat tarjota sisältöä ja ladata sitä muodostaen samalla suorita ja usein anonyymejä yhteyksiä toisiinsa.

BitTorrent puolestaan on p2p-tiedostonjakoprotokolla. Se tuli käyttöön vuonna 2001, ja sitä käytetään datan jakeluun internetissä. Sen mahdollistaa ohjelmisto, jota kutsutaan torrent-asiakkaaksi (esim. µTorrent, Transmission, qBittorrent, Deluge, BitComet). Ladatakseen tietyn sisällön on ensin saatava torrent. Se on pieni tiedosto, joka sisältää metatietoja halutusta tiedostosta, esimerkiksi elokuvasta. Kun torrent-tiedosto avataan torrent-asiakasohjelmassa, halutun sisällön lataus alkaa. Torrent-tiedosto muodostaa yhteydet tietokoneisiin, joissa on kyseinen sisältötiedosto. Kukin niistä jakaa pieniä osia sisältötiedostosta, ja nämä osat kerääntyvät käyttäjän tietokoneelle. Heti kun pienikin osa sisältötiedostosta on ladattu, muut saman torrent-tiedoston avanneet voivat ladata tämän osan käyttäjän tietokoneelta itselleen. Tämän prosessin osallistujia kutsutaan kollektiivisesti parveksi (*swarm*) ja yksittäisiä osallistujia vertaisiksi (*peer*).

Torrentit löytyvät yleensä seurantal palvelimilta eli trakkereilta (*tracker*), jotka pitävät niistä kirjaa. Nämä verkkosivustot voivat olla julkisia tai salaisia, ja niissä itsessään ei ole mitään laittomasti tuotettua sisältöä. Ne ovat vain torrent-tiedostojen kirjastoja. Paitsi torrent-hakemistoina, tällaiset verkkosivustot tavallisesti toimivat myös osallistujien yhteys- ja vuorovaikutuspaikkoina tarjoten heille keskustelufoorumeita ja kommenttialueita. Ukrainassa torrent-trakkereita kutsutaan yleensä vain torrenteiksi.

P2p-tiedostojen jakaminen alkoi Ukrainassa 2000-luvun ensimmäisellä puoliskolla laajakaistan vähittäisen leviämisen myötä. Aluksi p2p-toiminta liittyi suuriin kansainvälisiin torrent-trakkereihin, kuten The Pirate Bay, Demonoid.com ja Mininova (Sezneva & Karaganis 2011) sekä kymmeneen venäjänkielisiin sisältöihin erikoistuneisiin torrent-trakkereihin. Kansainvälisen laajakaistaliikenteen korkeiden hintojen vuoksi torrentit olivat 2000-luvun Ukrainassa epäkäytännöllisiä. Niinpä internet-palveluntarjoajat jakoivat ilmaista sisältöä omissa niin kutsutuissa ftp-kirjastoissaan. Toinen suosittu tapa jakaa tiedostoja oli tallentaa sisältö keskuspalvelimille (esim. Infostore.org ja myöhemmin Ex.ua), joille ja joilta käyttäjät pystyivät lataamaan niin laillista kuin laitontakin sisältöä. Poliisi sulki tällaiset sivustot nopeasti, mutta torrent-trakkerit pysyivät pystyssä.

Ukrainan suurin torrent-trakkeri Tracker.UA tarjoaa yksinomaan ukrainankielistä sisältöä, niin alkuperäistä kuin käännettyäkin, ja sillä on yli miljoona rekisteröitynyttä käyttäjää. Se perustettiin vuonna 2007 vastauksena venäjän kielen hallitsevaan asemaan Ukrainan kulttuurialalla, esim. tv-ohjelmissa ja -sarjoissa, kirjankustannuksessa, lehdistössä, populaarimusiikissa ja vuoteen 2005 asti myös elokuva-alalla. Vuotta myöhemmin Tracker.UA:n päätavoitteeksi kirjattiin sellaisten ”samanmielisten” (*odnodumtsiv*) yhdistäminen, jotka tallentavat televisiosta ukrainankielistä dubbausta, synkronoivat sen alkuperäiseen videoon ja sitten ”jakavat sen muodostaen parvia trakkerilla”. Vuosia myöhemmin sivusto on kasvanut suureksi underground-hankkeeksi, joka toisaalta kerää rahaa elokuvaklassikoiden tai suosittujen tv-sarjojen dubbaamiseen ukrainaksi, ja toisaalta kannustaa paikallisen kulttuurialan edustajia, kuten kustantajia, lehdistöä ja jakelijoita, sekä ylikansallisia yhtiöitä kuten Netflixiä ukrainan kielen käyttöön.

Ei ole lainkaan yllättävää, että Tracker.UA:n manifestissa ajatus torrenteista kohtaamispaikkana on keskeinen. Sen mukaan niiden pitäisi toimia alustoina, joilla ukrainaksi dubatusta sisällöstä kiinnostuneet käyttäjät kohtaavat sisältöä ja toisiaan. Torrent mielletään työkaluksi, johon liittyvä sosiaalinen toiminta saa aikaan yhteiskunnallisia muutoksia.

Torrentien edut käyttäjien näkökulmasta

Ihmisten syitä osallistua tiedostojen jakamiseen on tutkittu paljon. Esimerkiksi Jonas Andersonin (2010; 2014) mukaan ruotsalaisten tiedostonjakajien mielestä tiedostojen jakaminen on demokraattista ja pysäyttämätöntä, eikä siitä yleensä ole tekijänoikeuksien haltijoille haittaa. Suosituimmiksi kannustimiksi tiedostonjakoon tutkijat ovat listanneet lukuisia syitä: tiedostonjako tarjoaa vaihtoehdon maksulliselle sisällölle, mahdollisuuden tutustua tuotteeseen ennen ostopäätöstä, lisäksi se tarjoaa pääsyn muuten saavuttamattomissa olevaan sisältöön erityisesti diasporan keskuudessa (Haigh 2007; Kiriya 2012). Jakamisen yleisiä syitä ovat myös, että aineisto ei ole tekijänoikeuden alaista (Lessig 2004, 68), mukavuudenhalu sekä odottelun välttäminen (Cenite et al. 2009, 212), köyhyys (Haigh 2007), turhautuminen paikallisten televisioyhtiöiden sisältöön (Rimini & Marshall 2014) sekä yleisen valtavirtakulttuurin halveksunta ja mahdollisuus hakea harvinaista sisältöä (Giesler & Pohlmann 2003). Jotkut

perustelevat tiedostojen jakamista nykyistä tekijänoikeusjärjestelmää heikentävänä toimintana, joka edistää sisällön jakamista ja sitä kautta kulttuuritoimintaa yleensä (Steinmetz & Tunnell 2013).

Kirjallisuus käsittelee tiedostonjakajia kahdenlaisessa roolissa, keräilijöinä ja jakelijoina. Tämä vastaa ajatusta torrenteista yhtäältä kulttuurituotteiden ja käyttäjien sekä toisaalta eräänlaisen yhteisön muodostavien käyttäjien kohtaamispaikkana.

Abigail de Kostnik (2012) esittää tiedostonjakajan keräilijänä, jolle kokoelmansa omistaminen ja vaaliminen on tärkeää. De Kostnik väittää, että tällaisilla ihmisillä on esimerkiksi Walter Benjaminin (1931/1968) kuvaamia varhaisempien keräilijöiden perusominaisuuksia, etenkin varastamisen ja pakkomielteen rajoilla toimiminen. Nykyaikainen piraatti eroaa perinteisestä keräilijästä tavallisesti siinä, ettei hänen tarvitse kilpailla muita keräilijöitä vastaan, koska digitaalista sisältöä on helppo kopioida laadun kärsimättä. He arkistivat mediaa ja ovat yleensä valmiita jakamaan datansa muiden kanssa. Joe Karaganis (2011, 34) kuitenkin korostaa keräilyyden rappeutumista. Hänen mukaansa saatavilla olevan sisällön määrä, mukaan lukien laittoman, heikentää kykyä organisoida ja käyttää omaa mediakokoelmaa. Siksi yhteisöpohjaiset kirjastot toisinaan muuntuvat p2p-sivustoiksi.

Yksittäinen keräilijä näyttää olevan tiiviissä yhteydessä tiedostonjakoyhteisöön sekä toiseen rooliinsa jakelijana. Monet tutkimukset mainitsevat vaihtokaupan, sisällön levittämisen ja kulttuurin levittämisen troopit (Rimini & Marshall 2014; Steinmetz & Tunnell 2013; de Kostnik 2012). Mark Cenite et al. (2009, 214) korostavat ”jakamiseen ja yhteisiin makuihin perustuvaa virtuaalisen yhteisön tunnetta”. Heidän vastaajiensa mukaan sisällön jakaminen mahdollisimman monelle on yhteisöille elintärkeää.

Torrentien tekninen liitettävyyden tekee yhteisön

Tracker.UA ja muut vastaavat *torrent tracker* -seurantapalvelimet eivät suoraan tallenna käyttäjiensä hakemaa sisältöä omille palvelimilleen. Kyse on pikemminkin torrent-tiedostojen kirjastosta, joka johtaa käyttäjien omilla tietokoneilla sijaitseviin elokuviin, musiikkiin, kirjoihin, ohjelmistoihin, peleihin ja äänitiedostoihin. Se on kuin Lev Manovichin (1999, 80) tulkinnan mukainen tietokanta: ”yksittäisten tuotteiden kokoelma, jossa jokainen tuote on yhtä tärkeä”. Tämä tekee torrent-trakkereista mediana erilaisia kuin kerronnallisia piirteitä sisältävät verkkouutiset, blogit tai vaikkapa sosiaalisen median kirjoitukset. Ne eivät pyri tuottamaan uutta sisältöä vaan jakamaan muualla jo olevaa sisältöä. Käyttäjät tapaavat verrata torrent-trakkereita huolellisesti kootuihin kirjastoihin, luetteloihin tai puihin:

[Torrenteissa data] on luokiteltu ja luetteloitu varsin tarkasti. Kun käyttää [venäläistä torrent-trakkeria], näkee heti hakemistopuun. On hämmästyttävää, miten huolellisesti se on laadittu. Sieltä löytää mitä vain. (Serhi, kuvaaja Kiovasta, haastattelu.)

Kaikkien muiden torrent-trakkerien tavoin Tracker.UA kerää toki palvelimilleen lisätietoja kuten kuvauksia tiedostoista, käyttäjien kommentteja ja foorumikeskusteluja. Koska p2p-tiedostonjako on tällaisten verkkosivustojen ytimessä, niitä voi kuitenkin pitää uuden tiedonvälitystavan pisimmälle vietyinä versiona, jolle lähtökohtaisesti ei ole edes mahdollisuutta sisältää levittämänsä sisältöä. Se vain välittää uudelleen erilaista vanhaa mediaa, kuten elokuvia, ääntä, ohjelmistoja ja kirjoja.

Torrent.UA on sekä hajautettu että keskitetty. Sen verkosto on hajallaan ympäri maailmaa. Vaikka sitä hallinnoidaan Ukrainasta, itse verkkosivusto sijaitsee fyysisesti yhdysvaltalaisella palvelimella. Se toimii kohtaamispaikkana ja yhdistää tietokoneita parviksi mahdollistaen siten sisällön levittämisen. Verkosto on maailmanlaajuinen, mutta suurin osa käyttäjistä toki tulee Ukrainasta. Nämä yhteydet ovat yhtäältä torrent-trakkereiden perimmäinen tavoite, ja toisaalta niiden olemassaolon ja menestymisen ehto.

Tekniseen liitettävyyteen kytkeytyy sosiaalinen ulottuvuus: torrent-asiakasohjelmia koneillaan ajavat ja parviin liittyvät käyttäjät muodostavat omanlaisensa yhteisön. Ryhmä on hajanainen, epämääräinen ja epäyhtenäinen. Käyttäjät voivat olla mistä päin maailmaa hyvänsä, ja yleensä he eivät juuri tunne toisiaan, vaikka näkevätkin toistensa ip-osoitteet. Käyttäjien demografiset taustat ovat heterogeenisia, ja heidän motiivinsa käyttää torrenteja vaihtelevat. He voivat liittyä ja poistua milloin tahansa, mikä tekee heidän osallistumisestaan yhteisöön vähintäänkin epävakaata. Jotkut ovat aktiivisempia: he lataavat uutta materiaalia, hallinnoivat trakkaria, kommentoivat ja jakavat lataamaansa sisältöä. Toisten tapa toimia on itsekkäämpi; he vain lataavat kaipaamansa sisällön eivätkä yleensä jaa sitä eteenpäin. BitTorrent-protokollan teknisten erityispiirteiden vuoksi sitä on kuitenkin mahdoton käyttää olematta osa yhteisöä.

Torrent-yhteisön toiminta on sitä sujuvampaa mitä enemmän siinä on jäseniä. Mitä enemmän sillä on käyttäjiä, sitä monipuolisempaa sisältöä ja nopeampia latausaikoja se tarjoaa. Yhteisö tekee myös sisällön vertaisarviointia kommentoimalla sitä. Samaan tapaan vaikuttavat myös kaikkien näkemät latausmäärät. Jos tiedostossa on jotain vikaa, sitä varmasti kommentoidaan, se saa huonon arvosanan ja siitä valitetaan ylläpidolle. Muille tarjotaan siten parempia vaihtoehtoja.

Serhi, Nestor ja Mykola esimerkiksi kertovat, miten he luottavat muiden kommentteihin valitessaan trakkerin tarjoamista samankaltaisista vaihtoehdoista mieleisensä. Kyse voi olla vaikkapa elokuvan tiedostomuodosta tai kuvanlaadusta. Nestor on it-asiiantuntija ja sanoo, ettei hän pelkää saavansa haittaohjelmia torrenteista, koska hän luottaa käyttäjien kommentteihin:

Trakkerin julkaisuihin liittyy aina käyttäjien kommentteja. Ladattaessa kannattaa valita suosituin ja eniten ladattu vaihtoehto, jota on kommentoitu positiivisesti. Jos tiedostossa on jotain vikaa, siitä kyllä kerrotaan. (Nestor, haastattelu.)

Torrent-trakkeri toimii vain jos sen yhteisö on tarpeeksi suuri. Siksi sen käyttöön liittyy kirjoittamattomia käyttäytymissääntöjä. Riippumatta siitä miten aktiivisesti he trakkaria käyttävät, informantini puhuvat yleensä moraalisen velvollisuudesta muita käyttäjiä kohtaan. Nestor esimerkiksi sanoo: ”Torrent-trakkerin käytössä hyviin tapoihin kuuluu ehdottomasti lataamansa sisällön eteenpäin jakaminen. Pitää jakaa vähintään yhtä paljon kuin lataa.”

Dmytron mukaan käyttäjä, joka välttelee sisällön jakamista, tietää rikkovansa yhteisön ”hiljaisia kiitollisuuden lakeja”. Niin kokee myös Semen, joka vuosia sitten muutti Ukrainasta Pohjois-Amerikkaan ja jota hieman pelottaa mahdollisuus joutua syytteen tekijänoikeuksien rikkomisesta. Hän ei koskaan jää parveen saatuaan tiedoston ladattua:

Minä vain otan, enkä anna mitään takaisin. Se ei ole näitesti tehty, eikä se ole oikein. Pitää kuitenkin olla olematta kiva tai valmis kohtaamaan mahdolliset lakitoimet. Se on valinta, jossa en halua olla mikään herrasmies. (Semen, haastattelu.)

Tämä osoittaa miten torrent-trakkeri toimii linkkinä monien tietokoneiden ja henkilöiden välillä, joiden pitää tekniikasta hyötyäkseen muodostaa yhteisö. Se toimii myös erilaisia kulttuurisia käytänteitä mahdollistavana käyttäjän ja kulttuurituotteen kohtaamispaikkana. Sen käyttö on paikasta riippumatonta, ja se yhdistää käyttäjiä kaikilla mantereilla. Käyttäjien sijainti näkyy lähinnä heidän etnokulttuurisen taustansa kautta siinä, minkäkielinen sisältö heitä valinnan moneuden edessä kiinnostaa. Tästä paikkariippumattomuudesta huolimatta torrenteihin vaikuttavat käyttäjän sijainnista riippuvaiset lakikäytännöt ja infrastruktuuri. Ne vaikuttavat hänen käyttäytymiseensä, moraalikoodistoonsa ja parveen osallistumiseensa. Se ei ole kovinkaan ihanteellinen ajallisista ja tilallisista rajoitteista riippumaton virtuaaliyhteisö, pikemminkin torrent on jonkinlainen fyysisen ja virtuaalisen todellisuuden kohtaamispaikka, jossa paikallinen ja globaali risteävät.

Torrentit luovat kulttuurisia ja ideologisia yhteyksiä

Torrent-trakkerit helpottavat kulttuurisisällön löytämistä, etenkin jos on kyse harvinaisemmasta tuotteesta tai teoksesta. Kuten Jurko toteaa, torrentit täydentävät kulttuurin massamarkkinoita, tekevät sisällön käyttäjälle helpommin saatavaksi ja mahdollistavat vuorovaikutuksen kulttuurituotteen kanssa. Torrent-trakkerit tarjoavat ilmaisen ja helpon pääsyn ainutlaatuisen sisältöön, mikä parantaa torrentien merkitystä kulttuuristen ja ideologisten yhteyksien luojana.

Jurko tutustui torrenteihin hakiessaan harvinaisia klassisen musiikin äänitteitä. Hän hämmästyi siitä, että monien artistien jopa vähemmän suositut kappaleet oli mahdollista ladata eri formaateissa ja vain muutamalla klikkauksella. Myös muut käyttäjät kehuvat torrent-trakkereiden laajaa ja monipuolista sisältöä, joka ”tydyttää kaikki tarpeet” (Serhi). Ilman torrenteja he eivät sitä olisi löytäneet. Erityisesti tämä koskee harvinaisempaa musiikkia ja festivaalielokuvia, jotka eivät ole päätyneet levitykseen.

Torrentien kanssa voi valita myös erilaisia dubbaus- ja ääniraitoja, joita laillisissa vaihtoehdoissa ei ole. Suositulla elokuvalla voi olla viisi tai kuusi ääniraitaa, ja kullakin kielellä voi olla useita erilaisia dubbauksia. Serhi kertoo käyttävänsä tätä usein hyväkseen, sillä hänelle on tärkeää katsoa elokuvia sen dubbauksen kera, jonka hän lapsuudesta muistaa – esimerkiksi Simpsonit jonkin tietyn tv-kanavan dubbauksella. ”Jotkin elokuvat muistan ulkoa. Kun katsin niitä uudelleen, on tärkeää valita se dubbaus, josta pidän eniten”, Serhi selittää. Lisäksi torrent-trakkereista saattaa löytää valtavasti lisätietoa, jonka ”tosifanit” ovat huolellisesti keränneet ja tallettaneet: ”Jos on kiinnostunut vaikkapa Metallican jostain levystä ja menee bändin diskografia-kansioon, siellä on musiikin lisäksi haastatteluja ja valokuvia sekä kaikki levyyn liittyvä printtimateriaali.”

Torrent-trakkerit antavat myös diasporassa mahdollisuuden kuluttaa kulttuurituotteita äidinkielellään. Semen kertoo, että hänen alueellaan tilaamansa lailliset suoratoistopalvelut eivät koskaan tarjoa ukrainalaista dubbausta tai tekstitystä. Siksi hän usein lataa tv-sarjoja ukrainaksi silloin kun ei jaksaa katsoa niitä englanniksi, samoin kuin piirrettyjä lapsilleen, jotta he oppisivat ukrainaa. Jopa Ukrainassa asuville ukrainalaisille trakkerit näyttävät olevan yksi harvoista mahdollisuuksista katsella niin vanhoja kuin uusiakin ukrainalaisia elokuvia, sillä niiden jakelu on yleensä hyvin vähäistä.

Helppo saatavuus on yksi torrent-trakkerien etu. Ne ”yhdistävät [käyttäjän] sisältöön pelkällä klikkauksella” (Mykola, haastattelu). Trakkerien käyttäjät puhuvat tästä arkipäiväisenä toimenpiteenä, kun taas suoratoistopalveluita pidetään hankalina käyttöä sekä oman ideologian vastaisina. Mykola, joka on keski-ikäinen arkkitehti Kiovasta, pitää itseään vanhanaikaisena:

Netflix-maailma on minulle hämärä. En ole koskaan käyttänyt sitä, sillä telkkarini ei ole riittävän älykäs eikä siinä ole internetiä. [...] Ja [ukrainalaiseen suoratoistoalustaan] Megagoon taas liittyy venäläistä bisnestä, mitä en voi hyväksyä.

Opiskelija Dmytro korostaa, että paikalliset elokuvateatterit tai elokuvakerhot eivät tyydytä hänen kaikkia elokuvatarpeitaan:

Katselen elokuvia koko ajan. En kuitenkaan jaksa odottaa sitä yhtä ja ainoaa tilaisuutta, jolloin jokin haluamani elokuva satutaan esittämään leffakerhossa. Eikä sillä toisaalta ole niin väliäkään, sillä kerhotkin näyttävät lähinnä luvatonta sisältöä.

Hänelle torrentit ovat helpoin tapa päästä käsiksi näihin elokuviin. Jurkon mukaan taas ukrainalaisia elokuvaklassikoita on lähes mahdotonta saada laillisin keinoin, ja Torrent.UA:n kaltaiset trakerit ovat ainoa tapa nähdä niitä:

Mistä muka hakisin vaikka *Mustalla merkittyä valkeaa lintua* tai *Menneitten sukupolvien varjoja*?³ Dovženkon elokuvastudiolla oli laatikoittain niiden dvd-levyjä. Jotkut kitupiikit ovat myyneet niitä sadalla taalalla vain koska sattuvat olemaan siellä töissä ja saaneet hankittua tekijänoikeudet. Miksi ihmeessä maksaisin heille? Niitä on sitä paitsi mahdoton hankkia, ei niitä myydä missään julkisilla areenoilla. Ei ukrainalaisia klassikkoelokuvia löydä mistään muualta kuin torrent-trakkereista.

Torrentien viimeinen vaan ei vähäisin etu on, että ne ovat ilmaisia. Semen vertaa niitä kommunistisen maan valintamyymälään: ”Ihan kuin olisi supermarketissa, mutta kaikki on ilmaista. Otan mitä haluan ja poistun.” Myös muut informantit kehuvat miten torrentit säästävät rahaa erityisesti ohjelmistojen kohdalla. Dmytro opiskelee yliopistossa äänisuunnittelua ja valittelee, että ammattiohjelmistot ovat hyvin kalliita eikä yliopisto tarjoa niitä opiskelijoille: ”Yliopiston opettajat eivät pyytäneet meitä ostamaan tätä softaa, sillä se maksaa yli 2 000 dollaria. Sen sijaan he kannustivat meitä lataamaan kräkätyt versiot torrenteista.”

Toistaiseksi olen käsitellyt torrent-trakkereita yhteyspisteinä teknologisesta, yhteisöllisestä, kulttuurisesta ja ideologisesta perspektiivistä. Näyttää siltä, että torrentien käyttö ei perustu ainoastaan käytännöllisiin vaan myös esteettisiin ja ideologisiin syihin. Käyttäjän ja kulttuurisisällön välisenä yhteyspisteenä torrentit luovat erilaisia kulttuurisia käytänteitä, kuten keräilyä ja siteiden vahvistamista maanmiehiin. Seuraavaksi keskityn kulttuuriin käytänteisiin, joita torrent-trakkereiden käyttö mahdollistaa.

Utopistiset keräilyskenaariot

Torrentit poikkeavat suoratoistoalustoista siinä, että ne mahdollistavat sisällön lataamisen ja tallentamisen. Tämä mahdollisuus näyttää olevan keskeistä monelle informantilleni. Kuten Mykola sanoo: ”Mieluiten omistan sen, lataan ja tallennan kirjastooni.”

Ukrainalaiset torrent-keräilijät muistuttavat de Kostnikin (2012) kuvaamia. Ainutlaatuisen sisällön saatavuus trakkereilla saa käyttäjät keräilemään pakkomielteisesti, joskus järjenvastaisestikin. Monet haluavat saada tiedostot käyttöönsä vaikka eivät koskaan aikoisikaan käyttää niitä. Serhi kertoo, että hänellä on vanhempiensa koto-

na kaksi matkalaukullista dvd-elokuvia, jotka hän kopioi kymmenkunta vuotta sitten:

Olen kieltänyt äitiäni heittäämästä niitä pois, koska monia niistä elokuvista en ole vielä katsonut. Mutta jos ollaan rehellisiä, niin en kyllä koskaan tule niitä katsoneeksi. Löytäisin samat leffat helposti netistä paljon parempilaatuisina.

Toisinaan sisällön erikoislaatuisuus arveluttaa jopa keräilijöitä itseään. Dmytro kertoo, miten hän käytti hiljattain paljon aikaa saadakseen ladattua ainutlaatuisen version Andrei Tarkovskin elokuvasta. Hän selittää, että vanhoista elokuvista katoaa joitakin ääniä, ja hänen lataamansa versio oli alkuperäisen ääniraidan sisältävältä dvd:ltä:

Käytin tosi paljon aikaa saadakseni tämän muka paremman version. Siihen on lisätty jotain ääniä – en edes tiedä mihin kohtiin – joilla ei ole mitään käytännön merkitystä. Katsoin elokuvan enkä oikeastaan edes tykännyt siitä. Vaan miten paljon käytinkään aikaa saadakseni sen!

Ukrainan kontekstissa tällaisen pakkomielleisen käyttäytymisen motiivit saattavat kuitenkin liittyä traumoihin ja fobioihin, joiden pohjalla on kokemus Neuvostoliitosta (Horbyk 2016). Informanttini yhdistävät sisällön hamstraamisensa kokemuksiinsa Neuvostoliiton ”niukkuuskulttuurista”, audiovisuaalisen sisällön vähyteen nuoruudessaan sekä pelkoon sisällön katoamisesta. 30–40-vuotiaat vastaajat muistavat lapsuutensa ja nuoruutensa ennen internetiä, jolloin viihteellistä sisältöä oli niukasti saatavilla – ehkäpä yksi sarjakuva päivässä tai elokuva, jota odotettiin koko viikko. Kaikilla perheillä ei ollut varaa 1990-luvulla ilmestyneisiin vhs-kasetteihin ja dvd-levyihin. Puhuttiin vielä paljon neuvostomenneisyyden *samizdatista*, kielletyistä kirjoista ja ulkomailta salakuljetetusta musiikista sekä ulkomaisten radioasemien kuuntelemisesta. Serhi myöntää, ettei halua menettää kokoelmaansa:

Asuimme maailmassa, jossa tietoa oli niukasti saatavilla. Nyt haluamme sitten saada kaiken. [...] Säilytämme sen voidaksemme olla varmoja, ettei se katoa. [...] Vähän kuin nälänhädästä selviytyneet ihmiset, jotka hamstraavat ruokaa. Meillä oli ihan sama, kyse vain oli tiedonjanosta.

Hänen elokuva-, kirja- ja musiikkikokoelmansa auttavat häntä saavuttamaan eksistentiaalisen turvallisuuden tunteen. Elämä sotaa käyvässä maassa, jota vaivaavat kroonisesti epävakaa talous ja poliittiset kriisit saa Serhin toimimaan vähän samoin kuin ruokaa ja tarvikkeita hamstraavat survivalistit. Hän on valmis mihin hyvänsä odottamattomaan:

Jos netti katoaa huomenna, minulla on luettavaa ainakin kolmeksi eliniäksi. Pärjään kyllä ilman nettiä. [...] Jos maailmanloppu tulee huomenna, on minulla ainakin mitä lukea.

Fobian pitää kurissa utopistinen visio digitaalisesta Nooan arkista, jossa kaikki hyödyllinen tieto ja sisältö säilytetään mahdollisesta katastrofista selviytymiseksi.

15 vuotta nuorempi Dmytro kasvoi 2000- ja 2010-luvulla ja alkaa nyt olla aikuisiässä. Myös häntä pelottaa, että jossain vaiheessa kaikki internetin sisältö katoaa ja ihmiskunta vajoaa uuteen keskiaikaan:

Aiemmin pelkäsin, että torrentit ja kaikki elokuvat katoavat. Historia on niin helppo unohtaa. [...] Vaikka en ihan tykkäisikään jostain elokuvasta, pidän sen silti, koska pelkään, että jossain vaiheessa se katoaa.

Kulttuurisurvivalistien toisessa ääripäässä ovat keräilyvastustajat. He eivät tallenna torrenteista lataamaansa sisältöä, vaan suhtautuvat torrent-trakkeriin, kuten koko internetiin, maailmanlaajuisena kirjastona, josta löytyy mitä tahansa: ”Jos nettiin ilmestyy jotain tosi harvinaista, se pysyy siellä ikuisesti. Se on internetin laki. Sen löytää sieltä aina” (Nestor, haastattelu). Tämä vastaa Karaganisin (2011, 34) havaintoa, jonka mukaan sisällön määrä on niin valtava, että kannattaa luottaa torrent-trakkerien kaltaisiin yhteisöpohjaisiin verkkokirjastoihin. Tämä paljastaa toisen utopistisen vision torrent-trakkereista Jorge Luis Borgesin (1964 [1941]) Baabelin kirjaston veroisena universaalina hakemistona, jonne kirjataan ja tallennetaan kaikki varmaan turvaan. Vaikka sekä survivalistilla että keräilyvastustajalla on utopistisia haaveita, luottamuksen tasossa on ero: kun survivalistin mielestä sisältö on varmassa tallessa hänellä itsellään, keräilyvastustaja uskoo internetin mahdollisuuksiin universaalina hakemistona, joka pystyy pitämään sisällön tallessa. Survivalisti luottaa vain itseensä tiedon tallentajana. Toistettakoon vielä, että kumpikin visio on utopistinen.

Jakaminen ideologisena ja esteettisenä projektina

Toinen BitTorrent-protokollan olennainen ominaisuus on sisällön jakamisen välttämättömyys. Aiemmat tutkimukset ovat osoittaneet, kuinka tämä parvien keskeinen ominaisuus on muuttanut sosiaalisiksi normiksi ja kuinka jakamista pidetään hyvänä käytöksenä. Ukrainalaiset käyttäjät kuitenkin perustelevat jakamistaan yleensä ideologisilla ja esteettisillä syillä. Siinä mielessä torrent-trakkerit ovat laajempien abstraktien idealististen projektien yhteyspisteitä, sellaisten kuin kauneuden lisääminen, sensuurin torjunta ja äidinkielen sisällön levittäminen.

Perustelut olla jakamatta sisältöä taas ovat puhtaasti käytännöllisiä. Useimmat ulkomailla asuvat ukrainalaiset pelkäävät sakkoja, kun taas toiset välttelevät tietokoneidensa ylikuormittamista. Suurin osa käyttäjistä kuitenkin pysyy parvessa ja jakaa.

Jotkut yrittävät valikoida vain arvokkaana ja ainutlaatuisena pitämäänsä sisältöä, josta nauttivat ja jota haluavat jakaa muille. Serhi kertoo jakavansa solidaarisuudesta itsensä kaltaisia nörttejä kohtaan:

Joskus ladatessani näen kaksi lippua, vaikkapa Kanadan ja Uuden-Seelannin. Silloin saatan jäädä parveen vain siksi, että tiedän maapallon toisella puolella olevan jonkun onnettoman odottelemassa, että joku juuri tätä sisältöä jakava käynnistäisi tietokoneensa.

Myös Dmytro pysyy parvessa kiitoksena siitä ainutlaatuisesta sisällöstä, jonka hän on onnistunut saamaan. Hän huomauttaa yrittävänsä jakaa myös elokuvia, jotka tavallisesti poistetaan kiellettyinä syystä tai toisesta, usein poliittisesta.

Monen tapa jakaa sisältöä liittyy selvästi identiteettikysymyksiin. Jotkut käyttäjät jakavat vain ukrainankielistä sisältöä ja käyttävät Tracker.UA:ta eivätkä koske venäläisiin trakkereihin. Jurko on yksi heistä, ja hän puhuu asiasta pitkään:

Minulla on selkeä kanta tähän asiaan. Koska Tracker.UA on ukrainalainen ja sen tarkoitus on hyödyttää Ukrainan yhteiskuntaa, pyrin tosissaan pitämään parven pystyssä. Saatan

jakaa jotain sisältöä viikkoja, jopa kuukausia. [...] Venäläisiin torrent-trakkereihin sen sijaan suhtaudun kuin tavallinen kuluttaja: lataan tarvitsemani ja poistan parven saman tien. En halua olla mukana venäjänmielisillä foorumeilla.

Torrent-trakkerit toimivat siis monenlaisten korkeamman tason kulttuuristen käytänteiden yhteyspisteenä. Niillä edistetään äidinkielen käyttöä, vastustetaan sensuuria, levitetään korkeakulttuuria ja niiden sisältöä säilötään yksityisiin kokoelmiin.

Digitaalinen käytävä

BitTorrent-protokolla täytti juuri 20 vuotta. Se kukoistaa yhä maailmassa, jossa lapset eivät enää tiedä, että levyke on joskus ollut muutakin kuin kuvake ruudulla tai että puhelimissa on joskus ollut näppäimiä. Myös torrent-trakkerit ovat suosittuja – suhtaudutaan niihin sitten piraattien työkaluina tai robinhoodeina. Mikä tekee torrent-trakkereista erityisiä?

Kuten Walter Benjamin on todennut, aikakaudet näkevät unia seuraavasta aikakaudesta. Teoksessaan *The Arcades Project* Benjamin (1999 [1982]) analysoi 1800-luvun todellisuutta, kuten ostoskäytäviä ja näyttelyhalleja, eräänlaisina ”animaailman jäänteinä”, ennustuksina tulevaisuudesta. Yksi vastaajistani vertasi torrent-trakkereita valintamyymälään tai tavarataloon, jossa voi valita mitä haluaa. Voisiko torrent-trakkereita ajatella digitaalisina ostoskäytävinä, ”kaupunkina, pienoismaailmana, josta asiakkaat löytävät kaiken tarvitsemansa” (ibid., 871)? Tämän lisäksi trakkerit näyttäsivät olevan ei niinkään kapitalistisia vaan pikemminkin kommunistisia ostoskäytäviä, joissa ”jokainen jakaa kykijensä mukaan, jokaiselle annetaan tarpeittensa mukaan”. Tässä mielessä torrent-trakkereihin assosioituu vielä yhdenlainen utopia, nimittäin kommunistinen ostoskeskus (*univermag*).

Tällaisella kommunistisella ostoskäytävällä torrent-käyttäjät voivat hakea jotain tiettyä tai kävellä vain ympäriinsä erikoisuuksia haeskellen. Torrent-trakkereiden maailmassa vaellellessaan Mykola hakee toisinaan suosikkinäyttelijöidensä elokuvia tai sellaisia, joita kriitikot tai hänen ystävänsä ovat suosittelleet. Joskus hän kuitenkin vain sivutolkulla selaillee valikoimaa löytääkseen jotain hienoa tai erityistä. Hän toimii kuten kadulla kuljeksiva henkilö, jolla ei ole sen kummempaa päämäärää kuin seurata kaupungin elämää. Tällaiselle benjaminilaiselle flanöörille kaupunkiympäristö on samankaltainen kuin luontoympäristö sille, joka menee luontoon rauhoittumaan. Hän ”kokee kaupungin uudella tavalla, samassa tulkintakehyksessä kuin perinteisen luontokokemuksen kohdalla” (ibid., 447). Samaan tapaan digitaalinen flanööri kantaa muistojaan kirjastojen hakemistojen tai piraattilevykokoelmien selailuista uuteen digitaaliseen ympäristöön.

Kuka hyvänsä torrentin käyttäjä voi tuntea itsensä flanööriksi: ”yhtäältä hän kokee olevansa joka iikan tarkkailun alaisena, ja toisaalta hän tuntee olevansa täysin piilossa kaikilta” (ibid., 420). Torrent-käyttäjät ovat käyttäjänimiensä takana muilta piilossa, mutta heidän ip-osoitteensa näkyvät kaikille parven käyttäjille – aivan Benjaminin kuvauksen mukaisesti.

Ostoskäytävämetafora kuvaa hyvin torrent-trakkereita myös viestimenä. Ne todella muistuttavat menneiden aikojen hienoja ja hieman vanhanaikaisia käytäviä, joiden lukuisille hyllyille mahtuu tarjolle mitä erilaisimpia tuotteita. Samalla torrent-trakkerit ovat vain kuori, joka peittää alleen ja sisältää metatietoa vaikkapa kirjoista, elokuvista, musiikista, ohjelmistoista tai tietokonepeleistä.

Mitä torrent-trakkeri sitten on mediana, jota McLuhan (1964/2001) kutsuu ”ihmisen jatkeeksi”? Kyse on yhteyksien luomisesta. Tietoa välittämällä se luo yhteyksiä laitteiden,

ihmisten, sisällön ja kulttuurien välille. Se on kuin digitaalinen versio Pohjois-Amerikan luoteisrannikon alkuperäiskansojen *potlatch*-lahjojenvaihtojuhlasta, jossa annettiin pois arvokkaita esineitä siteiden lujittamiseksi muuhun yhteisöön, klaaniin tai ylikuonnollisiin voimiin. Torrentien käyttäjät antavat sisältöä, jakavat tietoa ja muodostavat siten oman yhteisönsä, jolla on omat esteettiset ja ideologiset tavoitteensa. Samalla syntyy erilaisia mediakäytäntöjä. Niiden käytännöllinen puoli on se, että torrentit tyydyttävät käyttäjien sisäiset tarpeet ilmaisesta sisällöstä, ainutlaatuisten elokuvien ja musiikin keräilystä sekä omankielisestään sisällöstä. Toisaalta niihin liittyy myös se mitä jaetaan, sisältö, joka nämä tarpeet tyydyttää. Torrent-trakkeri on kohtaustapa, joka mahdollistaa näiden tarpeiden tyydyttämisen helpottamalla käyttäjän ja sisällön kohtaamista.

Voiko tätä 20 vuotta vanhaa teknologiaa pitää benjaminilaisittain keikkatalouden ja uusien digitaalisten alustojen airuena, joka mahdollistaa käyttäjän ja sisällön kohtaamisen käyttäjän tarpeiden tyydyttämiseksi? Viitataan sellaisiin alustoihin kuin vaikkapa deittailusovellus Tinder, tai Craig's Listin ja Blocketin tapaiset käytetyn tavaran myyntiin ja vaihtoon keskittyvät verkkosivustot tai Blablacarin kaltaiset kimpakyytipalvelut. Blockethan ei omista mitään sivuillaan myynnissä olevia tavaroita, vaan se toimii markkinapaikkana, jossa myyjä ja ostaja kohtaavat ja voivat tehdä kaupat. Tinder taas on kohtaustapa, joka mahdollistaa uusia ihmissuhteita hakevien seksuaalisten, romanttisten tai sosiaalisten tarpeiden tyydyttämisen, olkoonkin, että siihen liittyy oma markkinalogiikkansa sekä monissa maissa myös prostituutiota. Edes Uber ei omista autoja vaan ainoastaan helpottaa kuljettajan ja asiakkaan kohtaamista. Näiden alustojen tavoin torrent-trakkeritkaan eivät omista tai edes sisällä mitään sisältöjä, vaan ne toimivat kohtaamis- tai markkinapaikkoina, joissa ihmiset voivat tavata sisällöntarpeidensa tyydyttämiseksi. Keskeinen ero on siinä, että tällä markkinapaikalla ei ole myyntiä eikä rahaa liiku. Hintoja ei myöskään ole vaan kaikki on ilmaista. Kyseessä on lisäksi virtuaalinen markkinapaikka, joka ei sijaitse missään – todellinen utopia! Voisivatko torrentit olla ensinäkymä siihen, miltä jälkikapitalistiset markkinapaikat näyttävät? Vähintäänkin ne ovat epätoivoinen benjaminilainen hyppy historian avoimeen tilaan ilman varmuutta kunnollisesta laskeutumispaikesta (Benjamin 2007 [1940]), johon ajaa unelma juuri tällaisesta jälkikapitalistisen markkinapaikan utopiasta, jossa ei käytetä rahaa ja joka on kuin ostoskäytävä ilman myyntiä tai ostamista.

Joka tapauksessa torrentit voi nähdä sisällön kulutuksen ”uberisaation” varhaisena merkkinä. Ne ovat kirjastoja ilman kirjoja tai elokuvia. Sen sijaan ne helpottavat näitä sisältöjä tarvitsevia ihmisiä kohtaamaan niitä, joilla niitä on. Torrentien kyky toimia sellaisina kohtaamispaikkoina, tai markkinapaikkoina ilman markkinoita, herättää monenlaisia kysymyksiä siitä, miten kulttuurituotteet, identiteetti ja yhteisöön kuulumisen integroituvat nykyään yhä tiiviimmin digitaalisiin tekniikoihin. On korkea aika siirtyä eteenpäin tekijänoikeuksiin ja piratismiin painottuvasta keskustelusta ja alkaa pohtia torrent-trakkereiden ja tiedostojenjaon kohdalla myös näitä kysymyksiä.

Englannista suomentanut: Mika Perkiömäki

Viitteet

- 1 Eettisistä syistä informanttieni nimet ja heidän käyttämänsä torrent-trakkerin nimi on muutettu. Välttääkseni torrent-yhteisön mahdolliset oikeudelliset toimet en myöskään kirjaa torrent-trakkerien tarjoamien sivujen osoitteita.
- 2 Ukrainan digitaalisen siirtymän ministeriön ja komitean (2019) mukaan 71 % Ukrainan väestöstä käyttää internetiä säännöllisesti.
- 3 Mustalla merkitty valkea lintu (*Bilyi ptah' z tšornoju oznakoju*, 1971, ohjaaja Juri Illjenko) ja Menneitten sukupolvien varjot (*Tini zabutyh' predkiv*, 1965, ohjaaja Serhi Paradžanov) ovat ukrainalaisen elokuvan klassikoita.

Lähteet

- Andersson, Jonas (2010), Peer-to-Peer-Based File-Sharing Beyond the Dichotomy of “Downloading is Theft” vs. “Information Wants to Be Free”: How Swedish File-Sharers Motivate Their Action. Väitöskirja. Goldsmiths, University of London. <https://doi.org/10.25602/GOLD.00028598>.
- Andersson Schwarz, Jonas (2014), *Online File Sharing: Innovations in Media Consumption*. New York & London: Routledge.
- Benjamin, Walter (1968 [1931]), Unpacking My Library: A Talk about Book Collecting. – *Illuminations*. Toim. ja käänt. Hannah Arendt. New York: Schocken Books, 59–68.
- Benjamin, Walter (2007 [1940]), Theses on the Philosophy of History. – *Illuminations*. Toim. ja käänt. Hannah Arendt. New York: Schocken Books, 253–264.
- Benjamin, Walter (1999 [1982]), *The Arcades Project*. Käänt. Howard Eiland & Kevin McLaughlin. Cambridge: Harvard University Press.
- Borges, Jorge Luis (1964 [1941]), The Library of Babel. – *Labyrinths: Selected Stories and Other Writings*. New York: New Directions, 51–58.
- Cenite, Mark, Michelle Wanzheng Wang, Chong Peiwen, Germaine Shimin Chan (2009), More than Just Free Content: Motivations of Peer-to-Peer File Sharers. – *Journal of Communication Inquiry* 33:3, 206–221. <https://doi.org/10.1177/0196859909333697>.
- Euroopan komissio (2021), Report on the Protection and Enforcement of Intellectual Property Rights in Third Countries. https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2021/april/tradoc_159553.pdf (Tarkistettu 27.3.2021).
- Giesler, M. & M. Pohlmann (2003), The Anthropology of File-Sharing: Consuming Napster as a Gift. – *Advances in Consumer Research* 30, 273–279.
- Haigh, Maria (2007), Downloading Communism: File-Sharing as Samizdat in Ukraine. – *Libri* 57:3, 165–178. <https://doi.org/10.1515/LIBR.2007.165>.
- Haigh, Maria (2009), Of Ducks and Downloads: The Moral Economy of Intellectual Property in Post-Soviet Society. – *Libri* 59:4, 248–258. <https://doi.org/10.1515/libr.2009.022>.
- Horbyk, Roman (2016), Ideologies of the Self: Constructing the Modern Ukrainian Subject in the Other’s Modernity. – *Kyiv-Mohyla Humanities Journal* 3:3, 89–103. <http://kmhj.ukma.edu.ua/article/view/73970>.
- Horbyk, Roman (2017), Mediated Europes: Discourse and Power in Ukraine, Russia and Poland during Euromaidan. Väitöskirja. Stockholm: Södertörns högskola.
- Karaganis, Joe (2011), Rethinking Piracy. – *Media Piracy in Emerging Economies*. Toim. Joe Karaganis. New York: Social Science Research Council, 1–75.
- Kiriya, Ilya (2012), The Culture of Subversion and Russian Media Landscape. – *International Journal of Communication* 6, 446–466.
- Kostnik, Abigail de (2012), The Collector is the Pirate. – *International Journal of Communication* 6, 529–541.
- Lessig, Lawrence (2004), *Free Culture*. New York: The Penguin Press.
- Manovich, Lev (1999), Database as a Symbolic Form. – *Convergence* 5:2, 80–99. <https://doi.org/10.1177/135485659900500206>.

- McLuhan, Marshall (2001 [1964]), *Understanding Media: The Extensions of Man*. London: Routledge.
- Rimini, Francesca da & Jonathan Marshall (2014), Piracy is Normal, Piracy is Boring: Systemic Disruption as Everyday Life. – *Piracy: Leakages from Modernity*. Toim. Martin Fredriksson & James Arvanitakis. Sacramento: Litwin Books, 323–344.
- Sezneva, Olga & Joe Karaganis (2011), Chapter 4: Russia. – *Media Piracy in Emerging Economies*. Toim. Joe Karaganis. New York: Social Science Research Council, 149–218.
- Steinmetz, Kevin F. & Kenneth D. Tunnell (2013), Under the Pixelated Jolly Roger: A Study of On-Line Pirates. – *Deviant Behavior* 34:1, 53–67. <https://doi.org/10.1080/01639625.2012.707536>.
- Ukrainan digitaalisen siirtymän ministeriö ja komitea (2019), Maizhe 23 mln ukrajintsiv aktivno korystujutsja internetom. <https://thedigital.gov.ua/news/mayzhe-23-mln-ukraintsiv-aktivno-korystuyutsya-internetom> (Tarkistettu 21.3.2021).
- USTR = Office of the United States Trade Representative (2021), 2021 Special 301 Report. [https://ustr.gov/sites/default/files/files/reports/2021/2021%20Special%20301%20Report%20\(final\).pdf](https://ustr.gov/sites/default/files/files/reports/2021/2021%20Special%20301%20Report%20(final).pdf) (Tarkistettu 27.5.2021).

Venäjän kiistelty historia Runetin foorumeilla

Teemu Oivo

Nyky aikaan pettyneiden ihmisten menneisyyden kaipuu ja menneistä ajoista inspiraation hakeminen on globaali trendi, mikä näkyy korostuneesti myös nyky-Venäjällä. Internetin merkitys ihmisten tiedonlähteenä ei ole vähäpätöinen tai yksiselitteinen tässäkin ilmiössä. Jevgeni Rostovtsev ja Dmitri Sosnitski (2018) ovat laajassa tutkimuksessaan arvioineet, että venäjänkielisen internetin eli Runetin käyttäjien huomio kohdentuu erityisesti viime vuosisatojen historiaan ja historiallisiin henkilöihin. Tarkasteluni kohteena oleva ”Vanha Venäjä” eli Pietari Suuren hallintokautta (1682–1725) edeltänyt aika muodostaa pienemmän osan verkkoon heijastuvasta kollektiivisesta muistista kuin sitä seurannut aika. Suhteellisesta huomiostaan huolimatta käsitykset muinaishistoriasta ja ihmisryhmien alkuperästä ovat intohimoja herättävä voima etenkin silloin, kun ne nähdään inspiraation lähteenä, vallan oikeutuksena tai merkitykseltään kohtalonomaisena kansakuntien nykyisyydelle ja tulevaisuudelle.

Populaarikulttuurin ja politiikan saralla huomion kohteeksi nostetut vanhan Venäjän merkikihenkilöt ja tapahtumat, esimerkiksi Aleksanteri Nevskistä tehdyt elokuvat ja merkkipäivien juhlinta, ovat lisänneet muinaisen Venäjän symbolien näkyvyyttä myös Runetissa. Samalla nämä yhteiskunnalliset ilmiöt eivät vain yksisuuntaisesti heijastu internetiin, vaan osa niistä myös saa alkunsa virtuaaliavaruudessa.

Työn alla olevassa tutkimuksessani tarkoitukseni on analysoida pseudohistorian esimerkkitekstien ilmestymistä, leviämistä, verkostoitumista, katoamista ja uudelleenjulkaisua Runetin tietovirroissa määrällisiä ja laadullisia menetelmiä yhdistäen.¹ Tämä vaatii tutustumista muinaisen Venäjän muistamisesta ja sen kiistoista käytyyn avoimeen verkkokeskusteluun, jonka toimintakenttä taustoitin tässä esseessä. Venäjänkielisessä internetissä leviää esimerkiksi käsitys, jonka mukaan Venäjän muinaisen euraasian suurimperiumin vuosituhatinen muinaishistoria on riistetty venäläisiltä ja sen tilalle on annettu valeteoria skandinaavisesta Rurikista jälkeläisineen Venäjän perustajina.

Tässä esseessä käsittelen ensiksi lyhyesti informaatioteknologiaan liittyvän muistin ja tiedon olemusta sekä Runetin tutkimuksen menetelmällisiä kysymyksiä. Esseen jälkiosassa tarkastelen edellä mainitun salaliittoteorian taustoja sekä tämän salaliittoteorian keskeistä hahmoa, historioitsija Friedrich Müllerä (1705–1783). Olen tehnyt Müllerin nimellä pienen aihepiiriä havainnollistavan aineistohaun viidelle eri sosiaalisen median sivustolle. Esitän yleishavaintoni näistä foorumeista, mukaan lukien havaintoni hakutulosteni kantaottavuudesta historiankirjoituksen kiistoihin, kommentoinnin määrästä ja laadusta, esillepanosta, viittausmenetelmistä sekä keskusteluihin osallistujien profileista.

Teknologian vaikutus muistiin ja tietoon

Sosiaalinen media on monilta ominaisuuksiltaan osallistava tila. Informaatioteknologia tarjoaa ihmisille mahdollisuuksia monenlaisen itseilmaisun. Omien ideoiden ja tuotosten vastaanottoa voi matalalla kynnyksellä testata eri tavoin erikoistuneiden foorumeiden käyttäjillä. Toisaalta muiden ihmisten aiemmin tekemiä artefakteja voi tuoda näytille uudelleenjulkaisijan omilla saatesanoilla ja kehystyksillä, minkä seurauksena internetiin tallentuneet tuotokset voivat saada odottamatonta uutta näkyvyyttä toisinaan jopa monia vuosia alkuperäisen julkaisunsa jälkeen. Julkaisutilanteestaan irrallisen esiintymisen vuoksi verkkoaineistojen esitystä onkin rinnastettu näyttelyiden esillepanoon eli kuratointiin.

Informaatioteknologian tarjoama tekstuaalisten ja audiovisuaalisten aineistojen arkistointi- ja esiintuontiominaisuudet tuovat uusia mahdollisuuksia muistin prosessoinnille ja erityisesti sen manipuloinnille. On osuvaa, että jo Henri Bergson (1859–1941) puhui virtuaalisuudesta muistin ontologiana. Vaikka virtuaalinen muisti ei ole varsinaisesti missään, voivat ihmiset konkreettisesti toisintaa sitä fyysisessä nykytodellisuudessa, mikä taas voi vuorovaikutteisesti muokata muistia uudelleen (Deleuze 1988). Tämä korostaa sitä, kuinka virtuaaliavaruus on materiattomuudestaan huolimatta monin tavoin merkittävä tila, jonka sisällöt ovat jatkuvassa liikkeessä tai ainakin teknisesti helposti muokkautuvia. Viestintäteknologian sosiaalinen vaikutus ja merkitys viestinnälle on huomattavan asiayhteyssidonnaista. Virtuaaliavaruuden sisältöihin pääsyyn ja niihin vaikuttamiseen liittyy sosiaalisia ja teknologisia pullonkauloja, kuten aineistohakutuloksia jäsentelevät algoritmit sekä puutteellisten IT-käyttötaitojen tai infrastruktuurin aiheuttamat ihmisiä eriarvoistavat digikuilut.

Internetillä on huomattava merkitys tiedonlähteenä Venäjällä. Tutkimuskeskus Levadan (2021) tietojen mukaan television merkittävyys venäläisten uutis- ja tietolähteenä on laskenut pitkään, pudoten vuoden 2018 yli 80 prosentin osuudesta reiluun 60 prosenttiin vuonna 2021. Sosiaalisen median osuus on samalla noussut 21 prosentista 39 prosenttiin. ‘Koronavuonna’ 2020 sosiaalisen median parissa vietetty aika lisääntyi edelleen. Samalla verkkojulkaisujen suosio on ollut tasaisessa kasvussa. Sosiaalisten medioiden suosiossa kärkipaikkaa piti VK (VKontakte) (43 %) ennen YouTubea (35 %), Instagramia (31 %) ja Odnoklassnikia (31 %). Viidettä ja kuudetta sijaa pitävät TikTok (14 %) ja Facebook (9 %) olivat huomattavasti vähemmän käytettyjä. Mail.ru-portaalin osa Moi mir, Twitter ja LiveJournal jäivät kaikki alle viiteen prosenttiin. Pikaviestimet WhatsApp ja Telegram eivät olleet vaihtoehtoina kyselyssä. (Levada 2021.) Luvut osoittavat venäläisten someyhtiöiden kilpailukykyisyyden suhteessa samoilla Venäjän markkinoilla toimiviin kansainvälisiin yhtiöihin. Kilpailu ei ole kuitenkaan täysin vapaata. Esimerkiksi LinkedIn on kielletty, ja huhtikuusta 2021 alkaen Venäjällä myytäviin älylaitteisiin on tullut pakolliseksi valmiiksi asennettuja sovelluksia,

kuten Yandex-hakukone, Mail.ru:n sähköposti sekä sosiaalisen median sivustot VK ja Odnoklassniki (Tass 2021).

Digitalisoituneen mediakäytön vaikutus siihen, mitä ihmiset pitävät uskottavana ja luotettavana tietona on huomionarvoinen kysymys. Tieteellisen tiedon vastaisuus ei ole vain internet-ilmio. Venäjän tiedeakatemian valetieteen vastainen komissio on kritisoinut venäläisiä televisiokanavia (erityisesti REN-TV:tä ja TV-3:a) valetieteellisten teorioiden levittämistä (Monitoring Lženuki 2015). Myös vaihtoehtohistorian suosio populaarikirjallisuuden bestsellereiden joukossa heijastaa Venäjällä verrattain yleistä epäuskoa historiankirjoihin.

Ongelmalliselle tiedolle on yleis- ja asiantuntijakielessä kehittynyt useita nimiä vaihtoehtoisista totuuksista disinformaatioon ja valeutisiin. Douglas Allchin (2004) on listannut lukuisia pseudohistorian varoitusmerkkejä. Pseudohistorialle tyypillisiä piirteitä ovat romantisointi, virheettömät persoonat, monumentaaliset ”heureka”-löydöt, juonellinen väijäämättömyys, ”totuus vastaan tietämättömyys” -retoriikka, virheiden poissaolo, aineiston ongelmaton ja vaihtoehdoton tulkinta, puutteellinen kontekstualisointi, yleinen yksinkertaistaminen tai idealisointi, ideologian värittämät johtopäätökset ja kirjoittajan kapea agenda. Dramaattiset paljastukset ”todellisesta” historiasta pitävät sisällään usein myös salaliittoja. Dina Khapaevan (2017) mukaan salaliitot oman kansan historiasta voivat tarjota selviä ja tyydyttäviä selityksiä ihmisten näkemyksiin maailmanjärjestyksestä ja kansakuntaakohtaisesti ”luonnollisesta” tai ”luonnottomasta” historiallisesta kehityksestä.

Akateemisessa keskustelussa pseudotieteen määrittelystä ja siihen suhtautumisesta käytännön tasolla ei ole yksimielisyyttä. Pseudotieteen määrittely jakaa tiedon helposti normatiivisesti hyvään ja pahaan sekä keskustelukelpoisiin ja -kelvottomiin kysymyksiin, vaikka konventionaalisten tieteen normien haastaminen voi olla myös tarpeellista uuden löytämisessä. Pseudohistorian määritelmällä on sisällöllisten ja tarinan kerronnallisten tunnusmerkkien lisäksi asiayhteyseriippuvaisia ja funktionaalisia ulottuvuuksia. Yleisesti ottaen voi olla avartavaa tarkastella tiedon esittämisen tapoja ongelmallisen tiedon ja siihen liittyvien ilmiöiden ja rakenteiden parissa.

Datan haasteita tutkimusmenetelmille

Vaikka dataa on internetissä saatavilla paljon ja helposti, sen tulkinta ei päästä tutkijaa helpolla. Etenkin tekstimuotoisen verkkoviestinnän ei-sanalliset – samalla kenties myös inhimilliset – ulottuvuudet ja syntytilanteen konteksti ovat digitaalisessa datassa usein puutteellisia. Lisäksi pienetkin verkkoryhmät voivat määrittää itselleen omalaatuisia epistemologisia kriteereitä, joiden ymmärtäminen on oleellista niiden sisältöjen kontekstualisoinnissa ja tiedon laadun tai lajityypin arvioinnissa. Perehtymätön tutkija tai satunnainen nettisurffaaja voi helposti tulkita hänelle uuden foorumin merkistöä selvästi eri tavalla kuin foorumin kontekstissa sisällä oleva vakiokäyttäjä ja sisällöntuottaja. Verkkodatan syventämistä varten on kehitetty laadullisen tutkimuksen menetelmiä, kuten verkkoryhmien passiivisessa tarkkailussa soveltamani Robert Kozinetsin (2012) netnografia.

Kuten etnografiassa, myös netnografiassa tutkija voi osallistua aktiivisesti tutkimiansa sosiaalisten ryhmittymien toimintaan hankkien henkilökohtaisen kokemuksensa kautta syvällistä perspektiiviä fokusryhmiin ja niihin kytkeytyviin semioottisiin nyansseihin. Tämä perspektiivi auttaa etenkin aihepiiriltään pitkälle erikoistuneiden ryhmien tulkinnessa. Netnografisen näkemyksen mukaan verkkokeskusteluihin muodostuu osallistujille (ja tutkijoille)

huomattavasti enemmän merkityksellisyyttä silloin, kun keskustelufoorumi on pitänyt ryhmän jäseniä yhdessä tarpeeksi pitkään kehittääkseen heille yhteenkuuluvuuden tunteen.

Venäjän muinaishistoriaa käsittelevien Runet-ryhmien toimintakentän taustoitusta varten olen tutustunut erilaisiin sivustoihin ja some-ryhmiin ”muinaiseen” ja ”todelliseen” historialliseen Venäjään liittyvillä hakusanoilla, kuten *dopetrovskaja/podlinnaja/istinnaja Rus'* (Pietari Suurta edeltävä/autenttinen/aito muinais-Venäjä), ja kehittäen näiden hakutulosten perusteella uusia hakusanoja. Lisäksi olen hakenut aihepiiriin julkaisuja henkilökohtaiseen uutisvirtaani ja ilmoituksiini Instagramissa, VK:ssa, Odnoklassnikissa ja jonkin verran myös YouTubessa. Uutisvirran näkymä ja käynnissä olevien keskustelujen näkeminen tuo verkkoaineiston havainnointiin ilmenemishetken ”eloa”. Suoraan uutisvirrasta tai chateista tehdyt havainnot voivat olla huomattavan erilaisia kuin automaattisesti louhituista tai sanahaulla löydettyistä arkistoaineistoista. Olen tallentanut kenttätutustumiseni havainnot muistiinpanoihin ja satunnaisiin kuvakaappauksiin, joista olen karsinut tunnistetiedot eettisten ja juridisten vaatimusten mukaisesti.

Mitä sulkeutuneempia tutkittavat verkkoaineistot ja haavoittuvaisemmassa asemassa sen jäsenet ovat, sitä enemmän tutkimusetiikka ja lainsäädäntö vaativat tunnistetietojen (kuten nimimerkit, avatar, ajankohta, osoite, suorat lainaukset, sijaintitiedot) suojaamista ja suostumuslupia. Kieli ja kiinnostus ovat tavanomaisia suodattimia avoimiin ryhmiin osallistumiseen, mutta toisinaan ryhmiin sisäänpääsy vaatii niiden ylläpitäjän hyväksynnän, jäsenen kutsun tai tietyn teknologian käytön. Esimerkiksi kesään 2021 asti sosiaalinen media Clubhouse vaatii kutsun ja iPhonen. Keskustelufoorumeista ja sosiaalisen median sivustoista on tullut yhä useammin tunnistautumista vaativia. Vuoden 2021 alussa VK, Facebook, Instagram ja Odnoklassniki joko vaativat sisältöjensä lukua varten sisäänkirjautumisen tai rajoittivat huomattavasti käyttöään ilman kirjautumista. LiveJournalissa, YouTubessa ja TikTokissa näitä rajoituksia on vähemmän, mutta sivustojen käyttöehdot voivat muuttua nopeasti. Näiden avoimuuskriteereiden lisäksi on tärkeää oppia tunnistamaan kontekstisidonnaisia avoimuuden käsityksen nyansseja. Onko tekstit esimerkiksi kirjoitettu yksityisyyden oletuksessa? Tai kuinka intiimejä kirjoitukset ovat ja keitä ovat oletetut lukijat?

Nopea kehitys ja lainsäädännön pyrkimykset pysyä kehityksen perässä tuovat informaatioteknologialle niin sanotun liikkuvan kohteen luonteen. Internetiin liittyvän lainsäädännön päivitykset esimerkiksi Suomessa ja Venäjällä ovat olleet viime vuosina huomattavasti enemmän julkisuudessa kuin sanomalehtiin, radioon tai televisioon liittyvät lainsäädännölliset muutokset. Toisaalta ihmiset suhtautuvat sananvapauden rajoituksiin ja säätelyyn verkossa usein eri tavoin kuin muilla media-alustoilla. Osaltaan tähän vaikuttaa internetin ensi vuosikymmeninä saavuttama maine sananvapauden ja luovuuden tyyssijana. Tutkijat kuitenkin usein korostavat sitä paradoksia kuinka digitaalitekнологia samanaikaisesti luo puitteita niin demokratiaa vahvistavalle kuin myös sitä vahingoittavalle kehitykselle.

Säätely, vihapuhelait ja muistipolitiikka ovat tuoneet verkkoviestintään rajoituksia, jotka on hyvä ottaa huomioon kun arvioidaan tutkimuksen seurauksia ja tutkimuksen kohteena olevien ryhmien haavoittuvuutta. 2010-luvulla verkkokäyttäytymiseen perustuvat tuomiot ovat lisääntyneet maailmanlaajuisesti. Asianajajaryhmä Komanda29:n arvion mukaan elokuun 2012 ja syyskuun 2017 välillä yli 80 ihmistä on saanut Venäjällä syytteet käytöksestään sosiaalisessa mediassa (van der Vet 2019). Esimerkiksi laissa kielletyn natsisymboliikan käytöstä ei ole annettu tuomioissa laskettu lieventäviksi asianhaaroiksi sitä, että julkaisija ei ole tehnyt aineistoa itse, tai sitä, että symbolien esillepanon tarkoitus ja kehystys ei ole ollut natsismia tukeva. Tässä otannassa syytettyihin lukeutui profiililtaan niin liberaalisti tai

nationalistisesti ajattelevia, samoin kuin myös epäpoliittisia henkilöitä. Aihetta tutkinut Freek van der Vet (2019) on arvioinut lainsäätäjien ja viranomaisten tavoittelevan toiminnallaan yleistä itesensuuria. Ainakin nuoret venäläiset Runetin käyttäjät ovat kyselyjen mukaan siirtyneet käyttämään aiempaa suljetumpia foorumeita (Tairov 2020). Tästä huolimatta löysin hauillani Runetin avoimilta foorumeilta paljon rohkeita tulkintoja ja keskustelua Venäjän muinaishistoriasta, joista osassa jopa väitettiin Venäjän virallisen historian olevan huijausta.

Teorioita Venäjän riistetystä historiasta

Muinaisen Venäjän historiankirjoituksen synty perustuu pitkälti vuonna 1724 perustetun Venäjän tiedeakatemian alkuaikoihin. Tuolloin laadittiin muun muassa normanniteoria eli käsitys Rurikin suvusta Skandinaviasta peräisin olevina varjageina ja historiallisen Kiovan Venäjän perustajina 800-luvulla. Keskustelu normanniteorian puolesta ja vastaan on jatkunut akateemisessa tutkimuksessa 2020-luvulle. Aihetta kohtaan osoitetusta kiinnostuksesta akateemisen tutkimuksen ulkopuolella kertoo osaltaan venäjänkielisen Wikipedian normanniteoria-artikkelin aktiivinen käyttäjäpäivitys. Anti-normanismin Wikipedia-sivu on jopa osittain suojattu muutoksilta ilmeisesti aiheen editoinnissa syntyneiden konfliktien vuoksi.

Vaikka normanniteoriaa on haastettu akateemisesti valideilla kriteereillä, on se inspiroinut myös useita pseudohistoriallisia salaliittoteorioita, joihin törmäsin tehdessäni kenttätutkimusta ja kirjallisuuskatsausta. Muun muuassa Anatoli Fomenkon (s. 1945) ja Gleb Nosovskin (s. 1958) kehittelemä versio Uudesta kronologiasta sekä kulttipersoonana Nikolai Levašovin (1961–2012) teokset, kuten *Rossija v krivyh zerkalah* (Venäjä väärentävissä peileissä) ovat yhdistäneet normanniteorian vastustuksen käsitykseen virallisesta historiankirjoituksesta suurena väärennöksenä. Näitä teoksia on esitetty pseudohistorian esimerkkinä niin kansainvälisessä tutkimuksessa (esim. Laruelle 2019) kuin myös Venäjän virallisen linjan mukaista historiaa opettavalla *Istorija.RF* -verkkosivustollakin. Salaliittoteorioissa Venäjän todellinen historia esitetään maailman muinaisimpana, vuosituhansia vanhana imperiumina, joka on mongolien sijaan slaavilaisin (Levašovin mukaan slaavilais-arjalaisin) voimin hallinnut valtaosaa Euraasiasta. Tällaisesta muinais-Venäjistä kertoneen Mihail Lomonosovin (1711–1765) kaltaiset venäläiset tutkijat on väitteiden mukaan hiljennetty ja todistusaineistot lähes täysin tuhattu. Erityisesti Romanovien hovia sekä Pietari Suuren perintönä Venäjälle kutsuttuja, vaihtelevasti juutalaisten tai Vatikaanin käskyläisinä pidettyjä, Venäjän tiedeakatemiaa 1700-luvulla hallinneita ulkomaalaisia – erityisesti saksalaisia – tutkijoita pidetään osallisina tähän salaliittoon. Nämä teoriat riistetystä historiasta avasivat useissa sosiaalisen median muinais-Venäjä -ryhmissä luovaa tilaa identiteettipoliittiselle mielikuvitukselle venäläisten alkuperästä ja ylisukupolvisesta olemuksesta.

Uusi kronologia ja Levašovin teoriat kiistävät radikaalilla tavalla akateemisen historiografian epävalidina eli käytännössä pseudotieteenä. Sen tilalle ne tarjoavat kansallismielisesti idealisoitua ”todellista” historiaa. Fomenko, Nosovki ja Levašov ovat perustelleet teorioitaan luomillaan monimutkaisilla matemaattisilla ja astrologisilla menetelmillä, joita he katsovat tavanomaisten historioitsijoiden olevan epäpäteviä käyttämään. Runetin keskusteluissa näihin menetelmiin ei pureuduttu, mutta niiden oheen lisättiin kansantajuista filologista, antropologista ja genealogista tulkintaa. Salaliittoteorian argumentaatioon liitettiin myös vähemmän kiistanalaiset Venäjän tiedeakatemian alkuvaiheiden jäsenenemmistön saksalaistaustat ja monet heidän konflikteiksikin eskaloituneet jännitteensä Lomonosovin ja eräiden muiden venäläisten tutkijoiden kanssa. 1700-luvun ulkomaalaisten venäläisille tarjoamaa histori-

ankäsitystä pidettiin kunniaa loukkaavana. Ulkomaalaistaustaisten näkemyksiä vähäteltiin niin lähdeteksteissä kuin kommentteissakin ”venäjää heikosti osaava ei voi olla Venäjä-asiantuntija”-argumentilla. Argumentti ohittaa tutkijan mahdollisuuden käyttää ei-kirjallisia lähteitä sekä tulkkveja työskennellessään niin venäjänkielisten kuin muidenkin Venäjän alueilla asuvien ihmisten ja lähteiden kanssa.

Tästä aiheesta löytyy paljon aineistoa Runetista, esimerkiksi Fomenkon ja Levašovin nimihauilla. Olen selvittänyt tämän muinaisen Venäjän muiston väärennöksen salaliittoteorian leviämistä siihen yhdistetyn avainhenkilön Gerhard Friedrich Müllerin (1705–1783) kyrillisesti translitteroidulla nimihauilla ”Gerard Miller”. Müller oli Leipzigissa koulutunut historioitsija, Venäjän Keisarillisen tiedeakatemian jäsen ja Kansainvälisten asioiden kollegiumin Moskovan keskusarkiston johtaja. Hän tuli tunnetuksi erityisesti vuosina 1733–1743 tekemästään etnografisesta pioneerityöstä Siperiassa ja yliopiston kansainvälisten suhteiden luomisesta. Müllerin vuonna 1749 julkaisema tutkielma Venäjän nimen ja kansan alkuperästä (*Proishoždenije naroda i imeni Rossijskogo*) on normanni-teorian keskeinen perusteos, minkä seurauksena hän riitautui muun muassa entisen ystävänsä Lomonosovin kanssa.

Normanniteorian ohella aineistohaussani Runetista nousi esiin Venäjän historian väärennösväitteitä liittyen Siperian asutushistoriaan. Müllerin tutkimusmatkojen etnografiaan perustuvan teorian mukaan Siperia oli useiden kansojen, kuten turkkilaisSukuisten jakuuttien (sahojen) ja tataareiden, muttei juurikaan slaavien asuttamaa aluetta ennen Iivana Julman (1547–1575) aloittamaa Siperian kolonisaatiota. Myös tämä teoria on huomattavassa ristiriidassa muinaisen Euraasian laajuisen slaavilaisen imperiumin kanssa. Tähän liittyen osassa Runet-keskusteluita Siperian muinaiset asutukset esitettiin osittain avoimena kysymyksenä ja osassa venäläisvastaisen salaliiton kätkemänä faktana. Muutamissa näistä keskusteluista slaaveiksi esitettiin skyyttien euraasialaisia paimentolaisheimoja, joiden alkuperästä ei ole akateemisen tutkimuksen piirissä täyttä selvyyttä.

Foorumeiden Müller-hakutulokset vertailussa

Seuraavaksi tarkastelen Facebookin, LiveJournalin, Odnoklassnikin, VKontakten ja YouTuben kymmentä ensimmäistä hakutulosta huhtikuulta 2021 Gerhard Müllerin kyrillisoidulla hakusanalla ”Gerard Miller”. Yhdenmukaisuuden vuoksi en käyttänyt sivustojen vaihtelevasti mahdollistamia suodatettuja hakuja, vaan käytin sivustojen uutishakua tai sellaista lähinnä vastaavaa peruskomentoa. Instagramista ja TikTokista en odotetusti löytynyt valideja tuloksia. Vaikka näillä kahdella sivustolla on verrattain viihteellinen profiili, olisi ainakin Instagramista voinut periaatteessa löytää odottamatta Müllerin tutkimusmatkoihin liitettyjä aineistoja samaan tapaan kuin YouTubesta.

Yhteensä 50 hakutuloksen joukossa oli viisi muuhun kuin hakemaani Gerhard F. Mülleriin liittyvää hakutulosta. Epävalideja tuloksia oli lisäksi yksi LiveJournalin lukulupaa vaatinut teksti, joka ei täyttänyt kriteeriäni aineiston avoimuudesta. Valideista 44 hakutuloksesta 25 otti kantaa historian vääristelykiistoihin Müllerin teorioihin liittyen. Kolmetoista esitti Müllerin teorian valheellisina, kun kymmenen kyseenalaisti ne ilman suoria väärennösväitteitä ja neljä otti historiakiistoihin kantaa Müllerin puolesta. Lopuissa 19 hakutuloksessa kiistoja ei käsitelty, vaan Mülleriin viitattiin asiantuntijalähteenä tai historiallisena henkilönä, joista kuitenkin kahden kommentteissa tuotiin historian vääristelynäkökulma esiin. Validit hakutulokset olivat suurimmaksi osaksi pitkiä tekstejä tai otteita ulkoiselle sivulle linkitetystä artikkelista. YouTuben videoista kolme oli kestoiltaan alle viisi minuuttia, kolme yli 50

minuuttia ja loput tältä väliltä. Odnoklassnikin tuloksissa oli kolme ja VK:ssa yksi alle 15 minuutin video.

Aineistossani oli verrattain vähän Runetin käyttäjien omien profiilien ”seinille” jaettuja aineistoja. Odnoklassnikin, Facebookin ja VK:n ryhmät tai yhteisöt profiloituivat useimmiten erilaisten (”arjalais”-)slaavien, esi-isien pakanauskontojen, vähemmistöetnisyyksien, kaupunkien sekä alueiden identiteettiryhmiin. Aineistossa oli myös yksi kristinuskoon profiloitunut ryhmä. Vastaaviin identiteetteihin sitoutumattomiin ryhmiin hakutuloksissani lukeutuivat yksittäiset, yleiset tai kuriositeettihistoriaryhmät, uutistoimistot, museot, julkaisijat ja tutkimusinstituutit. Odnoklassnikissa ja Facebookissa käyttäjätileistä suurin osa esiintyi nimellä, muissa pseudonyymejä oli vähintään yhtä paljon. [Taulukko 1]

	Face- book	LiveJour- nal	Od- noklass- niki	Vkon- takte	YouTu- be	yhteensä
Epävalidit tulokset	1	2	0	2	1	6/50
Müller viitteenä, ei maininta kiistoista	3	5	2	4	5	19/44
Müllerin teorit valheellisi- na esittävät	3	1	3	4	2	13/44
Müllerin teorit puuttellisi- na esittävät	3	1	3	0	0	7/44
Kiistoissa Müllerin puolesta kanta-aottavat	0	1	2	0	1	4/44

Taulukko 1: Hakutulosten kanta-aottavuus historiakiistoihin.

Venäjänkielisten verkkokäyttäjien suosiossa Facebook on VK:n varjossa, mikä heijastuu myös Venäjä-tutkijoiden sille osoittaman huomion vähyteen. Facebookin kolmessa hakutuloksessa toistui sama teksti eri profiilien jakamana. Näistä kahdessa oli ulkoiset linkit artikkeliin, jossa kritisoitiin Müllerin näkemystä Siperiasta ”historiattomana maana”. Müllerin katsottiin ohittaneen ainakin osin slaavilaisten muinaiskaupunkien historian, joiden olemassaoloa perusteltiin Nikolai Levašovin esimerkin mukaisesti artikkeliin liitetyillä kuvilla Mülleria ennen Siperiaa tutkineen Semjon Remezovin kartoista. Kokonaisuudessa linkkejä ulkoisiin lähteisiin oli puolessa Facebookin hakutuloksista. Neljässä julkaisussa ei otettu suoraan kantaa kiistoihin muinais-Venäjältä, mutta näistä yhden jatkokeskustelua aiheuttamattomassa kommentissa kritisoitiin normanniteoriaa valheellisena. Kyseinen ulkoiselle sivulle linkittynyt artikkeli jaettiin myös VK:ssa, missä se sai puolestaan seitsemän kommenttia. Facebookin hakutuloksista puolessa oli kommentteja ja ne olivat harvoin keskenään vuorovaikutteisia. Edellä mainitun Siperian muinaisista slaavilaiskaupungeista kertovan artikkelin julkaisuista yksi sai 12 kommenttia ja kaksi jäi ilman.

Vuodesta 2013 alkaen Ramblerin omistama LiveJournal (LJ) on blogipohjainen julkaisu-
alusta, jolla on kuitenkin sosiaalisen median piirteitä. Sen käyttäjille on tarjolla trendaavien tekstien uutisvirta. Käyttäjät voivat luoda oman profiilinsa, kontaktiverkostoja sekä tykätä, jakaa ja kommentoida toistensa julkaisuja. 2000-luvulla LJ oli Runetin suosituimpia sivustoja,

mutta se on sittemmin menettänyt voimakkaasti suosiotaan. Sen tutkimisen mielekkyyttä vähentää myös usean vanhan profiilin poistuminen tai aktiivisen toiminnan lopettaminen. Verrattuna muiden vertailtujen sivustojen kolmen-neljän vuoden skaalaan LJ:n ensimmäisiin hakutuloksiin lukeutui huomattavan vanhoja julkaisuja ulottuen vuodelta 2005 vuoteen 2017. Kolme LJ:n hakutuloksien julkaisijoista oli historyayhteisöjä, jokainen yli kymmenen vuotta vanha ja viime vuosina passivoitunut. Sivuston tallennehaulla (*zapsi*) sain vain yhden muinaishistorian kiistoihin selvästi kantaa ottavan tuloksen. Lisäksi yksi kirjoitus totesi lyhyesti Müllerin ja kahden hänen tunnetun aikalaiskollegansa tuhonneen Venäjän historian kertomatta lukijoille tarkemmin, mitä tällä tarkoitti. Vaikka LJ:ssä yhden kirjoituksen kommenttikenttään kehittyi huomattavan asiakeskeinen ja vuorovaikutteinen keskustelu, olivat hakutulokseni saaneet aiempaan LJ:hin tutustumiseeni nähden suhteellisen harvoin kommentteja. Kokonaisuudessa myös lähdeviitteet olivat verrattain hyvin merkittäviä, vaikka teksteistä vain yksi ei ollut kokonaisuudessaan LJ:ssä. Tulokset olivat tekstipainotteisia: niiden joukossa oli vain julkaisijoiden avatar-kuvat eikä lainkaan videoita.

Vuonna 2006 perustettu ja Mail.run omistama Odnoklassniki on verrattain vähän tutkimuksessa käytetty Runetin alusta. Vaikka Odnoklassnikin käyttöehdot eivät ole erityisen tiukkoja, on sivustolla ollut melko pitkään rekisteröintivaatimus. Odnoklassnikista löytyi huomattavan vähän kommentteja: hakutuloksistani vain kahta oli kertaalleen kommentoitu. Tuloksista kuudessa Müllerin kyseenalaistettiin Siperian muinaisiin kaupunkeihin liittyen. Müllerin teorioita vastaan esitettiin muun muassa valokuvilla osoitettuja arkeologisia löytöjä ja salattuja dokumentteja, joiden perusteella alueen muinaisen asutuksen väitettiin olevan milloin avoin mysteeri, milloin slaavilaista tai jopa maapallon ulkopuolista alkuperää. Salaliitoteoria Venäjän vastaisesta normanniteoriasta liitettiin yhteen Siperian slaavilaiskaupunkeja käsitteeseen sekä yhteen Lomonosovin kohtelusta Venäjän akateemiassa kertoneeseen julkaisuun. Toisaalta yksi tataariryhmä ja toinen turkkilaiskukuisten ryhmä esittivät tekstejä, joissa Müller kertoo muun muassa tataarien ja jakuuttien (sahojen) olevan venäläisiä edeltävän Siperian alkuperäiskansoja. Tataariryhmän julkaisut ottivat jopa suoraan kantaa Venäjän historiakiistoihin Müllerin puolesta. Kahdessa tuloksessa oli video Sahan tasavallan mystisinä ja tieteelle vieraina esitetyistä muinaisraunioista, aiempi julkaisu YouTubeen linkitettyinä ja myöhempi Odnoklassnikin sivulle upotettuna.

Odnoklassnikin tavoin nykyään Mail.run enemmistöomistuksessa oleva VK, eli VKontakte rinnastetaan usein venäläiseksi Facebookiksi. Se on Venäjän tunnetuin ja suosituin sosiaalinen media, mikä on heijastunut myös sen suosioon Runetin tutkimuksessa. VK:lla on osittain piraattihenkinen maine – ryhmät ja profiilit ovat Facebookia useammin avoimia ja sivustolle ladatuissa materiaaleissa on vasta viime vuosina alettu huomioida ja suojella immateriaalioikeuksia. Tästä näkökulmasta VK:n käyttäjien yksityisyysoletusta voidaan pitää ainakin osin vähempänä kuin monella muulla alustalla. VK:n uutishaku antoi tulokset vertailuryhmässä ainoana julkaisujärjestyksessä. Kaikki kymmenen ensimmäistä hakuatulosta oli julkaistu edeltäneen seitsemän päivän aikana. Kolme ryhmää julkaisi saman lähteeltään tuntemattoman tekstin Venäjän akateemiassa 1700-luvulla vaikuttaneista ulkomaalaisista tutkijoista, jotka ovat tekstin mukaan väärentäneet maan muinaishistorian. Hakutuloksista yhdessä keskityttiin normanniteoriaan väärennöksenä. VK:n tuloksissa kommentoinnin määrä vaihteli nolasta kymmeneen. Osassa kommentteista oli paljon asiasisältöä, mutta vain harva oli keskenään vuorovaikutteisia tai kyseenalaisti itse julkaisua.

Runetin tutkimuksen tekstipainotteisuuden vuoksi YouTubea on käytetty melko harvoin tutkimusaineistona, vaikka sen videoiden katsominen ja kommenttien luku ei vaadi kirjautu-

mista, mikä tekee siitä suhteellisen julkista. Testihakujeni ainoat sosiaalisten medioiden väliset kytkennät olivat Odnoklassnikin ja VK:n hakutulosten kaksi YouTubeen johtanutta videota. Muista sivustoista poiketen YouTube-videoiden tekstikuvauksissa ei ollut johdatuslinkkejä ulkoisille sivustoille julkaisun varsinaisen aineiston pariin. YouTuben hakutuloksiin lukeutui akateemikkojen luentoja, suoria lukuja Müllerin kirjoista ja hänen tutkimusmatkoihinsa perustuvia matkaohjelmia (kutakin kaksi) sekä yksittäinen Mülleristä kertova diaesitys. Hakutuloksista kahdessa Uuteen kronologiaan perustuvissa paljastusdokumenteissa normanniteoria esitettiin salaliittona ja näistä toisesta oli poistettu kommentoinnin mahdollisuus. Kokonaisuudessaan viestien määrä ja vuorovaikutteisuus vaihtelivat YouTubessa paljon. Videoiden kommentit olivat suurimmaksi osaksi sisältöjä kehuja ja keskusteluita syntyi vähän. Normanniteoriasta syntyi vähäisesti sekä asiassa pysyvää että aggressiivista keskustelua. Julkaisijoiden joukossa oli neljä rekisteröityneen instituution julkaisua, kolme nimellä julkaistua (ml. molemmat antinormanniteoriavideot) ja kaksi epäselvien nimimerkkien tai yhteisöjen julkaisua.

Kokonaisuudessaan testihakujeni tuloksissa lähdeviitekäytäntö vaihteli paljon tarkkojen ja täysin puutteellisten merkintöjen välillä. Osassa aineiston saateteksteistä nimettiin esimerkiksi alkuperäisen tekstin kirjoittaja, muttei teosta. Vaikka lähdetietojen tarkkuus vaihteli kautta linjan, niitä puuttui erityisesti salaliittoteorioiden kohdalla. Muutamia saatetekstittämiä aineistoja jaettiin moneen kertaan eri profiileilla, jolloin kirjoittajan voi arvella olevan muu kuin sen julkaisijaprofiilin haltija. Suurin osa näistä eri profiileilla julkaisuista yhtenäisistä teksteistä tehtiin saman sivuston sisällä, mutta parissa tapauksessa myös sivustojen välillä.

Algoritmit vähentävät henkilökohtaisten hakutulosteni vertailukelpoisuutta. Uutisiin liittyvää sanahakua varten rekisteröinnin vaativiin Facebookin ja VK:n hakutuloksiin vaikutti oma käyttäjähistoriani näillä alustoilla. Lisäksi VK:ssa hakutuloksiin vaikutti luultavasti myös useita kuukausia jatkunut kenttätutkimukseni. Odnoklassnikin profiilini käyttöhistoria perustui pelkästään kenttätutustumiseen. YouTubella ja LiveJournalilla pystyin tekemään haut ilman sisäänkirjautumista, mutta LiveJournalin tulokset olivat samat kirjautumatta kuin tälle sivustolle VK-tunnuksilla kirjaututtuani. YouTubeen kirjautumatta saamistani hakutuloksista seitsemän kymmenestä oli samoja kuin kirjautuneena. Myös suomalainen ip-osoitteeni saattoi vaikuttaa hakutuloksiin erottaen ne venäläisestä ip-osoitteesta tehdystä vastaavasta hausta. Tämän vuoksi olisi ollut mielenkiintoista vertailun vuoksi kokeilla hakulaitteen sijaintitietoja muokkaavaa virtuaalista erillisverkkoa tarjoavaa VPN-ohjelmistoa, mutta minulla ei kuitenkaan ollut sellaista käytössä.

Aineiston haasteellinen jatkokäyttö

Tässä esseessä esittämäni katsaus taustoittaa Venäjän pseudohistoriallisten teorioiden liittymistä Runetin tietovirtoihin. Venäjän muinaishistoriaa 1700-luvulla tutkineen Friedrich Müllerin nimellä kuudelle verkkosivustolle tekemälläni esimerkkihaulla tulokset niiden julkaisujen välillä, joissa Müllerin liittyviä historian käsityksiä esitettiin yhtäältä kyseenalaistamattomana ja toisaalta kyseenalaistettuna tietona, jakautuivat lähes tasan. Tällaisella nimihaualla voi siis löytää melko tasapainoisesti sekä tieteen luottamusta että kyseenalaistamista kuvaavia aineistoja. Historiankirjoituksen kyseenalaistamisen pseudotieteellisyyden arviointi vaatisi kuitenkin tekemääni katsausta tarkempaa esitystatapojen analysointia.

Kenttätutustumiseni perusteella kiinnostus muinais-Venäjän historiaa kohtaan näkyy esimerkiksi VK:ssa useina monituhattajäsenisissä aihepiirin ryhminä. Kuitenkin vain harvat

jäsenet kommentoivat näiden ryhmien päivittäisiä julkaisuja. Keskusteluaktiivisuuden, julkaisujen avoimuuden ja keskustelijoiden tunnistettavuuden puolesta VK ja YouTube vaikuttivat tarjoavan tutkimusmielessä kiinnostavimmat foorumit. Toisaalta Venäjän valtiovallan historiapolitiikasta johtuvan itesesensuurin vuoksi vähemmän avoimet keskustelualustat voisivat tarjota kiinnostavia, vaikkakin tutkimuseettisesti haasteellisempia aineistoja.

Tähänastisen aihepiirin tutustumiseni perusteella väite ulkomaalaisten riistämän historian paljastamisesta vaikutti merkittävään vaihteleviin painotuksiin taistelua totuuden tai kunnian puolesta, viihteellistä kiinnostusta, ylisukupolvisen ”todellisen” minuuden kuuluvuuden eksistentiaalista perustaa (”juuria”), yhteenkuuluvuutta ja vastakkainasettelua tukevaa sosiaalista toimintaa, poliittisen vallan oikeutusta tai kansallismielistä kilpailua kunniakkaimmasta kansallisesta narratiivista. Odotusteni mukaisesti huomasin aineistostani, että normanniteoriaa tukevat tekstit kuvaavat Müllerin olleen venäläinen (*rossijski*) tai venäläissaksalainen historioitsija, kun taas sitä vastustavien mukaan hän oli (Romanovien/tsaarin palveluksessa oleva) saksalainen tai ulkomaalainen, historioitsija lainausmerkeissä kirjoitettuna. Osassa löytämistäni ryhmistä ilmeni myös vihamielisyyttä liberaaleja ja ei-slaaveja kohtaan. Tässä esseessä olen esittänyt näissä ryhmissä esitetyn näkemyksen, jonka mukaan ulkomaalaiset tutkijat ovat venäläisvastaisesti väärentäneet Venäjän historian vuosisatoja jatkuneessa ”informaatioidassa”. Ei-venäläisenä tutkijana minut voidaan nähdä käsittelemieni keskusteluryhmien vastustamien tahojen edustajana. Osa keskustelijoista saattaisi tästä syystä olla vastahakoinen osallistumaan ulkomaalaisen tekemään tutkimukseen, etenkin jos tämä esittää heille tärkeitä asioita pseudohistoriana. Tämän kaltaisissa tutkimusasetelmissä tutkijamuseetiikka vaatii tarkkaa huomiota aineiston käsittely- ja raportointitapoihin. Virtuaalinen ei tässä yhteydessä merkitse kuvitteellista, vaan se on oikeiden ihmisten todellista toimintaa.

Viitteet

- 1 Tutkimukseni on osa Emil Aaltosen Säätiön rahoittamaa kolmivuotista tutkimushanketta ”Muinaiset kuningaskunnat ja Venäjän perustajat: pseudohistoria ja historiapolitiikka 2000-luvun Suomessa”, jossa tutkimme, kuinka pseudohistorialliset aineistot leviävät suomen- ja venäjänkielisessä verkossa laajentaen samalla tietoa historian käytöstä nykypäivänä.

Lähteet

- Allchin, Douglas (2004), Pseudohistory and Pseudoscience. – *Science & Education* 13:3, 179–195. <https://doi.org/10.1023/B:SCED.0000025563.35883.e9>.
- Black, Joseph, L. (1989), J.-G. Gmelin and G.-F. Müller in Siberia, 1733–43: Comparison of their Reports. – *The Development of Siberia: People and Resources*. Eds. Alan Wood & R.A. French. London: Palgrave Macmillan. 35–49.
- Deleuze, Gilles (1988), *Bergsonism*. New York: Zone Books.

- Khapaeva, Dina (2017), Neomedievalism as a Future Society: The Case of Russia. *The Year's Work in Medievalism* (32) ed. Richard Utz.
- Kozinets, Robert (2012), *Netnography: Doing Ethnographic Research Online*. London: Sage.
- Laruelle, Marlene (2019), *Russian Nationalism: Imaginaries, Doctrines, and Political Battlefields*. New York: Routledge
- Levada (2021), Sotsial'nye seti v Rossii, 23.2. *Levada*, <<https://www.levada.ru/2021/02/23/sotsialnye-seti-v-rossii>> (tarkistettu 29.4.2021)
- Monitoring Lženuki (2015), Telekanal REN TV polutšil antipremiju za lženuku. *Komissia po borbe s lženukoi*, <<http://klnran.ru/2015/02/antipremiya/#more-530>> (tarkistettu 29.4.2021).
- Rostovtsev Evgeni & Sosnitski, Dmitri (2018), Srednevekovye geroi i sobytija otetšestvennoj istorii v setevyh resursah. – *Istoritšeskaja ekspertiza* 1:14, 41–58.
- Tairov, Rinat. (2020), Bojatsja, tšto ”za nimi pridut”: každyj 10-j v Runete opasaetsja presledovannyj iz-za štok o politike, 26.11. *Forbes*, <<https://www.forbes.ru/newsroom/obshchestvo/414675-boyatsya-chto-za-nimi-pridut-kazhdyy-10-y-v-runete-opasaetsya>> (tarkistettu 29.4.2021).
- Tass (2021), V Rossii vstupaet v silu zakon ob objazatel'noj predustanovke programmogo obespetšeniya, 1.4. *Tass*, <<https://tass.ru/ekonomika/11044599>> (tarkistettu 29.4.2021).
- Van der Vet, Freek (2019), Imprisoned for a “like”: The criminal prosecution of social media users under authoritarianism. – *Freedom of Expression in Russia's New Mediasphere*. Eds. Marielle Wijermars & Katja Lehtisaari, 209–224. New York: Routledge.
- Žartšinskaja, Ksenia (2014), Mif i istoritšeskaja pamjat': Obrazy slavjanskoj “traditsii” v sotsial'nyh setjah. – *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Istorija* 4:30, 97–103.

E. M. C. Tigerstedt ja äänielokuvan varhaisvaiheet

Ira Österberg

Eric Magnus Campbell Tigerstedt (1887–1925) oli varhain menehtynyt keksijä-insinööri, joka lyhyen mutta tuotteliaan uransa aikana ehti saada nimiinsä lukuisia patenteja ympäri maailmaa¹. Keksintöjen käyttötarkoitukset vaihtelivat laajasti, sisältäen esimerkiksi kaukokytkimien ja salatiedotusmenetelmän. Suurin osa liittyi kuitenkin tavalla tai toisella äänen sähköiseen tallentamiseen ja toistamiseen: esimerkiksi korvaan mahtuva kuulokoje, taskukokoinen puhelin, sekä lukuisa määrä erityyppisiä mikrofoneja, vahvistimia, kaiuttimia ja niiden paranneltuja osia². Äänen sähköistämisen tuomien mahdollisuuksien monipuolinen pohdinta ankkuroitui Tigerstedtin perimmäiseen intohimoon, ”puhuvan elokuvan” luomiseen, jonka hän itse katsoi olevan ”kaikkein tärkein keksintönsä” (Kuusela 1981, 40; Tigerstedt II/1).

Eric Tigerstedt syntyi ruotsinkieliseen akateemiseen perheeseen Suomen suuriruhtinaskunnassa Venäjän vallan aikana. Seitsenlapsisen perheen asuinpaikkoina olivat Helsinki sekä Kouvolan lähellä sijaitseva perheen kotitila Mustila³. Eric hankki insinöörikoulutuksen Saksassa, mutta työskenteli sittemmin niin Suomessa, Ruotsissa, Berliinissä kuin Kööpenhaminassakin. Viimeisinä elinvuosinaan hän emigroitui Yhdysvaltoihin, jossa kuoli ennenaikaisesti vain 37-vuotiaana. Tigerstedtin monikansallinen keksijän ura kertoo paitsi 1900-luvun alun keksintöjen ja keksijöiden maailman kansainvälisyydestä, myös kansallisuuden määrittämisen vaikeudesta autonomian ajan Suomessa. Venäjän kansalaisuudesta oli hänelle useassa yhteydessä uransa eri vaiheissa suoranaista haittaa. Ensimmäisen maailmansodan kynnyksellä hän joutui pikaisesti jättämään laboratorionsa Saksassa ja poistumaan maasta venäläisen passinsa vuoksi (Kuusela 1981, 62–63; Tigerstedt II/2, 121–129). Sodan jälkeen hänen Yhdysvaltoihin tekemänsä patenttihakemukset viivästyivät toistuvasti, koska hänen väärin kirjoitettu kansalaisuutensa ”finish” herätti kysymyksiä (Kuusela 1981, 71–72; Tigerstedt II/3, 11–12). Sähköelektronikan kehitykselle keskeisen elektroniputken (*vacuum tube*) historiaa kartoittanut Gerald Tyne määrittää Tigerstedtin yksiselitteisesti ”Kööpenhaminassa asunut venäläinen” (Tyne 1994, 276).

Suomalaisessa suurmiesten historiassa Tigerstedt on pitkään ollut kiistanalainen hahmo. Koulujen oppikirjoista ei löydy mainintoja hänestä tai hänen tuotannostaan – patsastakaan tuskin mistään löytyy. Silti samaan aikaan koetaan, että hänen olemassaolonsa ja tekemisensä ovat saaneet suhteettoman suuren myyttisen maineen, joka kipeästi kaipaa purkamista. Myös Tigerstedtin sijoittaminen ja suhteuttaminen kansainvälisten keksintöjen ja teknisen kehityksen historiaan on edelleen keskeneräinen prosessi. Toistaiseksi ainoan perusteellisen tutkimuksen Tigerstedtistä on suomeksi julkaissut insinööri A. M. Pertti Kuusela (1981), mihin puolestaan pitkälti pohjautuu myös keskeisin englanninkielinen esitys, kohtalaisen tuoreen Anand Kumar Sethin (2016) monografian Tigerstedtiä käsittelevä osuus.

Kuusela (1981) rinnastaa Tigerstedtin yhdysvaltalaiseen Thomas Alva Edisonin (1847–1931), minkä voi ajatella liittyvän molempien miesten keksijyyden laaja-alaisuuteen, kokonaisvaltaisuuteen ja tuotteliaisuuteen, ei niinkään siihen käytännön kaupallisten sovellusten kirjoon, tuotannollistamiseen ja immateriaalioikeuksien menestyksekkääseen haalimiseen, jotka ovat sittemmin muodostuneet Yhdysvaltojen ykköskeksijän tunnusomaisimmiksi piirteiksi. Sethi puolestaan yhdistää Tigerstedtin toisiin eurooppalaisiin, Alessandro Voltaan (1745–1827) ja Nikola Teslaan (1856–1943). Näistä erityisesti jälkimmäinen on osuva rinnastus siinä mielessä, ettei Teslakaan elinaikanaan onnistunut saamaan täyttä virallista tunnustusta tai kaupallista menestystä keksinnöilleen. Teslan arvostus ja esiinnotto eräänlaisena ”varjo-Edisonina” – henkilönä joka yksin ja unohtettuna nerona kärsien jäi mammuttimaisen Edisonin koneiston jyräämäksi – on saanut erityisesti vaihtoehtokulttuurissa viime vuosina nostetta. Tigerstedtin kulttuurinen rooli ja aura on ehkä osin samantyyppinen; hänen voi nähdä edustavan kutsumuksellista keksijyyttä, jossa toiminnalla ja tekemisellä – keksimisellä – on itseisarvo, joka ei ole sidoksissa kaupalliseen menestykseen tai kansainvälisen patenttikielen ja -lainsäädännön hallintaan. Yritystä tuki Tigerstedtillä siihenkin suuntaan oli.

Akateemisen tutkimuksen näkökulmasta suurin ongelma sekä Kuuselan (1981) että Sethin (2016) esityksissä on se, että ne eivät toteuta lähdekritiikkiä tarpeeksi huolella eivätkä siten täysin täytä tieteellisen tutkimuksen kriteerejä. Molemmat tukeutuvat Ericin nuoremman veljen Göran Tigerstedtin (1903–1956) julkaisemattomaan arkistokäsikirjoitukseen ”E. M. C Tigerstedtin elämänvaiheita”²⁴. Göranin teksti on kirjoitettu lennokkaasti seikkailukertomuksen tyyliin, eikä ole kaikilta osin luotettava – tai tarvitsisi ainakin systemaattista faktantarkistusta. Lähteiden käyttöön liittyviä ongelmakohtia olen pyrkinyt nostamaan esiin Tekniikan museon Emilia Västin kanssa laatimassamme Tigerstedt-esittelyssä (Österberg & Västi 2020). Tämä essee jatkaa siitä mihin tuo esittelyteksti jäi ja pyrkii viemään eteenpäin erityisesti Tigerstedtin elokuvaääneen liittyvien keksintöjen kontekstualisointia ja lähdekriittisempää tarkastelua.

Tässä esseessä tavoitteeni on perehtyä Tigerstedtin äänielokuvakeksintöihin ja sijoittaa ne aikalaiskeksintöjen joukkoon. Keskeisinä lähteinä toimivat Helsingissä toimivan Tekniikan museon kokoelmiin kuuluvat Eric Tigerstedtin alkuperäiset patenttiasiakirjat sekä hakemustekstit ja niiden luonnokset. Huomion kohteena on pyrkimys ymmärtää Tigerstedtin ajatusta keksintöjensä toimintaperiaatteista – kyseessä on siis eräänlainen patenttien ja patenttihakemustekstien lähiluku. Tässä lähiluvussa tukeudun Kuuselan (1981) tekniseen jäsenyykseen, sekä eri lähteistä löytyviin vastaaviin teknisiin kuvauksiin elokuvaäänen kansainvälisen kehityksen kannalta keskeisimmistä toteutustavoista. Lisäksi haluan tuoda esiin joitain Tigerstedtin elämään liittyviä uusia faktoja ja täsmennyksiä, joihin nykypäivän digitaaliset tietokannat – erityisesti Kansallisarkiston digitoidut sanomalehdet ja New Yorkin siirtolaisviraston avoin tietokanta – antavat uudenlaisen mahdollisuuden.

Varhaisen äänielokuvan teknologiaa

Äänielokuva koki lopullisen kaupallisen läpimurtonsa vuonna 1927, kun Warner Brothersin Vitaphone-levyääniteknikalla toteutettu *Jazz Singer* ja ennen kaikkea tieto sen ilmestymisestä levisivät ympäri maailmaa. Tuolloin esimerkiksi myös Neuvostoliitossa ryhdyttiin kehittämään kahtakin omaa, keskenään kilpailevaa, Pavel Tagerin (1903–1971) ja Aleksandr Shorinin (1890–1941) äänielokuvametodia⁵. Samoihin aikoihin Suomen jo itsenäistyneessä valtiossa Lahyn-Filmi Oy ryhtyi tekemään omia kokeitaan ja rakennelmiaan pitkälti Yhdysvalloista tilattujen osien varassa. Kuitenkin läpi koko 1900-luvun alun keksijät eri puolilla maailmaa, niin Euroopassa kuin Yhdysvalloissakin, olivat jo lähes kolmenkymmenen vuoden ajan kilvan työstäneet lukuisia metodeja, joiden avulla läpimurto lopulta saatiin aikaan.

Nykyaikana itsestään selvältä tuntuva äänen tahdistaminen liikkuvaan kuvaan ei ollut mikään yksinkertainen prosessi. Äänielokuvan synty vaati pitkällistä kehitystyötä ja teknistä innovointia kolmella eri osa-alueella: äänen tallentamistekniikassa, äänitallenteen käsittely- ja prosessointitekniikoissa, sekä äänen toisto- ja esittämistekniikassa. Ei siis riittänyt, että keksitään tapa, jolla äänen saa tallennettua, vaan tallenne piti pystyä myös myöhemmin toistamaan synkronissa kuvan kanssa – ja elokuvateatteriesitykset huomioon ottaen ääni piti myös pystyä toistamaan tarpeeksi kuuluvasti. Jokainen prosessin vaihe vaati oman kehittelynsä ja lukuisten eri keksijöiden panoksen. Osa työskenteli yhteistyössä, osa toisistaan tietämättä. Eri vaiheissa käytössä ja kehittytyön alla olleet tallennusmenetelmät voidaan yleisellä tasolla jakaa kolmeen päätyyppiin: mekaaniseen, optiseen ja magneettiseen menetelmään (Kivi 1975, 72).⁶ Varhaisimmissa äänielokuvaan liittyvissä kokeiluissa keskeisessä roolissa olivat mekaaninen ja optinen tallennus magneettinen tallennus nousi keskiöön vasta myöhemmin television esiinmarssin myötä (Kivi 1975, 67).

Mekaaninen tallennus viittaa pääasiassa äänen tallentamiseen äänilevyille – tästä käytetään äänielokuvasta puhuttaessa usein nimitystä *sound-on-disk*, levyääni. Äänilevy oli keksitty jo 1800-luvun loppupuolella, jolloin yhdysvaltalaisen Edisonin vuonna 1877 keksimän fonografin ja eurooppalaisen Emil Berlinerin (1851–1929) vuonna 1887 keksimän gramofonin välillä käytiin kiivas taistelu. Edisonin menetelmä perustui itse tallennettaviin vahakiekkoihin ja Berlinerin laite puolestaan hyödynsi tehdasprässättyjä savikiekkoja. Lopulta Berlinerin keksintö voitti äänilevymarkkinat. Edisonia kuitenkin kiinnosti alusta alkaen fonografin hyödyntäminen äänielokuvan välineenä: legendan mukaan hän alun perin kehittäikin elokuvakoneensa kaveriksi juuri kehittelemälleen fonografille (Kellogg 1967, 174). Edison suunnitteli ahkerasti yli 50 erilaista viritelmää fonografin ja elokuvakoneen yhdistämiseksi, mutta ei onnistunut lanseeraamaan täysin toimivaa ja markkinakelpoista ratkaisua. Edison ei ollut kuitenkaan ainoa, joka työskenteli tämän idean parissa, vaan ajatuksen ympärille syntyi lukuisia keksintöjä – myös Euroopassa. Kuuluisin alan pioneeri oli ranskalainen Léon Gaumont (1864–1946), joka aloitti oman kehitystyönsä jo 1901 ja järjesti menetelmällään menestyksekkäästi elokuvanäytöksiä 1910-luvun alkupuolella (Kellogg 1957, 174).

Vaikka äänielokuvan läpimurto tapahtuikin amerikkalaisella Vitaphone-levyäänellä, se syrjäytettiin nopeasti markkinoilta kehittyneemmällä, optiseen äänen tallennukseen ja toistoon perustuvilla menetelmillä. Optisesta filmille tallennetusta äänestä käytetään usein nimitystä *sound-on-film*, filmiääni. Ääntä tallennettiin filmille jo varhain kahdella eri optisella metodilla: intensiteetti- ja amplitudi- eli transversaalipiirroksina. Intensiteettimenetelmä (engl. *variable density*, ven. *intensivnyi sposob* tai *peremennaja plotnost*) perustuu tummuuden vaihteluun filmillä: ääni tallentuu koko filmin alan täyttävien viivoin, joiden tummuuden asteen vaihtelu

välittää äänen laadun muutokset (Kivi 1975, 69). Amplitudiäänipiirroksiset eli transversaalimenetelmä (engl. *variable area*, ven. *transversalnyi sposob* tai *peremennaja širina*) perustuu puolestaan pinta-alan vaihteluun: filmille tallennettu ääni muodostaa aaltomaisesti pinta-alaltaan vaihtelevan kuvion (Kivi 1975, 68–69). Pinta-alan vaihteluun perustuva kuvio saattoi olla yksi- tai kaksilaitainen ja niitä saatettiin hyödyntää asettamalla monta raitaa rinnakkain. Nämä kaksi optista tallennusformaattia elivät rinnakkain vielä 1930-luvulle ja eteenpäinkin, mutta amplitudipiirros ”osoittautui vuosien saatossa luotettavammaksi” (Kivi, ei vuotta, s. 24).

Filmiäänessä otettiin ensimmäiset tärkeät askeleet Euroopassa, jossa merkittävimmän kehitystyön tekivät ranskalainen, pääosin Britanniassa työskennellyt Eugène A. Lauste (1857–1935), sekä saksalainen Ernst Ruhmer (1878–1913). Lausten kehitystyössä havainnollistuu keksintöjen ja keksijyyden varhainen kansainvälisyys – hän syntyi Ranskassa, työskenteli 1880-luvun lopulla Edisonin tiimissä Yhdysvalloissa, teki yhteistyötä saksalaisen Ruhmerin kanssa 1910–1913, ja laati kuitenkin keskeiset äänifilmikeksintönsä Britanniassa. Tarinan mukaan Lauste luki sattumoisin vanhan artikkelin, joka kuvasi Alexander Graham Bellin kokeita äänen välittämiseksi valona mikrofonin ja seleenikennon avulla, ja sai siitä ajatuksen, että samalla keinolla äänen voisi tallentaa filmille (Crawford 1967, 173). Lauste rakensi laitteen vuoden 1904 tienoilla, haki sille patenttia 11.8.1906 ja se myönnettiin 10.8.1907 (engl. pat. 18057). Tähän patenttiin on monesti viitattu eräänlaisena alan pääpatenttina (”master patent”, Crawford 1967, 173). Merkittävästä patentistaan huolimatta Lauste ei koskaan saanut kaupallista menestystä keksinnölleen.

Yhdysvalloissa kehitystyö filmiäänien parissa lähti käyntiin kunnolla vasta 1910-luvun puolella. Yksi varhaisimpia patenttihakemuksia oli keksijä Elias E. Riesin (1862–1928) vuonna 1913 laatima sängen ylimalkainen intensiteettimenetelmä, jolle myönnettiin patentti tosin vasta vuonna 1923 (yhd. pat. 1473976) ja johon liittyi myöhemmin lukuisia oikeustaisteluja (Kellogg 1967, 177). Puolasta Yhdysvaltoihin emigroitunut professori Joseph T. Tykociner (1877–1969) kehitti vuodesta 1918 eteenpäin intensiteettimenetelmää ja järjesti ensimmäisen julkisen äänielokuvaesityksen Yhdysvalloissa vuonna 1922 (Kellogg 1967, 177; Kaganovsky 2018, xv–xviii). Theodore W. Case (1888–1944) ja Lee de Forest (1873–1961) kehittivät yhdessä ja erikseen 1920-luvun molemmin puolin äänifilmimenetelmiä ja niiden kaupallisen toteuttamiseen tarvittavia vahvistimia ja muita erityisosa, mutta riitaantuivat keskenään. De Forest pyrki pitkään omimaan omiin nimiinsä kaiken kehitystyön, mutta hänen yksin lanseeraamansa intensiteettimenetelmään perustuva Phonofilm epäonnistui. Casen työ puolestaan toimi elokuvayhtiö 20th Century Foxin Movietone-intensiteettimenetelmän pohjana. General Electric -sähköyhtiön rahoituksella ja tiloissa puolestaan kehiteltiin transversaalimenetelmä, joka lanseerattiin 1920-luvun lopulla nimellä RCA Photophone ja josta sittemmin tuli Yhdysvaltojen johtava äänielokuvajärjestelmä. (Kellogg 1967, 176–7, 184, 186–7; Sponable 1947a & 1947b.)

Yhdysvaltojen ohella muutamassa muussakin maassa onnistuttiin kehittämään kaupallisesti kestäviä filmattuun ääneen perustuvia äänielokuvaprosesseja. Saksassa Tri-Ergonin kolme keksijää vuodesta 1918 eteenpäin kehittivät ja ottivat käyttöön intensiteettitallennukseen perustuvan menetelmän, joka sittemmin siirtyi Tobis-Klangfilmin omistukseen. Tobis-Klangfilmillä oli amerikkalaisten filmiyhtiöiden kanssa pitkä ja kiivas patenttitaistelu Tri-Ergon-patenttien hallinnasta ja markkina-alueista, mikä osaltaan hidasti alan kehittymistä (Kellogg 1967, 177).

Vaikka äänielokuvaa lähdettiinkin kehittämään ja ratkomaan niin monen luovan ja innovatiivisen henkilön voimin lukuisissa eri maissa heti 1900-luvun alkuvuosista alkaen, kesti

kuitenkin lähes kolmekymmentä vuotta ennen kuin todella käyttökelpoisia kaupallisia sovelluksia saatiin laajempaan toimintaan ja levitykseen.⁷ Tigerstedtin ansiosta myös Suomen autonominen suuriruhtinaskunta on mahdollista sijoittaa mukaan tähän varhaiseen aktiivisen keksinnän ja kokeilun trendiin. Vaikka Tigerstedtin laatimat menetelmät eivät yltäneetkään kaupalliseen sovellukseen asti, eivätkä Suomessa tai Venäjälläkään tehdyt ensimmäiset oikeat äänielokuvat suoranaisesti liittyneet hänen kehitystyöhönsä, Tigerstedtin elämänpolku risteää ja sivuaa mielenkiintoisella tavalla monia alan keskeisiä toimijoita, heidän prosessejaan ja elämäntilanteita – niin Ruotsissa, Saksassa, Tanskassa kuin Yhdysvalloissakin. Hän oli monella tapaa ajan hermolla äänielokuvaan liittyvien keksintöjensä kanssa, ja hänen perintönsä nousee esiin ennen kaikkea monipuolisuuden kautta. Hänen jäämistöstään löytyy keksintöjä ja suunnitelmia, jotka kattavat kaikki keskeiset 1910–1920-lukujen lähestymistavat äänielokuvaan.

Ensimmäiset kokeet intensiteettiirroksina

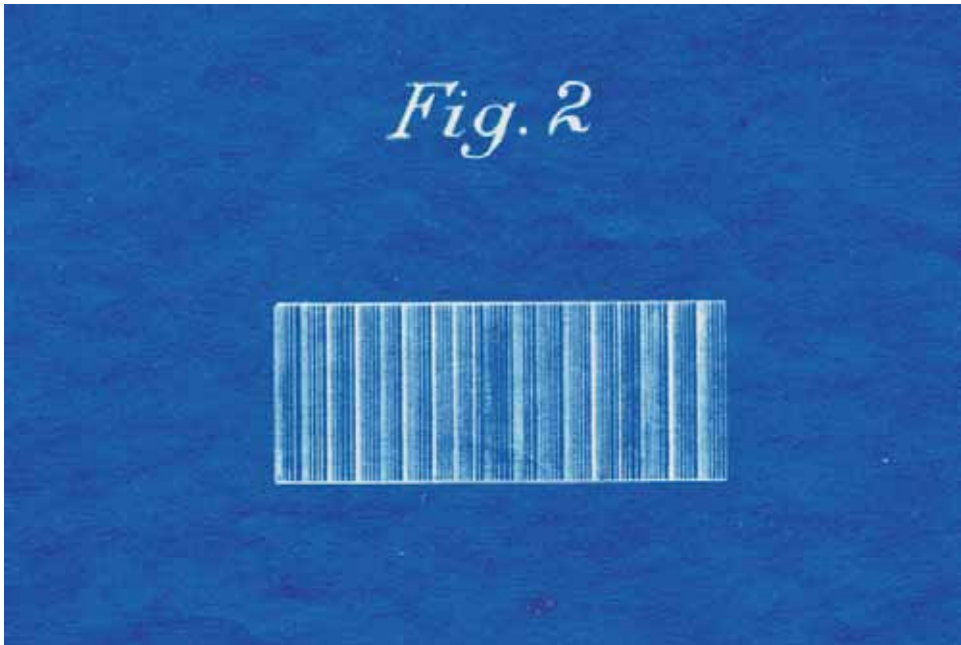
Eric Tigerstedt oli sähkötekniisesti lahjakas ja luovasta toiminnasta laaja-alaisesti kiinnostunut jo nuoresta iästä lähtien. Göran-veljen muistelmien mukaan hän muun muassa rakensi 14-vuotiaana sähkölennättimen, jolla viestitteli venäläisille sotalaivoille Suomen lahdella omasta kellarikomerostaan käsin. Kun laivasta tiedusteltiin mistä päin heihin ollaan yhteydessä, Göranin mukaan Eric oli vastannut venäjäksi olevansa ”hauskassa paikassa” (*veseloe mesto*, Kuusela 1981, 22–23; Tigerstedt I/3, 12–27; I/6, 19–20).⁸ Nuori Eric rakensi myös mm. sähköistetyn hiirenpyödyksen, salakuuntelulaitteiston, värivalokuvauskoneen sekä röntgenkuvauslaitteen. Lisäksi hän valokuvasi, maalasi ja teki gobeliineja. (Kuusela 1981, 13–14; 28, 30; Tigerstedt I/1, 52–58; I/4, 101–103; II/2, 44–48.)

Tigerstedt kiinnostui jo varhain ajatuksesta tehdä filmille tallennetut liikkuvat kuvat puhuviksi ja piti sitä ”kaikkein suurimpana ideanaan” (Kuusela 1981, 33). Kuusela (1981, 35) ajoittaa ensimmäiset Tigerstedtin suorittamat varsinaiset filmiäänen tallennuskokeet keväälle 1912. Tuolloin Tigerstedt oli juuri valmistunut sähköinsinööriksi Saksassa ja oli palannut Suomeen.⁹ Samana keväänä hän myös anoi ja sai ensimmäiset patenttinsa hyväksytyksi: keksinnöt olivat peukalolla laukaistava haulikko ja laukaustenlaskija (Kuusela 1981, 33).¹⁰

Göran-veli kuvaa muistelmissaan, miten Tigerstedt rakensi ensimmäisen äänentallennuslaitteensa osat itse metalliverstaassa. ”Kojeen osat oli kiinnitetty ruuveilla pitkälle maalaa-mattomalle laudalle. Se oli yksinkertaisesti vain mekaaninen tai mekaanisoitinen tuo Ericin uusi ihmelaite” (Kuusela 1981, 35; Tigerstedt II/1, 47–48). Ensimmäinen tallennettava lause oli saksankielinen lainaus Goethen *Faustista*. Göran kuvasi isoveljensä toistuvasti huutaneen mikrofoniinsa: ”Grau ist alle Theorie, Grün ist nur des Lebens Baum” (”Harmaata on kaikki teoria, vihreä on vain elämän puu”). (Kuusela 1981, 35; Sethi 2016, 89; Tigerstedt II/1, 47–49).

Näissä ensimmäisissä kokeissa kyse oli äänen intensiteettiirroksista. Intensiteettital-lennuksen peruseriaate on, että tallennettava ääni muutetaan ensin sähkövirraksi ja sitten värähtelyksi joka vaikuttaa valoon. Valon intensiteetti reagoi ääniaaltoihin, jotka tallentuvat filmille viivojen tummuusasteen vaihdelleessa äänen laadun ja voimakkuuden mukaan [Kuva 1]. Kaikkiaan Kuusela (1981, 104) luokittelee Tigerstedt-arkistosta yhteensä viisi patentti-hakemusta, jotka koskevat äänen tallentamista intensiteettimenetelmällä.

Tigerstedtin ensimmäinen äänifilmiin liittyvä patenttihakemusta on päivätty 10.12.1912 (T-19237)¹¹. Keksinnössä kaasuliekkimikrofonin virtapiiriin on suoraan tai epäsuorasti kytketty Faradayn laite. Laite sijoitetaan tasaisen valonlähteen ja linssin väliin, jolloin se

Kuva 1. Lähikuva piirrosluotista Eric Tigerstedtin patentihakemukseen T-19080. Kuva havainnollistaa, miltä intensiteettimenetelmällä filmille tallennetut ääniaallot näyttävät. Lähde: Tekniikan museo, Eric Tigerstedt -kokoelma.

mikrofoniin puhuttujen ääniaaltojen vaikutuksesta moduloi filmille pääsevän valon määrää. Elokuvaäänitekniiikan historioitsija Edward Kellogg (1945, 154) jaottelee intensiteetti-piirroksen perustuvan kahteen erilaiseen lähestymistapaan, joista ensimmäisessä valonlähde reagoi ääniaaltoihin suoraan, kun taas jälkimmäisessä valonlähde on tasainen ja sen eteen sijoitetaan ”optisia” välineitä, jotka joko absorboivat tai kääntävät pois valonsäteen ääniaaltoihin reagoiden. Jälkimmäisessä on se hyöty, että se ei vaadi itse valonlähteeltä reagoitiherkkyttä, vaan valonlähteenä voi toimia mikä tahansa tasainen valo. Tigerstedtin ensimmäinen menetelmä sijoittuu juuri tähän jälkimmäiseen kategoriaan, eikä hakemuksen tekstissä edes oteta kantaa siihen, mikä tasaisen valon lähde itsessään voisi olla. Omintakeista suunnitelmassa on se, että alan historiikeista ei löydy toista kuvausta, jossa juuri Faradayn laitetta olisi käytetty modulointiin.

On todennäköistä, että Saksassa opiskellessaan Tigerstedt olisi saanut kuulla Ruhmerin ja Lausteen tuolloin käynnissä olevasta yhteistyöstä optisen äänen tallennuksen parissa. Lausteen suuri patentti oli hyväksytty jo vuonna 1907 (eng. pat. 18057), mutta se kuvailee loppujen lopuksi hyvin yleisellä tasolla äänen filmille tallentamisen peruseriaatteen. Patentissa kerrotaan, miten ääni muunnetaan mikrofonin tai vastaavan avulla sähkövirraksi, joka moduloi kalvon liikettä tai magneettivuon tiheyttä. Valonlähteen intensiteettiä voi säädellä lukuisin eri keinoin, kunhan se reagoi ääneen joko suoraan tai heijastavan ja säteitä ohjaavan pinnan kautta. Koska Lauste patentoi vain peruseriaatteen, se oikeastaan jätti tilaa kaikkien mahdollisten yksittäisten sovellusten ja täsmennysten patentoimiselle. Tigerstedtin äänifilmikokeet eivät siis olleet maailman mittakaavassa ainutkertaisia, mutta kuitenkin kehityksen kärkijoukkoa ja tarjosivat omanlaisensa tulokulman optiseen tallentamiseen.

Huhtikuuhun 1913 ajoitettu patenttihakemus T-19080 sisältää kuvaukset yhteensä neljästä eri menetelmästä, joilla ääntä voidaan tallentaa filmille intensiteetti-piirroksina. Eri tapojen moninaisuus korreloi Lausteen patentin laaja-alaisuuden kanssa; hyvin sähkötekniikkaa hahmottava asiantuntija näkee laaja-alaisesti tavat, joilla suurempi peruseriaate voidaan toteuttaa. Tekniikan museon arkistoidut paperit sisältävät kaksi eri versiota hakemustekstistä, otsikoiltaan ”Liite nro 1” ja ”Uusi kuvaus”. Olenaisin ero kahden kuvauksen välillä on, että ”Liite nro 1” sisältää kuvauksen neljästä tallennusmekanismista ja yhdestä toistomekanismista, kun taas ”Uusi kuvaus” kattaa vain tallennusmekanismit.¹²

”Liite nro 1” -dokumentissa kuvatussa toistomenetelmässä keskeiset osat ovat valonlähde, kondensori, suppilo, filmi ja vastaanottimenä seleenikenno, joka on sähkövirtapiirillä kytketty puhelimeen. Seleenikenno olikin yleisin äänifilmin toistamiseen käytetty menetelmä, kunnes tehokkaampi valokenno (*photocell*) korvasi sen (Kellogg 1957, 176). Hakemuksen sisältämästä neljästä äänen tallennusmenetelmästä ensimmäinen perustuu kaasuliekkiin, jonka saamaa kaasua moduloidaan siihen liitetyllä puhetorvella – eli valonlähdettä itseään moduloidaan äänialloilla suoraan [Kuva 2]. Hakemuksen kolme muuta menetelmää edustavat puolestaan sitä intensiteetti-piirrosten lähestymistapaa, jossa valonlähde ei itsessään reagoi äänilähteeseen, vaan sen tekevät valon eteen sijoitetut muut välineet, kuten aivan ensimmäisessä hakemustekstissäkin. Nyt Tigerstedt toteaaakin, että valonlähteenä voi toimia mikä tahansa tasainen valo, jopa sähkövalo. Tigerstedtin kuvaamissa menetelmissä tämän tasaisen valon

Kuva 2. Eric Tigerstedtin kaasuliekkimodulaattori. Lähde: Tekniikan museo, Eric Tigerstedt -kokoelma.

pääsyä filmille säädellään joko värillisen kaasuliekin tai pelkän värillisen kaasun avulla – eli ne eivät toimi itsessään valonlähteenä vaan vain moduloivana ääneen reagoivana serminä valonlähteen ja filmin välillä. Viimeisen hakemuksessa kuvatus menetelmän valonlähteenä toimii katodiputki, jonka katodisäteitä moduloidaan mikrofonin virtapiiriin kytkettyjen solenoidien tai seleenikennojen avulla.

Samoihin aikoihin huhtikuulle 1913 on ajoitettu myös erillinen patenttihakemus T-19607, jossa intensiteettioppiirros perustuu jälleen tasaisen valonlähteen eteen sijoitetun elementin reagointiin: tällä kertaa kaksi kalvoa reagoi ääneen ja säätelee kahta varjostinta, joiden välistä valo suunnataan filmille. Kaksi viimeistä Tigerstedtin intensiteettioppiirroksiin perustuvaa hakemusta käyttävät valonlähteenään kaarilamppua¹³. Hakemus T-19835 (joulukuu 1913) kuvaa miten kuminen kalvo moduloi kaarilampun syöttövirtaa, kevään 1914 hakemuksessa (T-20024) puolestaan mikrofoniiin kiinnitetty kalvo liikuttaa peiliä, joka heijastaa kaarilampun valon filmille ja samalla ääneen reagoiva seleenikenno moduloi kaarilampun valoa. Ehkä juuri näihin keksintöihin liittyy Görönin muisto siitä, miten hän 9-vuotiaana katseli, kun Eric sytytti kaarilampun ja pikkuveli sai sitten lausua runoa mikrofoniiin äänentallennuskoneen moottorin kehrätessä taustalla (Kuusela 1981, 41–41; Tigerstedt II/1, 130–133).

Tigerstedtin intensiteettimenetelmään perustuvat hakemukset ajoittuvat aikavälille 10.12.1912–24.7.1914. Todennäköisesti yksikään näistä hakemuksista ei johtanut varsinaisiin myönnettyihin patenteihin, sillä Tekniikan museon kokoelmassa tai Kuuselan (1981) kartoituksissa ei ole mainintaa tästä. Syitä, miksi keksinnöille ei myönnetty patenteja on vaikea arvioida pelkästään hakemustekstien valossa. Patentin laatiminen ja sen oikean patentoitavan elementin esiin nostaminen keksinnön kokonaisuudessa on taito, joka selvästi Tigerstedtillä vei aikansa oivaltaa. Toisaalta Lausteen ”master patent” oli muodoltaan niin yleinen, että kattoi kaikki intensiteettitallennuksen muodot, eikä siten jättänyt muille keksijöille juuri patentoitavaa. Keksintöjen ”patentoitavan elementin” puuttuminen ei silti täysin mitätöi itsenäisiin kokeiluihin ja laitekokonaisuuden kehittelyyn vaadittavaa taitoa ja inspiraatiota. Ei kuka tahansa insinööri pystynyt 1910-luvun alussa rakentamaan itselleen äänen filmille tallentavaa laitetta – tokihan niitä olisi ollut kaikilla yleisesti käytössä jo tuolloin.

Levyääni – Sound-on-disk

Optisen äänitallennuksen ohella Tigerstedt teki kokeita myös tuohon aikaan laajemmin yleisön tietoisuudessa olleen menetelmän parissa: hän pyrki yhdistämään levyääntä filmikuvaan. Gramofonin sähköistämisen ja äänen voimistamisen parissa hän oli uurastanut Kuuselan (Kuusela 1981, 53–55; Tigerstedt II/2, 30–31) mukaan jo kesällä 1912. Tuolloin Tigerstedt suunnitteli gramofoniin sähköisen äänirasian ja rakensi kaiuttimeksi neliönmuotoisen kalvolla varustetun torven, joiden avulla musiikkia oli mahdollista toistaa jopa kilometrin päähän. Saksalaista patenttia hän haki suunnitelmalleen kuitenkin vasta keväällä 1914 (Kuusela 1981, 50).

Ei välttämättä ole sattumaa, että ranskalaisen Leon Gaumontin edistysaskelista fonografin kanssa uutisoitiin laajalti Suomen eri maakuntalehdissä myöskin juuri kesällä 1912. Sama teksti julkaistiin useammassa maakuntalehdessä otsikolla ”Elävät kuvat saatu puhuviksi” (Etelä-Suomi 1912, 2).¹⁴ Jo vuotta aiemmin *Helsingin Kaiku* (1911) oli julkaissut laajan jutun Gaumontista otsikolla ”Puhuva kinematografi”. Tuolloin lehdessä todettiin, että Gaumont on lähellä onnistua siinä, missä Edison ei lukuisista yrityksistään huolimatta ole vielä onnistunut (1911, 20). Lehti muotoilee puhuvan elokuvan keskeiset probleemit seuraavanlaisesti:

Keksijän on saatava:

- 1) Kinematografi ja fonografi toimimaan aivan samanaikaisesti;
 - 2.) Äänet rekisteröidyiksi kyllin etäältä, niin että se voi tapahtua samalla haavaa kuin kuvien ottaminen, ilman että fonografi sijaitsee kinematografian objektiivin tiellä;
 - 3) Ääni suurennetuksi.
- (Helsingin Kaiku 1911, 20–21.)

Tarina jatkuu kuvauksella siitä, miten asteittain Gaumont on päätenyt ratkaisemaan jokaisen probleemin, mutta kaikkein viimeisimpien parannusten osalta ”hän haluaa pitää keksintönsä salassa, kunnes sille on hankittu patenttioikeus” (1911, 22). Jää vain arvailujen varaan, oliko Tigerstedt tutustunut juuri kyseiseen artikkeliin, mutta kesän 1912 uutisointi Gaumontin läpimurrosta on todennäköisesti jotain kautta tullut noteeratuksi – niin laajaa uutisointi aiheesta oli Suomenkin maakuntalehdissä. *Etelä-Suomi* (1912, 3) kertoo, että lopullinen läpimurto on tapahtunut sen myötä, että fonografi ja filmikone on synkronoitu sähkömoottorin avulla automaattisesti. *Helsingin Kaiun* kuvauksessa Gaumontin keksintö on tältä osin vielä vain mekaanisen synkronoinnin varassa.

Tigerstedtin vuotta myöhemmin, 10. kesäkuuta 1913 päivätty numeroimaton patenttihakemus (T-numeroimaton) koskee juuri elokuvaprojektorin ja gramofonin synkronointimenetelmää. Hakemuksen alussa Tigerstedt viittaa jo käytössä olevaan keksintöön, jossa levyn ja filmin synkroni saavutetaan käynnistysvaiheen impulsilla, mutta että sen jälkeen laitteet jäävät oman onnensa nojaan. Tigerstedtin keksintö liittyy siihen, että laitteet ovat jatkuvassa yhteydessä toisiinsa: äänentoistolaite ohjaa kuvaprojektorin etenemistä ja elektromagneettisen virtapiirin avulla äänentoistolaite viestittää filmille missä mennään. Patenttikuvauksessa Tigerstedt toteaa myös, että hänen synkronointimenetelmänsä ei rajoitu pelkästään levyäänen käyttöön, vaan samalla periaatteella olisi mahdollista synkronoida filmikuvan kanssa myös filmille tallennettua ääntä.

Samana vuonna, kun Tigerstedt on kirjannut oman patenttihakemuksensa, Edison lanseerasi julkisuuteen oman synkronoidun laitteensa Yhdysvalloissa (Kellogg 1967, 174). Edison työsti yhdistelmästä lukuisia eri versioita, mutta vuoden 1913 malli oli Kelloggin arvion mukaan kaikkein lähimpänä menestystä ja sitä käytettiin todistettavasti elokuvanäytöksissä. Siinä äänen ja kuvan synkronin ylläpitämiseksi koneenkäyttäjä joutui mekaanisesti operoimaan jarrua, jos toinen ehti edelle toista. Kuuluvuuden varmistamiseksi fonografian äänitorvi ja myöskin itse levy olivat poikkeuksellisen suuret. Tämän kuvauksen perusteella Tigerstedtin suunnitelma oli hieman sofistikoituneempi ja edistyneempi yhdistelmä.

Göran Tigerstedtin muistelmien mukaan juuri tällä Tigerstedtin levyäänen synkronointimenetelmällä järjestettiin kesällä 1913 Suomen ensimmäinen äänielokuvaesitys yksityisyleisölle Tigerstedtin laboratorioissa Bölen kartanossa (Kuusela 1981, 44; Tigerstedt II/1, 162). Synkronoidun äänen lisäksi elokuvia esitettiin myöskin Tigerstedtin keksintöihin kuuluvalla värinättömällä projektorilla. Esitysten yksityiskohdista, kuten päivämääristä tai osanottajista, ei ole tarkempaa tietoa ja siten näitä esityksiä ei ole yleensä noteerattu suomalaisen äänielokuvan historiassa minkäänlaisina merkkipylväinä.

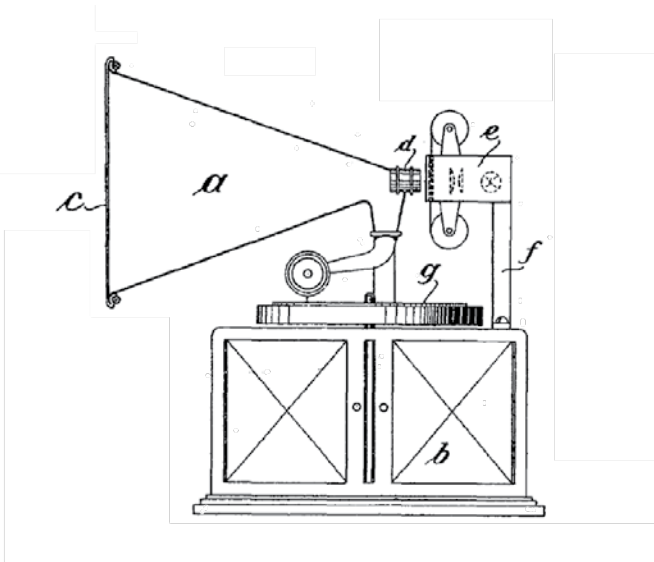
Vuoden 1913 kokeilujen lisäksi Tekniikan museon arkistomateriaalin pohjalta laaditussa Kuuselan listassa (1981, 107) luetellaan vielä kaksi myöhempää menetelmää, jotka liittyvät levyäänen soveltamiseen elokuvassa. 29.6.1915 päivätty hakemusteksti (T-20399) kuvaa äänielokuvan synkronointi- ja projisointimenetelmän, jossa gramofoni ja elokuvaprojektori on yhdistetty ja kuva heijastetaan peiliin, joka on sijoitettu gramofonin torveen. Näin tulee

ratkaistuksi kysymys siitä, mistä suunnasta synkronoitu ääni kuullaan ja kuinka luoda il-luusio siitä, että äänenlähteenä toimivat nimenomaan filmille tallennetut projisoidut kuvat. Myöhemmin elokuvateollisuus ratkaisi tämän sijoittamalla kaiuttimet valkokankaan taakse (Kellogg 1967). Ilman päiväystä oleva hakemus T-19941 kuvailee osittain samantyyppisen laiteyhdistelmän kuin yllä mainittu, mutta sillä erotuksella että tässä versiossa kuva projisoidaankin äänitorven läpi. Tälle keksinnölle myönnettiin lopulta Ranskassa patentti (ransk. pat. 520066) niinkin myöhään kuin vuonna 1920 [Kuva 3]. Patentissa viitataan alkuperäiseen saksalaiseen hakemustekstiin heinäkuulta 1914, mikä sijoittaisi sen alun perin varhaisemmaksi keksinnöksi. On merkittävää, että tämä keksintö vihdoinkin katsottiin patentoimisen arvoiseksi. Mutta ajan saatossa merkittävyyttä toki vähentää se, ettei ole tietoa onko yhdistelmää koskaan käytännössä käytetty elokuvaesityksiin.

Äänen toistaminen ja amplitudiäänipiirroket

Vuosi 1913 oli Eric Tigerstedtille kiivaan tekemisen ja uuden luomisen aikaa; intensiteetti-äänipiirrosten sekä levyäänikokeilujen lomassa hän perusti kahden ruotsalaisen liikemiehen, kauppias Axel Wahlstedtin ja insinööri Hugo Swartlingin kanssa yhtiön nimeltä Fotomagne-ton. Yhtiön pääasiallisena tarkoituksena oli tehdä rahaa Tigerstedtin keksinnöillä keskei-simpänä huomion kohteena juuri visiot äänielokuvan tulevaisuudesta. Tigerstedt sai yhtiöltä rahoitusta ja siirsi laboratorionsa Berliiniin (Kuusela 1981, 43–44; Tigerstedt II/1, 158).

Göran Tigerstedtin käsikirjoituksessa saavat paljon tilaa katkerat muistot liikekumppanien petollisuudesta ja ammattitaidottomuudesta. Eric oli liian hyväuskoinen, luopui patenteistaan puoli-ilmaiseksi ja esitteli avoimesti peruseriaatteita jopa kilpailijoilleen. Ruotsalainen Sven Berglund (1881–1937) oli samoihin aikoihin viimeistelemässä omaa äänielokuvakeksintöään

Kuva 3. Eric Tigerstedtille myönnetyn ranskalaisen patentin nro 520066 liitteenä oleva piir-ros. Patentti kuvaa äänielokuvantoistolaitteen, jossa filmikone ja äänilevysoitin on yhdistetty siten, että kuva projisoidaan levysoittimen äänitorven läpi. Lähde: Tekniikan museo, Eric Tigerstedt -kokoelma.

Berliinissä ja Göränin kertomuksen mukaan tämä olisi vierailut myös Tigerstedtin luona kysellen tämän työstä – ja Tigerstedt myi hänelle yhden laitteestaan (Kuusela 1981, 53–55; Tigerstedt II/2, 30–31). Ruotsalaisen filmiäänen historiaa esittelevän nettisivuston mukaan (Film Sound Sweden) toinen Tigerstedtin yhtiökumppaneista, kauppias Axel Wahlstedt olikin itse asiassa vuosina 1911–1916 osaomistajana myöskin Berglundin keksintöjä tuotteistamaan pyrkiessä Svenska Aktiebolaget Fotoareofonissa. Tämä viitaisi siihen, että Göränin kuvamat epäilyt liikekumppaneiden rehellisyyttä kohtaan olisivat ainakin osin olleet perusteltuja.

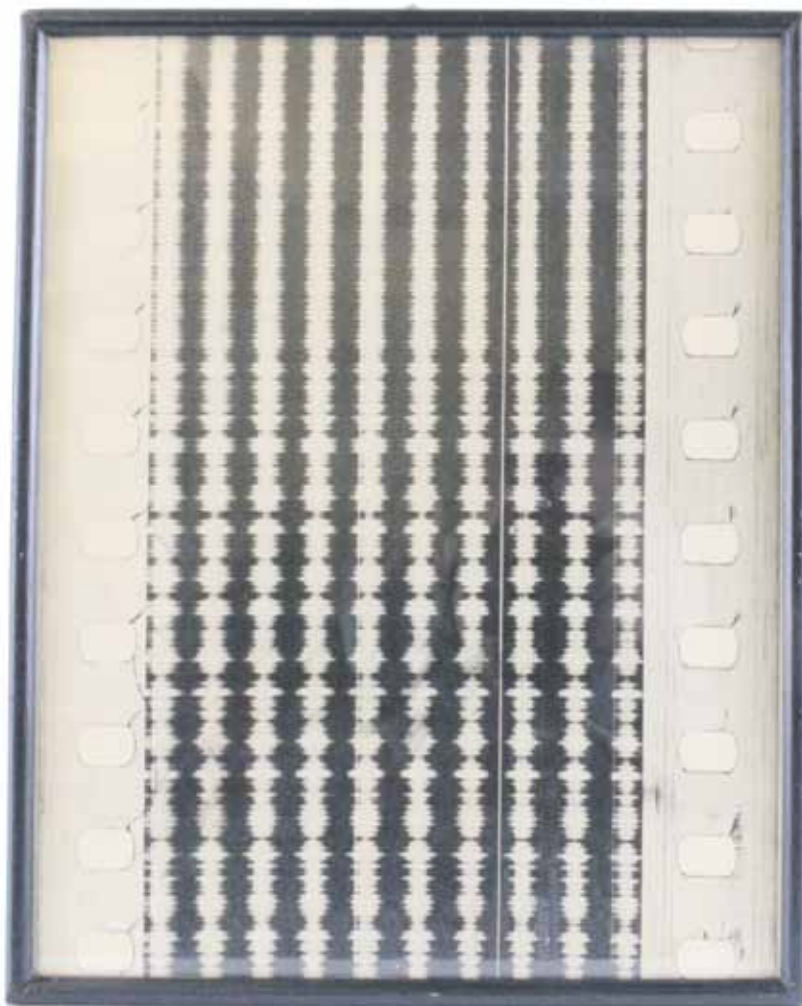
Vuonna 1913 Tigerstedt visioi useammankin patentoimatta jääneen, mutta perusajatuksestaan varsin kaukonäköisen laitteen. ”Biograf” (T-19236) oli kannettava laatikko, jonka ajatuksena oli toistaa filmikuvaa pienelle mattapintaiselle lasille projisoituna sekä toistaa synkronissa joko samalta tai eri filminauhalla ääniraitaa, jota voitiin kuunnella kuulokkeiden avulla. Hakemustekstin kuvauksen mukaan laite sopisi esimerkiksi tutkimuskäyttöön tai automatisoituna vaikkapa ravintoloihin. ”Elektroftalmoskooppi” eli ”Sähköinen silmä” puolestaan oli toinen kauaskatseinen visio laitteesta, jonka nykyisin ajatellaan edustavan television esiasetta: ääntä ja kuvaa lähetettiin pitkien matkojen päähän Faradayn laitetta hyödyntäen. Kuuselan mukaan Tigerstedt haki sähköiselle silmälle patenttia Suomessa 8.4.1913 (Kuusela 1981, 43, 46–47).¹⁵

Vaikka sekä Biograf että Elektroftalmoskooppi jäivät vain hakemus- tai idea-asteelle, Tigerstedt onnistui kesällä 1913 vihdoinkin patentoimaan elokuvaääneen liittyvän keksinnön: kyseessä oli toistomenetelmä optisesti tallennetulle filmiääneelle. Saksalainen patentti (nro 309834) myönnettiin 5.6.1913 äänentoistojärjestelmälle, jossa valonlähteenä toimii ionisoiva säteily, jonka editse kuljetetun filmin transversaalitallennuksen läpäisemätön (tumma osa) estää. Menetelmän kuvauksessa säteilyn lähteenä käytetään radiumia, mutta Tigerstedt toteaa lopuksi, että samaan tarkoitukseen voi käyttää myös röntgensäteitä tai ultravioletivaloa. Patentti on sikäli mielenkiintoinen, että ainakin yksi äänielokuvan teknisen historian varhainen kartoitus (Kellogg 1967, 206) ajoittaa ultraviolettisäteilyn hyödyntämisen äänielokuvaan vasta 1930-luvulle.¹⁶

Patentoituaan onnistuneesti amplitudiäänitalenteen toistomenetelmän, Tigerstedt paneutui amplitudiäänen tallennusmenetelmiin. Tähän liittyen Tekniikan museon kokoelmasta löytyy kaikkiaan kolme eri menetelmää, jotka kaikki ajoittuvat vuodelle 1914. Näistä Tigerstedt onnistui patentoimaan peräti kaksi, vain yksi jäi hakemusasteelle. Erotuksena intensiteetti-piirroksen, jonka joissakin sovelluksissa valonlähde reagoi ääneen, amplitudiäänimenetelmässä valonsäde on aina tasainen, mutta sen pääsyä filmille säädellään erilaisten liikkuvien tai keuvien mekanismien avulla. Yleisimmissä sovelluksissa on laitteen pohjana käytetty oskillografia – sähköjännitteen mittaamiseen käytettyä keuvua piirturia (Kellogg 1935). Filmille piirretty mustan ja valkoisen alueen muodostama sahalaitakuvio, joka voi olla yksi- tai kaksireunainen, ja niitä voi myös olla useampi rinnakkain [Kuva 4].

Tigerstedtin hakemus T-19839 kuvaa Kuuselan (1981, 105) mukaan laitteen, jossa membraani liikuttaa kahta peiliä, jotka heijastavat valonsäteet vastakkaisvaiheisina rakovarjostimen kautta filmille vierekkäin. Alkuperäinen hakemusteksti vaikuttaisi puuttuvan kokoelmasta, mutta liitteenä olleen piirroksen perusteella kyseessä on yksirivinen kaksireunainen amplitudiäänipiirros.

Tigerstedtin ensimmäinen äänen optiseen tallennukseen liittyvä patentti myönnettiin Saksassa 28.7.1914 (saks. pat. 309536). Tässä ratkaisussa valon filmille heijastavien peilien muotoa tai niistä heijastuvaa valonsädettä muokataan niin, että se on terävä ja kolmionmuotoinen. Näin filmille tallentuva sahalaitakuvio saavuttaa erityisen terävyyden. Valonlähteen

Kuva 4. Eric Tigerstedtin 9-raittainen amplitudiäänipiirros. Lähde: Tekniikan museo, Eric Tigerstedt -kokoelma.

ja peilin väliin on asetettu useita linsskejä; peiliin kytketty kalvo saa sen liikkumaan ääniaaltojen mukaan ja peiliin osuva valo taittuu useammaksi säteeksi. Hakemuksen kuvallitteen esimerkikuvassa ääniraitoja on kolme.

Lähteiden mukaan Tigerstedt testasi ja vertaili kaksireunaisten amplitudiääniraitojen määrää tullen siihen tulokseen, että moniraitainen tallenne oli laadukkain ja teki jopa yhdeksänraitaisia tallenteita (Kuusela 1981, 47, 55; Tigerstedt II/1, 180; II/2, 32). Tekniikan museon kokoelmiin kuuluvassa kuvassa on filmi, jossa vaikuttaisi olevan enemmänkin kuin yhdeksän raitaa rinnakkain, mutta filminäytteen alkuperästä tai säilytyspaikasta ei ole

mainintaa. Kansallinen audiovisuaalinen instituutti on digitoinut yhden ääninäytteen Tigerstedtin filmitallenteista (KAVI 2017), jonka yhteyteen liitetyn kuvamateriaalin perusteella näyttäisi myös olevan kymmenen raitaa vierekkäin. Näyte sisältää mieshenkilöiden rentoa ruotsinkielistä juttua sekä kitaran säestämiä musiikkiesityksiä laulaen ja viheltäen, muun muassa juomalaulun ”Helan går”.

Kokoelman viimeinen amplitudiäänipiirroksiin liittyvä keksintö (T-20039/ransk. Pat. 520067) keskittyy oikeastaan osoittamaan, että äänisignaalin vahvistaminen jo tallennusvaiheessa parantaa tallennuksen äänenlaatua, lisää siihen enemmän nyansseja sekä mahdollistaa pidemmän etäisyyden itse äänenlähteen ja sen tallentavan laitteen välillä. Sähköisesti vahvistettu äänisignaali parantaa hakemuksen esimerkissä sekä fonografi- että gramofonitallenteen laatua, mutta soveltuu myös filmille tallennettaessa. Filmiesimerkissä käytetään sahanterävarjostinta, joka piirtää amplitudiääntä useassa rivissä. Hakemusnumeron T-20039 alle on arkistoituna kolme eri tekstiä, joista joissa ensimmäisessä äänen vahvistaminen tapahtuu Tigerstedtin oman keksinnön, vaihtovirtareleen (*Relais fur undulierende Ströme*) avustuksella. Jälkimmäisissä Tigerstedt on todennut, että vaihtovirtarele on parempi jättää mainitsematta, ja viittaa tekstissä vain vahvistimena käytettävään releeseen mainiten esimerkkinä Liebenputken. Tämä versio on myös lopullisessa patentissa.¹⁷

Maininta äänenvahvistamisen tarpeesta ja uudenaikaisesta releestä johdattavatkin jo seuraavan Tigerstedtin eteen muodostuneen ongelman pariin. Jotta äänielokuvan toteuttaminen olisi käytännössä mahdollista, elokuvaääntä tulisi pystyä voimistamaan tarpeeksi, jotta se kuuluisi esimerkiksi elokuvasalissa koko yleisölle. Kysymys oli muodostunut kompastuskiveksi myös Lausteelle (Crawford 1967, 173; Kellogg 1967, 177), sekä esimerkiksi ruotsalaiselle Berglundille. Tigerstedt totesi käytännössä, että saksalaisten vahvistimina käytettyjen Liebenputkien laatu oli heikko ja teho huono, eikä amerikkalaisen Lee de Forestin vastaavia Audionputkia ollut ylipäänsä saatavilla. Tigerstedt kehitti parannellun version elektroniputkesta, joka soveltuu hänen tarvitsemaansa käyttöön ja haki sille patenttia vaihtovirtarele-nimellä.¹⁸

Parannellun tyhjiöputkensa avulla Tigerstedt koki olevansa lähellä läpimurtoa ja järjesti Berliinissä ”Sana ja kuva” (Wort und Bild) -nimisen esitelmäillan, jossa esitteli äänielokuva-keksintönsä valituille merkkihenkilöille (Kuusela 1981, 59; Sethi 2016, 90; Tigerstedt II/2, 75–89). Tilaisuuden sisältö ja luonne on kuvattu hieman eri tavoin eri lähteissä, joten täyttä varmuutta tapahtuman sisällöstä tai edes sen todenperäisyydestä ei ole.¹⁹

Tigerstedt jätti vaihtovirtareleen patenttihakemuksen 27.6.1914. Seuraavana päivänä Itävalta-Unkarin kruununprinssi Franz Ferdinand murhattiin ja alkoi ensimmäinen maailmansota. Syntyneen sodan seurauksena Tigerstedt joutui pikaisesti jättämään laboratorionsa ja lähtemään Saksasta, koska hänellä oli venäläinen passi (Kuusela 1981, 62–63; Tigerstedt II/2, 121–129). Kaikki venäläiset julistettiin vihollisiksi ja venäläisten hallitsemat patentit julistettiin mitätöidyiksi.

Äänielokuvaa teräslangasta

Levyäänen ja filmiäänen lisäksi äänielokuvan kehityksessä on olemassa vielä kolmas mahdollinen lähestymistapa – magneettinen tallennus. Elokuvaäänen tallennusmuotona se tuli käytännössä mukaan vasta 1940–1950-luvuilla, kun ääniraidan tallennukseen alettiin hyödyntää filmin magnetisointia (Kellogg 1967, 215–216). Magneettisen tallennuksen juuret juontavat kuitenkin tanskalaiseen Valdemar Poulsenin, jonka vuonna 1900 julkistama keksintö Telegrafoni tallensi ääntä teräslangalle.

Keväällä 1915 Eric Tigerstedt siirsi laboratorionsa Kööpenhaminaan, Tanskaan, jossa hän Kuuselan (1981, 65) mukaan aloitti työskentelyn keksijöiden Axel Petersenin (1887–1971) ja Arnold Poulsenin (1889–1952) äänifilmiyhtiössä. (Ks. myös Tigerstedt II/2,186–187) Tanskalainen keksijäkaksikko Petersen ja Poulsen lanseerasivat myöhemmin, vuonna 1923 äänielokuvien tallentamista ja esittämistä varten kehitetyn amplitudiäänimenetelmän, joka sittemmin otettiin käyttöön Saksassa, Ranskassa ja Britanniassa (Kellogg 1967, 177; Dinnesen & Kau 1983). On epäselvää, missä määrin Tigerstedtin tekemät keksinnöt vaikuttivat tanskalaiskaksikon työskentelyyn ja keksintöihin, mutta on myös epäselvää missä määrin keksijät ylipäänsä tekivät yhteistyötä – vai tekivätkö ensinkään. Dinnesen & Kaun (1983) Peterseniä & Poulsenia käsittelevä teksti ei mainitse Tigerstedtiä lainkaan. Lisäksi he kertovat kaksikon äänifilmityöskentelyn alkaneen varsinaisesti vuonna 1918, jolloin heidät kiinnitettiin mukaan Electrical Fono Film Companyyn sen jälkeen kun yhtiön alkuperäinen palkattu keksijä Hans Mjølstrup ei ollut saanut varteenotettavia tuloksia aikaiseksi.²⁰ Huomionarvoista on myös, että artikkelin yhteydessä esitetty filmikuvanäyte on yksireunaisesta yksiraitaisesta amplitudiäänipiirroksesta – siis Tigerstedtin moniraitatallenteita yksinkertaisemmasta tallenteesta.

Joka tapauksessa Kööpenhaminaan asetuttuaan Eric Tigerstedt ryhtyi kokeilemaan kokonaan uudenlaista metodia äänielokuvan käyttöön: teräslankatalennusta. Vielä Saksassa ollessaan Tigerstedt oli saanut patentin 30.5.1914 jälleen uudelle tallennetun äänen toistamiseen suunnitellulle keksinnölleen (saks. pat. 309535). Patenttikuvauksen mukaan tämän keksinnön periaate soveltui käytettäväksi niin filmille tallennetun kuin Valdemar Poulsenin keksinnön mukaiselle teräslangalle tallennetun äänen toistamiseen. Valo ohjataan filmin läpi seleenikennoon, jonka virta sähkömagneetin avulla liikuttaa kalvoa, joka on kytketty puhelimen virtapiiriin (ks. myös Kuusela 1981, 106). Hakemustekstin sanamuoto antaa ymmärtää, että Tigerstedt oli jo tuolloin alkanut perehtyä Poulsenin laitteen tarjoamiin mahdollisuuksiin.

Kuva 5. Eric Tigerstedt (vasemmalla) ja ystäviä Tanskassa. Kuva liittyy todennäköisesti Tigerstedtin kuvauskokeiluihin. Lähde: Tekniikan museo, Eric Tigerstedt -kokoelma.

10. kesäkuuta 1915 päivätty saksalainen patenttihakemusteksti (T-20377) kuvailee parannuksia, joita Telegrafoniin olisi tehtävä, jotta laite soveltuisi paremmin synkronoitavaksi elokuvakoneen kanssa – sekä yhtäaikaista tallennusta että toistoa varten. 23.6.1915 Tigerstedtille myönnettiin patentti (saks. pat. 342840) Telegrafonin ja elokuvakoneen yhdistelmään, jossa äänen tallentava teräslanka ja kuvan tallentava filminauha kulkivat hieman eri tahtiin [Kuva

Kuva 6. Göran Tigerstedt veljensä Eric Tigerstedtin äänielokuvakoneen äärellä noin vuonna 1940. Kyseinen teräslankaa ja filminauhaa synkronoiva äänielokuvakone kuuluu nykyisellään Tekniikan museon kokoelmiin. Lähde: Tekniikan museo, Eric Tigerstedt -kokoelma.

6]. Huolellisesti määritetty eritahtisuus vähensi vääristymiä ja häiriötä parantaen ylipäänsä kuvan ja äänen laatua. Laitte soveltui sekä äänielokuvan tallentamiseen että sen toistoon. Keksintö osoittautui erityisen omaperäiseksi ja hyvin laadituksi: sille myönnettiin patentti ainakin Ranskassa 15.6.1916 (nro 482039), Unkarissa 21.6.1916 (nro 70886), Japanissa 1.5.1918 (nro 32681) ja Englannissa 20.3.1919 (nro 100748).

On epäselvää, missä määrin Valdemar Poulsen itse oli tietoinen Tigerstedtin puuhailusta Kööpenhaminassa. Kuuselan (1981, 67–71) ja Göran Tigerstedtin (II/3, 1–9) mukaan heidän yhteistyönsä oli vauhdikasta ja monivaiheista. Tekniikan museon kokoelmassa on kuitenkin vuodelta 1936 oleva kirje, jossa Poulsen toteaa, että muistaa tavanneensa Tigerstedtin ja lahjoittaneensa tälle henkilökohtaisesti yhden kappaleen Telegrafoniaan tämän kokeita varten, mutta ettei heidän välillään sen enempää yhteistoimintaa valitettavasti ollut.

Tigerstedtin äänielokuvasuovellukset teräslankakoneelle olivat sängen ainutlaatuisia, mistä todistaa ennen kaikkea se, että tämä oli keksintö, jonka hän onnistui patentoimaan useassa maassa. Alan tarinat eivät kuitenkaan mainitse mitään olennaista tehdyn Poulsenin keksinnön suhteen ennen kuin vasta 1920–1930-luvuilla (Kellogg 1967, 215; Izvolov 2006, 371; Lipton 2021, 254). Patenteista huolimatta Tigerstedtin kontribuutio on jäänyt kirjaamatta historian sivuille.

Kaikkein kauaskatseisin oli kuitenkin Tigerstedtin visio sekä äänen että kuvan tallentamisesta teräslangalle. Yhdeksäs joulukuuta 1915 päivätty tanskankielinen patenttihakemuksen luonnos kuvaa juuri sellaisen laitteen – jossa teräslangalle tai -nauhalle tallennetaan kuvaa ilman ääntä tai samanaikaisesti äänen tallennuksen kanssa. Norjalainen tutkija Kaye Weedon on perehtynyt Tigerstedt-kokoelmaan 1980-luvulla ja Weedonin mukaan Tigerstedtin visio on mahdollisesti varhaisin VHS-nauhaa ennakoiva keksintö. Arkistosta löytyy Weedonin kirjeenvaihtoa Kööpenhaminan patenttitoimiston kanssa, jossa kuitenkin todetaan, ettei tämäntyyppistä hakemusta ole koskaan virallisesti jätetty Tigerstedtin nimissä. Tigerstedt kuitenkin itse ”Lista 64:ssä” mainitsee tämän keksinnön kohdassa 39.

Vaikka Tigerstedtin teräslankakokeilut ovatkin osin nykyajassa vaipuneet unholaan, Suomen lehdistö uutisoi ylpeänä Tigerstedtin saavutuksista vuonna 1920:

Ensimmäisiä töitä, joihin insinööri T. ryhtyi, oli ”puhuvan filmin” probleemin ratkaiseminen mikä keksintö nyttemmin on valmis ja toimii täysin moitteettomasti. Tämä kone on Wald. Poulsenin Telegrafonin ja filmikoneen yhdistelmä, jossa molemmat koneet ovat mekaanisesti liitetyt toisiinsa akselin avulla. Tätä varten erikoisesti valmistetun kalvottoman mikrofonin avulla on hän lisäksi aikaansaanut kuvaa ja puhetta otettaessa ennen saavuttamattoman sointupuhtauden. Koneita varten vaadittiin erikoisia laitteita tarpeellisessa määrässä vahvistamaan teräslangalle otettua ääntä ilman että sointupuhtaus joutuisi samalla kärsimään. (Karjalainen 1920, 4.)

Viimeiset vuodet ja keksijän perintö

Suomen lehdistössä Tigerstedtin elämänvaiheet saivat seurapiiripalstoilla pienen maininnan, kun kesällä 1918 seurasi kihlautuminen (Åbo Underrättelser 5.6.1918, nro 78, s 4) ja tammi-kuun 11. päivä 1919 vihkiminen (Hufvudstadsbladet 12.01.1919 no 11, s. 8) taiteilija Ingrid Ruinin kanssa. Vuonna 1920 useammassa maakuntalehdessä julkaistiin juttu Tigerstedtin keksinnöistä ja hänen vierailustaan koti-Suomessa otsikolla ”Muuan suomalainen keksijä.”:

Kaikkiaan on insinööri T. jättänyt noin 180 patenttihakemusta, joista edellä olemme luetelleet ainoastaan huomattavimmat. Ensi viikolla lähtee insinööri Tigerstedt jälleen ulkomaille tällä kertaa Kristianiaan, Kööpenhaminaan ja Berliiniin sekä edelleen Lontooseen ja Pariisiin, missä hän tulee tekemään sopimuksia erinäisten rahamiesten kanssa viimeisten keksintöjensä realisoimisen järjestämiseksi. (Karjalainen 1920, 4.)²¹

Eric ja Ingrid saivat vuonna 1921 pojan, mutta riitaisa eroprosessi käynnistyi jo saman vuoden lopulla (Kuusela 1981, 83–84).²² Lehtien mainitsemat sopimukset ”rahamiesten” kanssa eivät materialisoituneet ja Tigerstedt palasi väliaikaisesti asumaan Suomeen. Yhtiövaikkeudet näkyvät lehdistössä, kun velkojat kuuluttavat loppuvuodesta 1923 sanomalehdissä julkaistulla haastekirjelmällä: ”insinööri E. M. C. Tigerstedt[ille], kotoisin Elimäen pitäjästä, mutta nyttemmin asuva tuntemattomalla paikalla ulkomaille” (Suomen virallinen lehti 1923). Haasteen mukaan hän oli Ahjon konepajalle velkaa 220 000 markkaa. Tuossa vaiheessa Tigerstedt oli jo New Yorkissa.

Kuusela (1981, 89) toteaa, että eri lähteissä Tigerstedtin emigroitumisvuodeksi on mainittu 1920 tai 1922, hän itse kannattaa vahvasti kyseessä olleen vuoden 1923. Yhdysvaltain siirtolaisviraston Ellis Islandin sähköinen rekisteri vahvistaa, että Tigerstedt on saapunut Kööpenhaminasta lähteneellä laivalla New Yorkiin ja Ellis Islandille 4.6.1923 [Kuva 7]. Ellis Islandin siirtolaisrekisteri osoittaa myös, että Tigerstedt ei ole ollut viimeisiä elinvuosiaan yhtäjaksoisesti Yhdysvalloissa, sillä hänen maahan saapumisestaan löytyy myös toinen merkintä 18.2.1924. Euroopan vierailun syynä on todennäköisesti ollut Kuuselan (1981, 91) mainitsema aie hakea hukkaan joutunut ja työskentelyä ajatellen arvokas kirjakoelma Kööpenhaminasta.

Työskentely Yhdysvalloissa vaikeutui kuitenkin uudemman kerran, kun hän joutui auto-onnettomuuteen 20.4.1924. Eric Tigerstedt kuoli New Yorkissa päivälleen vuosi tuon onnettomuuden jälkeen 20.4.1925. Kuolinsyystä ei ole täyttä varmuutta, ilmeisesti kyseessä

ALL ALIENS arriving at a port of continental United States from a foreign port or a port of the insular possessions of the United States, and all aliens arriving at a port of the United States

S. S. United States Passengers sailing from Copenhagen

3		4		5	6	7	8		9	10	11	
NAME IN FULL.		Age.		Sex.	Married or single.	Calling or occupation.	Able to—		Nationality. (Country of which citizen or subject.)	Race or people.	*Last permanent residence.	
Family name.	Given name.	Yrs.	Mos.				Read.	Write.			Country.	City or town.
Tigerstedt	Erik Magnus Campbell	35		m	m	Engineer	yes	finnish	yes	Finland.	finnish	Denmark. Copenhagen
Olsen	Ingenmann	32		m	m	Consul	yes	danish	yes	Denmark.	scand.	U.S.A. New Orleans
	Jenny	30		f	m	Wife	yes	danish	yes	"	"	"

Kuva 7. S/S United States -höyrylaivan matkustajaluettelo, jonka mukaan laiva on lähtenyt Kööpenhaminasta 24.5.1923 ja saapunut New Yorkiin 4.6.1923. Tigerstedtin perheen vauraudesta ja statuksesta kertoo jotain ehkä se, että Eric Magnus Campbell on laivan matkustaja numero 1, tanskalaisten diplomaattien seurue on listattu vasta hänen jälkeensä. Lähde: Kuvakaappaus The Statue of Liberty – Ellis Island Foundationin ylläpitämästä siirtolaisrekisterin nettitietokannasta.

oli auto-onnettomuuden seurauksena aktivoitunut tuberkuloosi-infektio. Traagisuutta lisää se, että siirtolaisrekisterin mukaan pikkuveli Göran on saapunut Göteborgista lähteneen kaksiviikkoisen laivamatkan jälkeen New Yorkin Ellis Islandille juuri Ericin kuolinpäivän aamuna – eikä ole siis yrityksestä huolimatta enää ehtinyt tavata veljeään.

Kuten jo esseen alussa todettiin, Tigerstedtin perintö on jäänyt Suomessa kiistanalaiseksi ja se hakee vielä paikkaansa myös kansainvälisessä keksintöjen historiassa. Kiistatonta on, että hän oli hyvin luova ja tuottelias keksijä, jonka arkistomateriaalit tarjoavat vielä paljon tutkittavaa. Tämä essee on tarkastellut Eric M. C. Tigerstedtin elokuvaääneen liittyviä keksintöjä patenttikirjojen ja hakemuskuvausten kautta ja pyrkinyt sijoittamaan keksinnöt kansainvälisten aikalaiskeksintöjen kenttään. Lopputulema on, että Tigerstedtin keksinnöt eivät olleet ainutlaatuisia 1910-luvun kansainvälisellä elokuvaäänikokeilujen kentällä. Samansuuntaisia keksintöjä työstettiin monessa maassa samoihin aikoihin, ja patentointiyrityksiin ja keksintöjen kaupalliseen soveltamiseen liittyi paljon pettymyksiä ja epäonnisuutta – ja osamattomuuttakin. Merkittävistä kontribuutioistaan huolimatta niin Eugene Lauste kuin Joseph Tykocinerkin jäivät ilman konkreettista hyötyä suuryritysten jyrätessä elokuvateollisuudessa. On olennaista tunnustaa, että Eric Tigerstedt oli myös yksi näistä varhaisista kokeilijoista, mikä on jo itsessään kulttuurisesti merkittävä saavutus. Hän teki kokeensa Lausten jälkeen mutta ennen Tykocineriä – jopa 15 vuotta ennen äänielokuvan ”virallista” läpimurtoa. Hän ei ollut itse enää edes näkemässä, kun läpimurto lopulta tapahtui.

Jos keksintöjen onnistumisen mittarina pidetään kaupallisen sovelluksen lanseeraamista tai peräti kaupallisen sovelluksen maailmanlaajuista menestystä, niin sellaista eivät Tigerstedtin elokuvaäänikeksinnöt onnistuneet saavuttamaan. Jos keksinnön onnistumisen mittarina pidetään patentin myöntämistä, onnistui Tigerstedt elokuvaäänikokeilujensa kanssa useain kertaan. Jos keksintöjen onnistumisen mittarina pidetään niiden vaikuttavuutta esimerkiksi muiden keksijöiden toimintaan ja siihen, miten uudet keksinnöt ovat rakentuneet aiempien saavutusten päälle, on selvitystyö Tigerstedtin osalta vielä kesken. Tilanteessa, jossa patenteja ja keksintöjä on jaettu, myyty tai takavarikoitu toisten omistukseen tai immateriaalioikeuksista ei yksinkertaisesti ole välitetty, on vaikea sanoa onnistuuko tämän määrittäminen kunnolla koskaan.

Ottamatta kuitenkaan arvottavaa kantaa Tigerstedtin keksintöjen onnistumiseen tai epäonnistumiseen, hänen kontribuutionsa tekee ainutkertaiseksi ja merkittäväksi ainakin se, miten kaukonäköisesti ja laaja-alaisesti hän kokeili ja innovoi äänielokuvan kaikilla keskeisillä lähestymistavoilla. Hänen nimissään on patenttihakemuksia ja virallisia patenteja äänen optiselle tallennukselle sekä intensiteetti- että amplitudipiirroksina, filmin kanssa synkronoitavalle levyäänelle, sekä äänen magneettiselle tallentamiselle. Näin kattavaan ja monipuoliseen elokuvaäänen käsittelyyn ei todennäköisesti yksikään toinen keksijä ole yltänyt.

*Tämän esseen viimeistelyssä ja dokumentteihin perehtymisessä avuksi on ollut tutkija, va.
kokoelmapääällikkö Emilia Västi, Tekniikan museo, Helsinki.*

Viitteet

- 1 Arviot Tigerstedtin keksintöjen ja patenttien määrästä vaihtelevat eri lähteissä. Kuusela (1981, 103) laskee patenttien lukumääräksi 120, mikä kattaa yhteensä 35 erilaista keksintöä. On siis hyvä huomata, että keksintöjen ja patenttien lukumäärä ei ole välttämättä sama asia, sillä yksi keksintö voi saada useita patenteja eri maissa. Esseeni keskeinen lähtökohta on myös, että ”keksintö” käsitteenä ja artefaktina on olemassa tekijänsä intention kautta riippumatta siitä, onko sille lopulta myönnetty patentti vai ei. Tigerstedt itse luetteloi vuonna 1923 tuotantonsa kattavan 64 erilaista hienomekaanista, sähkömekaanista ja elektronista keksintöä, joista osa oli saanut patentin, osa oli jäänyt vain hakemus- tai luonnosasteelle. Tämä niin sanottu ”Lista 64” on julkaistu Kuuselan monografian liitteenä (1981, 118–121).
- 2 Korvaan mahtuvaa kuulokojetta ei ole listattu Tigerstedtin ”Lista 64:ssä”, mutta Kuuselalla on keksinnön kehittelyyn liittyvät pitkä kuvaus (1981, 73–78), sekä kuva laitteesta (1981, 77). Tigerstedtin taskukokoinen taitettava puhelin on saanut aivan hiljattain osakseen uutta huomiota, mm. Yle nosti keksinnön esiin (Stammeier 2020) ja se mainitaan myös muutamassa tuoreessa älypuhelimien historiaa kartoittavassa teoksessa ensimmäisenä todellisenä kännykkänä (Merchant 2017; Reid 2018, 42).
- 3 Mustilan tilalla sijaitseva arboretum on nykyisin paikallinen nähtävyys.
- 4 Käsikirjoitus on Tekniikan museon kokoelmassa. Siitä puuttuu päivitys ja se koostuu kahdesta osasta, joista osa I käsittää kuusi muistivihkoa ja osa II neljä muistivihkoa. Viittaan tekstissä käsikirjoituksen muodossa: osa/vihko, sivunumero.
- 5 Ensimmäinen kokonaisella synkronisella ääniraidalla varustettu täyspitkä näytelmäelokuva *Passi elämään* (*Putjovka z žižn*, 1931) kuvattiin Tagerin ääntä intensiteettiipirroksin tallentavalla järjestelmällä, mutta Shorinin amplitudi- eli transversaalitallennukseen perustuva menetelmä osoittautui suosittumaksi pidemmällä aikavälillä, sillä se oli toimintavarmempi (Hensgen 2006, 352; Kaganovsky 2018, 10–11).
- 6 Erkki Kivi on elokuvaäänien ammattilainen, joka on omakustanteina julkaissut kaksi äänitystekniikan oppikirjaa (Kivi 1975 ja Kivi (ei vuotta)). Ne eivät ole tutkimuskirjallisuutta, mutta tarjoavat hyödyllistä suomenkielistä perustietoa äänitystekniikan eri osa-alueista.
- 7 Syitä viivästykselle on useita: keskisimpänä ovat Yhdysvalloissa käydyt lukuisat tekijänoikeus- ja patenttiriidat, sekä Euroopassa syttynyt ensimmäinen maailmansota, joka keskeytti suurimman osan paikallisesta kehitystyöstä.
- 8 Tarinan mukaan Eric olisi vapautettu kuulusteluista vasta, kun venäläinen tiedemies Aleksandr Popov (1859-1906) antoi lausunnon, jonka mukaan nuori teknikko oli ”vaaraton, mutta sitäkin kunnioitettavampi henkilö” (Kuusela 1981, 23; Tigerstedt I/3, 27). Kokonaisuudessa tarina on tyypillinen miraakkeli Göränilin muistelmista, ja vaatii vahvistamisista virallisista lähteistä.
- 9 Tigerstedt opiskeli sähköinsinööriksi Saksan Cöthenissä vuosina 1908-1911.
- 10 Metsästys ja kalastus -lehti (1912, 294) noteerasi patentit pienellä uutisella: ”Suomalaisia keksintöjä ampumataidon alalla. [...] Keksijä, joka on syntynyt 1887, on teollisuushallituksen yli-intendentti A. F. Tigerstedtin poika.”
- 11 Erotukseksi varsinaisista myönnettyistä patenteista, Tekniikan museo on merkinnyt Tigerstedtin hakemustekstit T-kirjaimella ennen yksilöivää tunnistenumeroa.
- 12 Kahden version keskinäinen ajoittaminen on haasteellista. Kuvatut mekanismit ovat pääosin samoja, kuten myös liitetyt kuvat, ainoastaan numerointi on erilainen (jälkeenpäin useamman kerran korjattu) ja osittain keskenään ristiriidassa. Ero hakemusten välillä (tallennusmekanismin jättäminen pois) voisi olla viite siitä, että liian monen uuden ajatuksen liittäminen yhteen patenttihakemukseen ei ollut kovin hyvä strategia, ja Tigerstedt siirtyi pikkuhiljaa pilkkomaan keksintöjä pienemmiksi patentoitavaksi kokonaisuusiksi. Sama on havaittavissa E. E. Riesin vuoden 1913 hakemuksen hyväksymisprosessissa: se jaettiin lopulta kahdeksi patentiksi, jotka hyväksyttiin vasta kymmenen vuotta myöhemmin.
- 13 Kaarilamppu oli vuosisadan alun äänifilmikokeilujen yleinen apuväline, ennen helppohoitoisemman ja kestävämmän kaasutäyteisen hehkulampun yleistymistä (Kellogg 1967, 176).
- 14 Samansisältöinen artikkeli julkaistiin myös ainakin *Turun Sanomissa*, sekä *Satakunta-* ja *Kyminlaakso-*lehdissä.
- 15 Göränilin käsikirjoituksessa (Tigerstedt II/1, 188–193) on kuvaus siitä, miten Tigerstedt menestyksekkäästi testasi Elektroftalmoskooppiiaan Berliiniin ja Lontoon välillä yhdessä saksalaisen tiedemiehen

Bruno Glatzelin (1878–1914) kanssa, mutta tämä vaatisi todentamista arkistolähteistä. Tekniikan museon kokoelmissa oleva konkreettinen Elektroftalmoskooppi artefaktina on puinen laatikko, jonka sisus on tyhjä. Sisällä mahdollisesti alun perin olleet osat on jossain vaiheessa ajan saatossa poistettu, joko Tigerstedtin itsensä tai jonkun toisen toimesta.

- 16 Kellogg puhuu tosin äänen tallentamisesta, mikä jättää toki mahdollisuuden että filmiäänänen toistamisessa sitä olisi kuitenkin käytetty jo aiemmin.
- 17 Kuusela (1981, 105) huomauttaa, että keksinnölle myöhemmin myönnetty ranskalainen patentti nro 520067 puuttuu Tigerstedt-kokoelmasta, mutta että samaa keksintöä valottaa kokoelman tanskalainen patenttihakemus nro 1940. Ranskalainen myönnetyn patentin alkuteksti on nykyisin löydettävissä Espacenet-patenttitietokannasta.
- 18 Patentti myönnettiin myöhemmin (saks. Pat. No. 314805), mutta puhjenneen sodan vuoksi se peruttiin ja vaikka kompensaatioita myöhemmin maksettiin, käytännössä Tigerstedt ei hyötynyt keksinnöstään. Monen tutkijan mielestä se kuitenkin on hänen uransa suurin saavutus (esim. Kuusela 1981; Sethi 2016). Elektroniputkien historiasta on Gerald Tyne (1994) laatinut järkälemäisen monografian, jossa Tigerstedt kuitenkin ohitetaan vain lyhyellä maininnalla.
- 19 Aiemmin mainitun KAVIn (2017) videon esittelytekstin mukaan he arvelevat, että kyseinen ääninäyte olisi juuri tuosta tapahtumasta. Tämä on ehkä hieman epätodennäköistä. Jos se kuitenkin pitää paikkaansa, kuuluu ääninäytteellä kuultava miesääni Tigerstedtin ystävälle Albert Nybomille (Kuusela 1981, 59).
- 20 Lisäksi samalla nettisivulla julkaistujen elämäkertatietojen (Hansen 1982) mukaan oletetun yhteistyön aikaan vuonna 1915 Poulsen työskenteli Berliinissä, Petersen Bakussa.
- 21 Päitsi *Karjalainen*-lehdessä samansisältöinen artikkeli on julkaistu kesällä 1920 ainakin myös *Karjala-lehdessä*, *Ilkassa* ja *Etelä-Pohjanmaa*-lehdessä.
- 22 Poika Carl Axel Waldemar kuoli 1925, samana vuonna kuin isänsä.

Lähteet

Patentit

- Englantilainen patentti nro 18057, ”Simultaneously recording and reproducing movements and sounds” Haines, R. T., Pletts, J. St. V., and Lauste, E. A., hakemus jätetty 11.8.1906, myönnetty 10.8.1907.
- Englantilainen patentti nro 100748, ”Improvements relating to the combined use of Kinematographs and Talking Machines”, Eric Magnus Campbell Tigerstedt, hakemus jätetty 22.6.1916, myönnetty 20.3.1919. (alkuperäinen saksalainen hakemus 22.6.1915)
- Ranskalainen patentti no 520066, ”Appareil phonétique et cinématographe”, Eric Magnus Campbell Tigerstedt, haettu 9.6.1920, myönnetty 6.2.1921 (perustuen saksalaiseen hakemukseen 1.7.1914).
- Ranskalainen patentti nro 520067, ”Dispositif pour enregistremet d’ondes sonores” Eric Magnus Campbell Tigerstedt, haettu 9.7.1920, myönnetty 6.2.1921 (perustuen saksalaiseen hakemukseen 1.8.1914). Julkaistu Espacenet-patenttitietokannassa, <https://worldwide.espacenet.com/patent/search/family/006550812/publication/FR520067A?q=520067> (Tarkistettu 29.6.2021).
- Saksalainen patentti nro 342840, ”Vorrichtung zur Wiedergabe von Wort und Bild”, Eric Magnus Campbell Tigerstedt, myönnetty 23.6.1915. Julkaistu Espacenet-patenttitietokannassa: <https://worldwide.espacenet.com/patent/search/family/006242139/publication/DE342840C?q=342840> (Tarkistettu 30.6.2021).
- Saksalainen patentti nro 309535, ”Einrichtung zur Wiedergabe von Lautaufzeichnungen u. Dgl.”, Eric Magnus Campbell Tigerstedt, myönnetty 30.5.1914.
- Saksalainen patentti nro 309536, ”Einrichtung zur Aufzeichnung von Schallwellen auf Filmbänder u. dgl.”, Eric Magnus Campbell Tigerstedt, myönnetty 28.7.1914.

- Saksalainen patentti nro 309834, ”Verfahren zur Wiedergabe von Lautaufzeichnungen”, Eric Magnus Campbell Tigerstedt, myönnetty 5.6.1913.
- Saksalainen patentti nro 319351, ”Vorrichtung zum Vermindern des Flimmerns von Kinematographenbildern”, Eric Magnus Campbell Tigerstedt, myönnetty 5.6.1913.
- Yhdysvaltalainen patentti nro 1473976, ”Sound-recording method”, Elias E. Ries, hakemus jätetty 21.5.1913, uusi hakemus jätetty 6.4.1923, myönnetty 13.11.1923.

Tigerstedtin patenttihakemukset

- T-19080, ”Einrichtung zur Aufzeichnung von Schalwellen/von Lauten zur Bildbänder”, saksalainen patenttihakemus, kevät 1913.
- T-19236, ”Biograph”, saksalainen patenttihakemus, 1913.
- T-19237, ”Einrichtung zur Aufzeichnung von Lauten auf Bildbänder”, saksalainen patenttihakemus, 10.12.1912.
- T-19607, ”Einrichtung zur Aufzeichnung von Lauten”, saksalainen patenttihakemus, huhtikuu 1913.
- T-19835, ”Einrichtung zur Aufzeichnung von Lauten auf Bildbänder”, saksalainen patenttihakemus, joulukuu 1913.
- T-19839, saksalainen patenttihakemus, 1914, vain kuvaliite säilynyt.
- T-19941, ”Tonapparat mit Kinematograph”, saksalainen patenttihakemus, 1.7.1914.
- T-20024, ”Einrichtung zur Aufzeichnung von Schallwellen auf Filmbänder u. dergl.”, saksalainen patenttihakemus, 24.7.1914.
- T-20039, ”Einrichtung zur Aufzeichnung von Schallwellen”, saksalainen patenttihakemus, 1914.
- T-20377, ”Verfahren zur Aufnahme von Schallwellen”, saksalainen patenttihakemus, 10.6.1915.
- T-20399, ”Einrichtung zur Wiedergabe von Wort und Bild”, saksalainen patenttihakemus, 29.6.1915.
- T-(numeroimaton), ”Apparat til Optagelse af levende Billeder paa Staaltraad eller Staalband enten samtidig med eller uden Optagelse af Lydbolger”, tanskalainen patenttihakemus, 9.12.1915.
- Tanskalainen patenttihakemus 1940, ”Anordning til Optegning af Lydbolger”.

Kirjallisuus

- Crawford, Merritt (1967), Some Accomplishments of Eugene Augustin Lauste – Pioneer Sound-Film Inventor – *Technological History of Motion Pictures and Television. An Anthology from the Pages of the Journal of the Society of Motion Picture and Television Engineers*, edited by Raymond Fielding, 172–173. Berkeley & Los Angeles: University of California Press. (Alunperin julkaistu *The Journal of the Society of Motion Picture and Television Engineers* vol. 16, January 1931).
- Dinnesen, Niels Jørgen & Kau, Edvin (1983), Petersen & Poulsen – *Filmen i Danmark*, Akademisk Forlag, Danmark, julkaistu osoitteessa: <https://www.filmsoundsweden.se/backspegel/pe-po.html> (tarkistettu 28.6.2021).
- Etelä-Suomi (1912), Kokeet elävien kuvien saamiseksi puhuviksi – *Etelä-Suomi*, nro 83 (1.8.1912), 3. Film Sound Sweden (ei vuosilukua), Eric Tigerstedt – Film Sound Sweden -nettisivusto, <https://www.filmsoundsweden.se/backspegel/tigerstedt.html> (Tarkistettu 28.6.2021).
- Hansen, K. G. (1982), Poulsen, Arnold; Petersen, Axel Carl Georg. – *Dansk biografisk leksikon*, København, julkaistu osoitteessa: <https://www.filmsoundsweden.se/backspegel/pe-po.html> (tarkistettu 29.6.2021).
- Helsingin Kaiku (1911), Puhuva Kinematografi – *Helsingin Kaiku*, 9:2/3 (4.3.1911), 20–22.
- Hensgen, Sabina (2006), ”Audio-Vision”. O teorii i praktike rannego sovetского zvukovogo kino na grani 1930-h godov. – Gjunter, Hans; Hensgen Sabina (red.) *Sovetskaja vlast i media*, Akademitšeski projekt, St. Peterburg, 350–364.
- Izvolov, Nikolai (2006), Iz istorii risovannogo zvuka v SSSR, ili media bez mediума – Gjunter, Hans; Hensgen Sabina (red.) *Sovetskaja vlast i media*, Akademitšeski projekt, St. Peterburg, 365–377.
- Kaganovsky, Lilya (2018), *The Voice of Technology. Soviet Cinema's Transition to Sound 1928–1935*. Bloomington: Indiana University Press.
- Karjalainen (1920), Muuan suomalainen keksijä – *Karjalainen* 5.6.1920, nro 79, s. 4.
- KAVI (2017), ”Eric Tigerstedt, varhaisia filmiäänikokeita”, video, 03:04 min, Kansallisen audiovisuaalisen instituutin (KAVI) Vimeo-kanava, <https://vimeo.com/233788946>. (Tarkistettu 29.6.2021).

- Kellogg, Edward (1935), A Comparison of Variable-Density and Variable-Width Systems. – *Journal of the Society of Motion Picture Engineers* 25:3 (September, 1935), 203–226.
- Kellogg, Edward (1945), The ABC of Photographic Sound Recording – *Journal of the Society of Motion Picture Engineers* 44:3, 151–194.
- Kellogg, Edward W. (1967), History of Sound Motion Pictures – *Technological History of Motion Pictures and Television. An Anthology from the Pages of the Journal of the Society of Motion Picture and Television Engineers*, edited by Raymond Fielding, Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 174–220. (Originally published in *The Journal of the Society of Motion Picture and Television Engineers* 64, June, July & August 1955).
- Kivi, Erkki (1975), *Elävä ääni*, Omakustanne, Espoo.
- Kivi, Erkki (ei vuotta), *Kuinka kuvat puhuvat – elokuvaäänen pidempi oppimäärä*. Omakustanne, Books on Demand, Helsinki.
- Kuusela, Pertti A. M. (1981), *E. M. C. Tigerstedt "Suomen Edison"*. Helsinki: Insinööritieto.
- Lipton, Lenny (2021), *The Cinema in Flux. The Evolution of Motion Picture Technology from the Magic Lantern to the Digital Era*. Springer US.
- Merchant, Brian (2017), *The One Device: The Secret History of the iPhone*. Bantam Press: London.
- Metsästys ja kalastus (1912), Suomalaisia keksintöjä ampumataidon alalla. – *Metsästys ja kalastus*, 1.9.1912, no 9, s. 294.
- Pozner, Valérie (2014), To Catch up and Overtake Hollywood: Early Talking Pictures in the Soviet Union. – In *Sound, Speech, Music in Soviet and Post-Soviet Cinema*, edited by Lilya Kaganovsky and Masha Salazkina, 60–80. Bloomington: Indiana University Press.
- Reid, Alan J. (2018), *The Smartphone Paradox: Our Ruinous Dependency in the Device Age*. Palgrave Macmillan.
- Sethi, Anand Kumar (2016), *The European Edisons: Volta, Tesla, and Tigerstedt*. New York: Palgrave Macmillan.
- Sponable, E. I. (1947a), Historical Development of Sound Films. – *Journal of the Society of Motion Picture Engineers* 48:4 (April 1947), 275–303
- Sponable, E. I. (1947b), Historical Development of Sound Films. – *Journal of the Society of Motion Picture Engineers* 48:5 (May 1947), 407–423
- Stammeier, Jenni (2020), Suomalainen keksijänero patentoi kannettavan telefoonin ensimmäisenä maailmassa – jo yli sata vuotta sitten. – Yle Tiede, [www.yle.fi https://yle.fi/aihe/artikkeli/2020/02/02/suomalainen-keksijanero-patentoi-maailman-ensimmaisen-kannettavan-telefoonin-jo](https://yle.fi/aihe/artikkeli/2020/02/02/suomalainen-keksijanero-patentoi-maailman-ensimmaisen-kannettavan-telefoonin-jo) (Tarkistettu 8.4.2021).
- Tigerstedt, Göran (ilman päiväystä), ”E. M. C. Tigerstedtin elämänvaiheita.”, julkaisematon käsikirjoitus, osa I/muistivihkot 1-6 & osa II/muistivihkot 1-4,, Eric Tigerstedt -kokoelma, Tekniikan museo, Helsinki.
- Tyne, Gerald F. J. (1994), *The Saga of the Vacuum Tube*. Berkeley Heights: Prompt Publications.

Puhutuimmat uutuuudet

Luke Harding

VENÄJÄN VAKOOJAJVERKOSTO

”Venäjän vakoojaverkosto kuuluu Venäjän politiikasta ja turvallisuuspalveluiden toiminnasta kiinnostuneiden käsikirjastoon.”

– Helsingin Sanomat

Petri Saraste

KIRJEENVAIHTAJA

Palkitun toimittajan henkeäsalpaavia tarinoita maailman kiehumispisteistä.

Kirjakaupoista, marketeista ja osoitteesta intokustannus.fi

into

Kuka pelastaisi verkkoalustojen tiedesisällöt?

Internetin verkkopalvelujen ja erityisesti niiden suosittelualgoritmien valta siihen, mitä ihmiset lukevat, katsovat tai kuuntelevat kasvaa koko ajan. Koronapandemia siirsi yliopistot nopeasti verkkoon, ja yhtäkkiä sekä opetus että tutkimus olivat miltei kokonaan eri verkkopalvelujen varassa. Nyt pian kahta vuotta myöhemmin Youtubesta voi löytää entistä enemmän laadukkaita luentosarjoja, yleisöluentoja tai tiedepodcasteja miltä tahansa tieteenalalta. Mutta mistä ja millä keinoin nämä sisällöt löytyvät nyt saati vuosien päästä?

Internetin suosituimpien verkkopalvelujen, kuten Youtuben, Facebookin, Twitterin tai Googlen liiketoiminta perustuu mainostamiseen. Mediatalojen tai yksittäisten käyttäjien tuottamien sisältöjen sekaan myydään mainoksia, ja mainoksia katsomaan ja kuuntelemaan houkutellaan mahdollisimman paljon käyttäjiä. Tästä on tullut erittäin kannattavaa liiketoimintaa: vuoden 2021 ensimmäisen vuosineljänneksen aikana esimerkiksi Youtuben keräämät mainostulot kasvoivat edellisvuodesta 49 prosenttia kuuteen miljardiin dollariin. Monopoli-tuotoilla Google voi kehittää Youtubea entisestään ja pitää sen samalla käyttäjilleen ilmaisena.

Pelkästään Youtubeen ladataan yli 500 tuntia videota joka minuutti, palvelun 2,3 miljardia aktiivista käyttäjää katsovat siellä joka päivä yli miljardi tuntia videoita. Tästä käsittämättömästä sisältömassasta pyritään suosittelualgoritmeilla erottelemaan videot, joiden seurassa mahdollisimman moni käyttäjä viihtyy mahdollisimman pitkään. Nämä sisällöt ovat parhaita sekä mainostamiseen että datan keräämiseen, ja mainosrahoitteisissa internetissä pärjää parhaiten se, joka saa vangittua kuluttajan huomion toisia tehokkaammin.

Tutkimussisällöt tai niitä seuraava yleisö eivät juuri kiinnosta mainostajia eivätkä suosittelualgoritmeja. Tieteellisiä sisältöjä on ylipäättään vaikea hyödyntää koneellisesti, sillä pienestä määrästä katsojadataa on vaikea löytää säännönmukaisuuksia suositteluja varten. Tarton yliopiston *Sobornost*-aiheisen luentosarjan seuraajalle on huomattavasti vaikeampi ehdottaa onnistuneesti uutta videota kuin venäläisistä liikenneonnettomuusvideoista pitävälle.

Youtuben kaltaisten verkkoalustojen käyttö luentojen ja muiden tiedesisältöjen jakamiseen on tullut jäädäkseen. Verkon palvelut ja laaja tarjonta avaavat tutkijalle aivan uusia mahdollisuuksia oppia ja seurata tutkimusta. Puisevan paneelikeskustelun puheenvuoro tai provokatiivinen heitto podcastissa voi olla käänteentekevä yksittäiselle tutkijalle. Etenkin kun näköpiirissä ei ole paluuta normaaliin opetukseen, saati matkoja tieteellisiin konferensseihin.

Keskeinen kysymys onkin se, millä tavoin tiedeyhteisö pitää huolta siitä, että verkkopalveluihin kertyvästä materiaalista olennainen – tai edes osa siitä – tavoittaisi kuulijansa nyt ja olisi löydettävissä tulevaisuudessa? Yksi vaihtoehto tietotulvassa räpiköimiselle on antaa ajan kulu ja luottaa algoritmien kehittymiseen: kenties verkkopalvelut osaavat tulevaisuudessa poimia juuri sinun tai tieteenalasi tutkimusintressejä vastaavat sisällöt reaaliajassa. Toisaalta voi myös olla, että alustat alkavat itse kuratoida tieteellisiä sisältöjä asiantuntijatyönä samaan tapaan kuin käyttöehtoja rikkovan sisällön poistamiseksi toimitaan. Tällä hetkellä arkistointi on usein omissa käsissä ja hyvätkin sisällöt hautautuvat ohjelmien suosikkeihin, soittolistoihin ja Twitterin tykkäyksiin.

Yksi kiinnostava yritys ratkaista tätä ongelmaa perustuu juuri manuaaliseen kuratointiin ja toimii vieläpä liiketaloudellisin perustein. The Syllabus -verkkopalvelu toimittaa 12 euron kuukausimaksun vastineeksi viikoittaisen linkkilistan tieteellisistä ja yleistajuisimmista artikkeleista, kirjoista sekä luennoista, dokumenteista ja podcasteista, jotka vastaavat tilaajan määrittelemiä aihepiirejä ja julkaisumuotoja. Syllabuksen kuratointi keskittyy erityisesti yhteiskuntatieteisiin ja humanistisiin tieteisiin.

Syllabus-palvelun perustajan, valkovenäläinen Jevgeni Morozovin mukaan projekti sai alkunsa siitä yksinkertaisesta havainnosta, että tärkeät sisällöt verkkoalustoilla eivät ole samoja kuin suosittu sisällöt. Morozovin mukaan tärkeitä ja erinomaisia tiedesisältöjä julkaistaan enemmän kuin koskaan, mutta tieto näistä sisällöistä on jakautunut hyvin epätasaisesti. Manuaalisella luokittelulla ja automaattisella suosittelulla Syllabus pyrkii korjaamaan juuri tätä ongelmaa.

Oman ajankäytön näkökolmasta kaksitoista euroa kuukaudessa on kohtuullinen hinta siitä, että joukko asiantuntijoita perehtyy uusiin sisältöihin ja suosittelee niitä juuri minulle. Alussa palvelu tuntui jopa liian hyvältä jaettavaksi kollegoille: sehän on eräänlaista akateemista dopingia! Vaikka Syllabus tekee työnsä hyvin, olen varma että markkinoilla olisi kysyntää myös kilpailijoille.

Syllabuksen kaltaiset palvelut tekevät samalla myös tärkeää arkistointityötä. Mainosrahoitteisten verkkoalustojen liiketoiminta ei jatku ikuisesti; eivätkä myöskään niiden tarjoamat ilmaiset palvelut. Kun sisällöt joskus katoavat bittiavaruuteen, niin olisi tärkeää, jos jonkun palvelun tietokannasta löytyisi merkintä Tarton yliopiston teologisen tiedekunnan erinomaisesta luentosarjasta. Syllabuksen kautta minäkin sen löysin.

Markus Kainu

Kirjoittaja työskentelee erikoistutkijana Kellan tutkimusyksikössä ja seuraa aktiivisesti Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimusta.

Teknologia avoin, tiede salattu

Kun aloitin opintoni Helsingin yliopistossa 1990-luvun lopulla, Internet oli vielä nuori. Tai ainakin meille nuorille opiskelijoille se oli uusi ja outo keksintö, jonka merkitys tieteenteon tai edes kommunikoinnin apuvälineenä ei ollut vielä oikein avautunut. Kandiseminaarissa opettaja kuitenkin kehotti katsomaan Internetistä mahdollisia lähdeartikkeleita tutkielmaa varten. Opiskelija-asuntolassani ei tuolloin vielä nettiä ollut, joten heti seuraavana viikonlopuna matkustin vanhempieni luokse testaamaan hakuja. Modeemi sirisi ja surisi ikuisuuden, kunnes lopulta pääsin kokeilemaan kirjoittaa ”Tolstoi” tai ”Tolstoy” (kyrilliikkaan ei tuolloin vielä tietokoneemme kääntynyt) erilaisiin hakukoneisiin: Altavistaan, Hotbottiin, Yahoohon ja Googleenkin. Mutta pettymys oli suuri kun ainoat järkevät tulokseksi saadut linkit käsitelivät vain lyhyesti luonnehtien sitä, kuka Leo Tolstoi oli, missä ja milloin eli ja että hän kirjoitti sellaiset teokset kuin *Anna Karenina* ja *Sota ja rauha*. Kandityöni aiheen, Tolstoin ”Djaval”-novellin feministisen lähiluennan, kannalta tällaisella pintatiedolla ei ollut mitään arvoa. Tietokoneen ääressä vietetyn lauantai-iltapäivän lopputulema oli yhtä tyhjän kanssa. Lopulta ainoan todella hyödyllisen lähteen tutkielmaani sain ystävältä, joka otti paperikopion omasta lähikirjastostaan löytämästään artikkelista ja lähetti sen minulle kirjepostina. Tämä ensimmäinen kokemukseni teknologian, tutkimustyön ja tiedonsaannin parissa jätti minut täysin vakuuttuneeksi siitä, että ihmeellinen Internet on tieteenteossa täysin hyödytön.

Vuosikymmen myöhemmin, 2000-luvun lopulla, suhteeni internetiin (nyt jo pienellä kirjaimella kirjoitettuna) – ja tieteinkin tekemiseen – oli jo toisenlainen. Aloittelevana väitöskirjantekijänä tavoitteeni ei ollut enää ainoastaan hakea tietoa vaan myös jakaa sitä. Olin kirjoittanut opiskelijalehteen muutaman mielestäni sangen onnistuneen tekstin, joita halusin jollain lailla nostaa esiin ja vaalia. Artikkelit venäläisen kauhuelokuvan historiasta sekä tuolloin vielä ei-niin-legendaarisen ohjaaja Aleksei Balabanovin uudesta elokuvallisesta äänestä olivat vaarassa jäädä paperilehden sivuilla vain hetken lapsiksi, jotka pian vaipuisivat unholaan. Erityisesti kauhuelokuva-artikkeli ja siihen koottu tieto oli ollut suuren kirjallisen ponnistelun takana, sillä vielä tuolloin ei internetistä löytynyt marginaalisempaan aiheeseen tietoa valmiina pakettina. Ratkaisuksi tekstien ekstinktio-uhkaan keksin perustaa yliopiston palvelimelle omat kotisivut, joita varten opettelin xhtml-kieltä Jukka K. Korpelan mainiosta opaskirjasta *Web-suunnittelu*. Ajatukseni oli, että silloin jo pitkälti Googleen keskittyvä hakukonemaailma löytäisi nettiin laitetut tekstini, tarjoaisi niitä suomenkielisille Balabanovista ja

venäläisestä kauhuelokuvista kiinnostuneille ihmisille ja näin hyvän tiedon määrä maailmassa kasvaisi. Oli hetki, jolloin tuntui että tiedon välittämisen teknologia avasi kokonaan uuden maailman, jossa kaikki oli mahdollista.

Reilusti yli kymmenen vuotta myöhemmin voin nyt todeta, että en ole varma onko näitä luomiani sivuja tai tekstejä koskaan löytänyt kukaan. Ja tunnustettava on, että kotisivukokeilu jäi pitkälti unholaan myös minulta itseltäni. Tänä keväänä kuitenkin muistin sen uudestaan kun pähkäilin tiedemaailman nykyisen julkaisupolitiikan mielettömyyttä. Yhteistyössä Tekniikan museon Emilia Västin kanssa olin juuri saanut valmiiksi tekstin, jonka tavoitteena oli toimia keskustelunavauksena keksijä E. M. C. Tigerstedtin elämäntyöstä elokuvan äänitekniikan kehityksen parissa. Kyseessä ei ollut vertaisarvioitu artikkeli, mutta silti pienenäkin kirjoituksena vakava pyrkimys aitoon keskusteluun tiedeyhteisön kanssa; toiveena että joku innostuisi, reagoisi ja tarttuisi aiheeseen vieden sitä pidemmälle ja syvemmälle. Loppujen lopuksi sitähan me kaikki tutkijat tutkimuksemme parissa toivomme – että julkaisu olisi keskustelun alku eikä sen päätepiste. Mutta jälleen kerran ongelmaksi muodostui tieteen ja teknologian problemaattinen yhteispeli: koska teksti ei ollut osa mitään erikseen rahoitettua projektia, ei meillä kirjoittajilla ollut tarjota julkaisijalle tuhansien dollarien summaa vastineeksi siitä, että ihmiset pääsisivät lukemaan sen. Näin englanninkielisessä kansainvälisessä tieteellisessä lehdessä julkaistu tekstimme jäi yhdeksi internetin lukemattomista maksumuurien taakse haudatuista salatuista artikkeleista. Internet on tiedonlähteenä ikään kuin sulkenut ympyränsä: aluksi kaikki oli avointa, mutta tiedon määrä oli hajanainen ja vähäinen, ja nyt kun periaatteessa kaikki olisi mahdollista saada käden ulottuville ja napin painalluksen päähän – siitä tehdäänkin säännöstelty privilegio, jossa jonkun täytyy maksaa. Joko tiedon tuottajan tai sen vastaanottajan.

Yhtäkkiä pienet ja vaatimattomat kotisivuni muodostuivat pelastusköydeksi ammatillisen epätoivon keskellä. Ryhdyin kertaamaan kymmenen vuotta vanhaa html-koodaustaitoani – joka on ehkä jo kielenä vanhentunut, mutta yksinkertaisuudessaan silti toimiva ja ajaton. Onnistuin selvittämään, minkä työstövaiheen tekstin kotisivuilla voi julkaista ilman, että joudun vaikeuksiin oman tekstini luvattomasta julkituonnista. Tosin edelleenkin en ole täysin varma menikö prosessi kaikilta osiltaan oikein – muuten kuin eettisesti ja moraalisesti. Joka tapauksessa muutaman viikon iltapuhteina tehdyn uurastuksen tuloksena Tigerstedt-teksti on nyt vapaasti luettavissa html-muotoisena netissä. Hetken tunsin olevani kuin Aleksandra Elbakjan, kazakstanilainen avoimen tieteen piraattikuningatar, jonka kymmenen vuotta sitten koodaama Sci-Hub -artikkelitietokantasivusto kattaa nykyisin joidenkin arvioiden mukaan jopa 85 % kaikista alunperin maksumuurin takana julkaistuista tieteellisistä teksteistä. Seuraavana hetkenä mieleni valtasi pelko – kunhan ei vain kävisi kuin yhdysvaltalaiselle hakkerimarttyyri Aaron Swartzille, joka vuonna 2013 joutui oikeuden eteen JSTOR-tietokannan artikkeleiden laajamittaisesta luvattomasta jakelusta ja päätyi riistämään oman henkensä.

Yli kaksikymmentä vuotta oman ensinettikosketukseni jälkeen ymmärrän hyvin, että internet ei ole tieteen teossa suinkaan hyödytön, vaan se on sen ennennäkemätön mahdollistaja ja demokratisoija. Turhautunut nuori minäni oli siis väärässä – mutta vain osittain. Internet ei ole hyödytön, mutta olennaista on sisältö mitä sinne laitamme – ja kenet se saavuttaa. Onko tieteellinen sisältö vain vihkiytyneitä tieteilijöitä varten? Halutaanko nostaa muureja ja kynnyksiä vai madaltaa niitä? Minä toivon, että jos tällä hetkellä joku jossain päin maailmaa suunnittelee tekevänsä opinnäytteen tai on muuten vain kiinnostunut vaikkapa varhaisen elokuvaänänen kehityksestä, hän googlettamalla löytää tekstini ja sitä kautta pääsee hartaudella kuratoimani tietopaketin äärelle, jonka avulla on toivottavasti sitten helpompaa kurottaa

vielä syvemmälle – ilman esteitä, ilman muureja, ilman salakoodeja. Ei tutkittu tieto saa olla salatiedettä, se kuuluu kaikille.

Ira Österberg

Kirjoittaja työskentelee tällä hetkellä Helsingin yliopiston Aleksanteri-instituutin tutkimuskoordinaattorina sekä Idäntutkimuksen toimitussihteerinä.

Neuvostokameroiden hienomekaniikka- romantiikkaa

Suomessa vallitsi ja vallitsee edelleen yleisesti mielikuva, että Neuvostoliitossa valmistetut tuotteet olivat heikkolaatuisia. Suuri osa olikin, ja sen huomasivat myös neuvostokansalaiset itse alkaessaan haalia ulkomaisia tavaroita. Nikita Hruštšov rehenteli Richard Nixonille 1950-luvun lopulla, että Neuvostoliitto saavuttaisi ja ohittaisi lännen tuotannossa ja tekniikassa. Ainakin yhden laitteen kohdalla näin saattoi käydäkin. Neuvostovalmisteiset kamerat olivat laadukkaita.

SKK Peterburgski -urheilukeskus Pietarissa. Kamera: Tšaika II.

Näkymä länteen Jelagininsaaren päästä kun Pietarin ohitustietä ZSD:tä rakennettiin. Kamera: Smena 8M.

Vielä 1920-luvulla Vladimir Majakovski joutui kuljettamaan ulkomaanmatkaltaan valokuvaaja Aleksandr Rodtšenkolle uudenaikaisen saksalaisen Leica-kameran. Seuraavalla vuosikymmenellä ja varsinkin 1950-luvulta eteenpäin neuvostokamerat alkoivat jo kuitenkin olla niin tasokkaita, että niitä päinvastoin vietiin joskus ulkomaille. Neuvostoliitosta loikkausta suunnittelevien parissakin tiedettiin yleisesti, että Zorki-kameroita arvostettiin Keski- ja Länsi-Euroopassa ja niitä kannatti ottaa mukaan voidakseen myydä ne lännessä.

Tekninen laatu oli korkea etenkin keskiportaan kameroissa. Huokeat turistikamerat olivat 1960-luvulta eteenpäin usein bakeliitti- tai muovirunkoisia ja alttiita kuvavääristymille ja hajoamiselle. Ammattilaiskameroissa taas Neuvostoliitto ei voinut kilpailla Yhdysvaltain kanssa. Sen sijaan paljon kuvaavien amatöörien kamerat olivat huipputasoa. Tehtaat myös ylpeilivät tuotteillaan. Voisi sanoa, että 1920-luvun koneromantiikan tilalle tuli 1960-luvulla hienomekaniikkaromantiikka.

Olen itse valokuvannut jo seitsemisen vuotta neuvostovalmisteisilla kameroilla. Ne eivät ole korvanneet digikameraa, jota käytän edelleen enemmän. Alati lisääntyvän digitaalisen kuvaamisen aikakaudella filmikamerat yhtä kaikki tarjoavat toisenlaisen lähestymistavan valokuvaamiseen ja antavat kirjaimellisesti uutta näkökulmaa. Kiinnostuin neuvostokameroista etenkin niiden halvan hinnan vuoksi. Alun perin ne edustivatkin minulle kitschin estetiikkaa, jossa satunnaisilla vääristymillä, esimerkiksi valon vuotamisella filmille, oli oma viehätöksensä. Vähitellen kuitenkin huomasin, että amatöörikameroiden joukossa on myös erittäin toimivia laitteita.

Valokuvauksessa optiikalla on ratkaisevin merkitys. Neuvostoliitossa se oli huippulaatuista. Tämä johtui pääosin sotilas- ja vakoilutekniikan jatkuvasta kehittämisestä, joka sitten heijastui siviilipuolella myös kameroihin. Laajan sarjatuotannon sekä säilyttämiseen ja korjaamiseen

perustuvan perinteisen esinekulttuurin vuoksi neuvostoaikaisia kameroita on vielä nykyäänkin hyvin saatavilla Venäjän kaupunkien vanhan tavaran kaupoissa ja kirpputoreilla. Pietarin Udelnajan torilla kameroita on monilla myyntipöydillä. Jotkut kojut ovat jopa erikoistuneet niihin. Keskustan Gostiny Dvorissa on kokonainen erillinen liike, Photolubitel, joka myy neuvostokameroita. Toisin kuin Udelnajalla, ne on puhdistettu ja kunnostettu.

Halvimpia ovat Smena-sarjan pokkarityyppiset turistikamerat 1980-luvulta. Kunnostamattomana sellaisen saa alle 200 ruplalla eli parilla eurolla. Itselläni on ollut kolme tai neljä Smenan hieman erilaista vuosimallia. Mitä kauemmas historiassa mennään, sen hintavammiksi kamerat käyvät. Vanhemmat mallit ovat harvinaisempia koska niitä tuotettiin vähemmän. Lisäksi ne ovat usein laadukkaampia, sillä ne tehtiin lähes täysin metallista tai puusta. 1920-luvun puurunkoisten haitarikameroiden hinnat liikkuvat jo sadoissa euroissa.

Massatuotettujen halpalaitteiden ja harvinaisten erikoiskameroiden välimuoto neuvostokameroiden harrastajille ovat 1950- ja 1960-luvun tuotteet, joissa laatu, kompaktius ja verrattain hyvä saatavuus yhdistyvät. Niiden hinnat liikkuvat 20–40 euron välillä. Esimerkiksi Zenit- ja Zorki-sarjojen kamerat ovat mekaniikaltaan edelleen toimivia. Niitä valmisti KMZ-tehdas (*Krasnogorski Mehanitšeski Zavod*) Moskovan läntisessä esikaupungissa Krasnogorskissa. Tehdas perustettiin pikavauhtia Saksan hyökättyä Neuvostoliittoon vuonna 1941 ja vallattua monet lännempänä sijaitsevat optiikkaa valmistavat laitokset. Sodan jälkeen KMZ erikoistui laadukkaisiin amatöörikameroihin.

Zorki oli tehtaan lippulaiva. Se oli aluksi räikeä jäljitelmä Leica-II-kamerasta aina etäisyysmittaria myöten, mutta myöhemmin tehdas kehitti Zorkista itsenäisen version. Zorki-6, jota tuotettiin 1960-luvun taitteen molemmin puolin, on omista neuvostokameroistani yleisimmin käytössä. Kuljetan sitä mukani miltei kaikkialla.

Murmanskin satama-alue likaisen ikkunan takana. Kamera: Lubitel 166.

Kamerat myös nivoutuivat monella tapaa aikansa neuvostokulttuuriin. Esimerkiksi vuodesta 1965 lähtien tuotettu kompaktien turistikameroiden sarja sai nimekseen Tšaika, suomeksi Lokki. Tšaika oli Neuvostoliiton avaruushuuman aikana ensimmäisenä naisena avaruudessa käyneen kosmonautti Valentina Tereškovan lempinimi.

Lubitelin kaksilinsisillä ja päältä tähdättävillä laatikkokameroilla on tänä päivänä lähinnä kuriositeetti-arvoa, vaikka parhaat niistäkin saavat aikaan tarkkaa jälkeä. Lubitelit tuotettiin kopiaiksi saksalaisesta Voigtländer Brillant -kameroista. Siinä missä Brillanteja ei enää valmistettu 1900-luvun jälkipuoliskolla, Lubitelia tehtiin aina vuoteen 1988 saakka, mallia ja rakennetta hieman päivittäen. Suurimpaan osaan 1900-luvun jälkipuolen neuvostokameroista sopii tavallinen 35 mm. filmi, mutta Lubitelissa käytetään kinotyypistä 120-filmiä.

Smenaa ja Lubitelia valmisti LOMO-tehdas (*Leningradskoje Optiko-Mehanišeskoje Objedinenie*), joka perustettiin eri nimellä jo Venäjän keisarikunnan aikana vuonna 1914. LOMO tuotti monenlaisia kameroita ja muuta optiikkaa halki neuvostoajan ja on yhä toiminnassa. Nykyään sen nimi tunnetaan valokuvauspiireissä 1980-luvulla valmistettuun Lomo LC-A-kameraan pohjaavasta ”lomografisesta” tyylistä, jonka tavaramerkkejä ovat vahva kontrasti ja samennetut kuvareunat. Kiinalaisen lelukamera Holgan lailla LOMOn pohjalle on syntynyt oma esteettinen suuntaus ja siitä on tullut kulttikamera. LOMO-tyyli on niin leimallinen, että käsite on periytynyt digikuvien kuvankäsittelyohjelmien työkaluvalikoimaan. LOMOn maine on lisännyt kiinnostusta neuvostokameroihin. Samalla se on peittänyt alleen sen tosiasian, että muiden valmistajienkin kamerat olivat usein laadukkaita ja myös kuvajäljeltään erittäin mielenkiintoisia.

Miksi sitten nimenomaan neuvostoaikaiset kamerat? Omalla kohdallani asiaan vaikuttaa kiinnostus Venäjän ja Neuvostoliiton historiaan. En hae kameroilla nostalgiaa, vaan koen

Neuvostoaikainen telakka Latvian Ventspilsin kaupungissa. Kamera: Zorki-6.

niiden kautta näkeväni paremmin menneisyyden osana nykypäivää. Neuvostokamerat mahdollistavat eräänlaisen visuaalisen arkeologian, jossa laite on metodi ja neuvostoajan historia tutkimuskohde.

Neuvostoliitossa oli 1900-luvun jälkipuoliskolla omanlaisensa valokuvallinen estetiikka, joka näkyi muun muassa mainoksissa ja postikorteissa. Se heijastui myös amatöörivalokuvaukseen. Tämä estetiikka on jatkunut reliikkeinä nykypäivään saakka. Sitä on mahdollista tutkia neuvostokameroilla valokuvaamisen kautta. Joistain ottamistani valokuvista on vaikea sanoa, ovatko ne viidenkymmenen vuoden takaa vai aivan uusia. Toisista huomaa heti, että ne esittävät tätä päivää, mutta tyyli saa katsomaan niitä kuin ne olisivat vanhoja.

Vanhoilla kameroilla kuvaaminen herättää myös kysymyksen siitä, miten kamera esineenä suuntaa ja luo katsetta. Neuvostoliittolaisella 1950-luvun kameralla kuvaa intuitiivisesti erilaisia kohteita ja eri tavoin kuin digikameralla. Kuvaajasta tulee ikään kuin osa kameraa, neuvosto(aika)matkailija tämän päivän todellisuudessa.

Ostin ensimmäisen neuvostoaikaisen filmikamerani 2015 asuessani osan vuodesta Pietarissa. Sitä seurasivat nopeasti uudet hankinnat, ja parhaimmillaan hyllyssäni oli yli kymmenen kameraa. Muutamassa vuodessa harrastus muuttui vakavammaksi, ja ensimmäistä kertaa julkaisin kuvia osana esseeteostani *Kymmenen kuvaa Pietarista* (Savukeidas 2017). Kuvaaminen jatkui kirjan ilmestyttyä, ja siinä vaiheessa hankkeen nimeksi tuli Fake Intourist Project. Asuessani Yhdysvalloissa vuonna 2017 kuvasin neuvostokameroilla amerikkalaisia paikkoja, ja näitä kuvia tuli mukaan esseekirjaani *Kapitalismin museo* (Kulttuurivihkot 2019). Venäjän ja Baltian lomakohteissa ottamiani filmikuvia oli lisäksi esillä viime vuonna valo-

Jurmalan rantaa Latviassa vuoden 2020 kesällä. Kamera: Zorki-6.

kuvanäyttelyssä *Neukkukurismi* (Työväenmuseo Werstas 2020). Nyt Fake Intourist Project on kasvanut itsenäiseksi valokuvasarjaksi, jonka pohjalta työstä parhaillaan valokuvakirjaa.

Teksti ja kuvat:
Ville-Juhani Sutinen

Sisätoriksi muutettu entinen Sputnik-elokuvateatteri Pietarin esikaupunkialueella. Kamera: Zorki-6.

Näkymä Pietarin Morskie Vorota -saaren pohjoispäästä. Kamera: Tšaika II.

Puu esikaupunkitalon edessä Moskovassa. Kamera: Smena 8M

Koira varastoalueella Pietarin ohitustie ZSD:n alla. Kamera: Zorki-6.

Katunäkymä Permistä. Kamera: Smena 8M.

Nuorallatanssija Pietarin sirkuksessa. Kamera: Zorki-6.

Hei DJ, millaisen koneen keksisit?

Kroatian pohjoisrannikon satamakaupungista Rijekasta ponnistanut DJ Dr. Smeđi Šećer (David Blažević) haaveilee, että voisi tulevaisuudessa miksata biisit omassa mielessään. Ettei tarvitsisi seistä vain tiskin takana, vaan saisi olla yleisön seassa yökerhon lattialla joraamassa kuin hullu ja miksata samalla. Moskovan klubien kasvatti DJ Vlad COH (Vlad Kuznetsov) puolestaan haluaisi niin ikään jalkautua ihmisten joukkoon. Hyvänä tanssijana hän haaveilee kehittävänsä itselleen kaksoisolennon, toisen DJ:n, jonka kanssa vuorotella. Valitettavasti tällä hetkellä ei koko Moskovassa ole toista yhtä hyvää tanssijaa kuin hän.

Haastattelimme kahta menestynyttä DJ:tä – Vladia ja Davidia. Impulssi musiikin tekemiseen niin Venäjällä kuin Kroatiassakin lähti kokonaisvaltaisesta kiinnostuksesta hiphop-kulttuuriin. Heti zoom-keskustelun aluksi kävi selväksi, ettei bronxilainen estetiikka välity niinkään ulkoasusta, vaateista tai ronskista kielestä, vaan ammattimaisesta ja intohimoisesta suhtautumisesta musiikkiin. Hiphop loisti tietokoneen ruudulta avarana, rohkeana ja luovana elämänsenteena.

B-boy Arbatilta

Vlad Kuznetsov (s. 1977) pitää merkittävänä, että jo hänen lapsuudenkodissaan rakastettiin ja harrastettiin musiikkia. Hän pyrkii jatkamaan samaa perinnettä: koko ilta on mennyt tyttären lempimusiikkia kuunnellessa.

Vlad aloitti breakdancen 12-vuotiaana, kun oli tarpeeksi vanha liikkumaan itse metrosa. Alkuaikoina harrastustoiminta oli hyvin spontaania: kynnelle kykenevät kokoontuivat breikkaamaan Moskovan keskustassa, opettelivat liikkeitä toisiltaan ja järjestivät tanssibattleja. Lukioon mennessä Arbatin b-boysta oli tullut jo miltei ammattilainen. Kun 90-luvun talousuudistukset olivat pahimmillaan, isän ja äidin työpaikoilta ei yksinkertaisesti herunut palkkaa. Poika ruokki perhettään esiintymällä go-go-tanssijana klubeilla, joita oli Neuvostoliiton romahdettua pulpahdellut ympäri öistä kaupunkia.

Niihin aikoihin Venäjälle alkoi toden teolla virrata ulkomaista musiikkia. Ja kun rahaa vähitellen kertyi taskun pohjalle, sai c-kasettien keräily vaihtua huomattavasti kalliimpiin vinyyleihin. Niistä seurasi luonnollinen siirtymä DJ:n hommiin. Vuonna 1995 Vlad marssi Moskovan ensimmäiseen DJ-kauppaan Discooxideen ja kuunneltuaan eri levyjä osti kokeellista drum'n'bass:a, LS Diezalin *Secret Mexican Trance* -vinyylin:

Valintani oli b-puolen toinen raita *Terminator*. Se on junglen ja acid-teknon sekoitusta. Ylipäänsä tykkään eniten teknosta ja elektrosta. Kyseinen raita vain oli niin voimakas!

Tohtori Ruskea Sokeri

David Blaževićin (s. 1984) taiteilijanimen lisättiin tohtori-etuliite, kun hän väitteli insinööri-tieteistä Rijekan yliopistossa 2014. Hänen nykyinen Marie Curie post doc -tutkimuksensa Tampereen yliopistolla käsittelee sitä, kuinka kotieläinten normaalien liikkeiden energiaa voisi varastoida talteen pieniin laitteisiin. Davidilla on meneillään myös iso tutkimus liittyen DJ-kulttuuriin, sillä hän on saanut pääsyn lukuisiin entisen Jugoslavian levy-yhtiöiden arkistoihin, joista löytynee runsaasti Jugoslavian ajan ikivihreitä aarteita.

Kiireinen tutkija ei ole muutama vuoteen saanut viettää villiä klubi-elämää eikä hänestä ikinä DJ:tä pitänyt tullakaan. Kaikki sai alkunsa alakoulusta, jolloin David kertoo olleensa yksinkertaisesti järjenvastaisesti, pakkomielteisesti hullaantunut musiikista. Tuleva tutkija etsi intohimoisesti uutta, hänestä oli tärkeää kuunnella suuria määriä aivan kaikenlaista musiikkia. Siitä alkoi karttua mittava levykokoelma.

Lukiolaisena David kiersi kaikissa kotikaupunkinsa bileissä, konserteissa ja festareilla. Kerran juhlahumusta toivuttuaan hän tuli kirjoittaneeksi rohkeaa palautetta keskustelufoorumille. Edellisen illan DJ oli niin huono, että hän päätti kavereineen lähteä kälppimään juhlista. Palautteesta sisuuntunut DJ vastasi ja haastoi nuorukaisen mukaansa: ”ensi kuussa soitan uuden keikan, jos haluat soittaa itse paremmin, tule sinne.” Emmittyään hetken David teki töitä käskettyä ja alkoi miksata: hänen ihmetyksekseen ihmiset tanssivat, pitivät hauskaa ja se oli menoa. Tämä tapahtui vuonna 2008 Rijekassa.

DJ Vlad COH töissä. Kuva: Konstantin Lukjanov.

Levarit taisteluasemissa

Taisteluasema eli *battle position* viittaa asetelmaan, johon levysoittimet ja mikserit kasataan soiton ajaksi. Hiphop-kulttuuriin liittyy elimellisesti haaste tulla paremmaksi kuin muut, taitavammaksi, vakuuttavammaksi; kehittyä ja kehittää tekniikkaansa. Hommaan vihkiytyneille perinteinen sorminäppäryyttä vaativa vinylillä soittaminen on ollut kunnia-asia. Vaikka Vlad käyttää tätä nykyä myös DJ-kontrollereita, Pioneeria ja Dexiä, vinylilevyt ovat hänelle rakkaimpia. Hyvänä tapana hän pitää etsiä ne instrumentit, joilla DJ:stä itsestään on mukavinta soittaa. DJ:n itsevarmuus välittyy myös yleisölle positiivisuutena.

Vlad on tottunut vinyliin, mutta myöntää, että uudessa teknologiassa on myös puolensa – herkätkä levythän voivat vaikka vahingoittua. Uransa alkupuolella myös David pyrki hiphop -estetiikan nimissä soittamaan vain vinyllejä, mutta koska ne olivat kalliita, eikä niitä ikinä ollut tarpeeksi, hänelle kertyi paljon materiaalia mp3-muodossa ja dj-kontrollereille. Kompromissi oli soittaa 50 vinyliä (LP-levyä) yhdellä levysoittimella rinnan mp3:n kanssa. Myöhemmin, kun ura ja pakkomielteet kasvoivat kasvamistaan, hän pystyi toteuttamaan koko illan kahdella levysoittimella ja vinylleillä.

Kumpikaan kokeneista musikoista ei pidä vinyllejä DJ:n autenttisuuden takeena tai uudempia laitteita jonkinlaisena feikkiinä tai *half-steppinginä*, kuten David hiphop -terminä täsmentää:

Olen nähnyt fantastisia DJ:tä, jotka eivät käyttäneet levysoittimia. Olen nähnyt taitavia DJ:tä käyttämässä kontrollereita. Olen nähnyt balkanilaisten kollegojen käyttävän Seratoa niin uskomattomilla tavoilla, että kuuntelijana on mielestäni voinut nauttia heidän seteistään jopa enemmän kuin puhtaasti vinyliseteistä. Siinä haltioituu teknologisen manipulaation mahdollisuuksista. Kyse on oikean aseiden valinnasta ja siitä, kuinka taitavasti sitä oppii hallitsemaan.

Molemmat haastateltavat kertovat käyttäneensä ja nähneensä muiden käyttävän niin Serato- kuin Traktor -kontrollereita, vaikka Davidin mielestä autenttisuutta tavoittelevat DJ:t suosivat usein enemmän Seraton teknologiaa. DJ-maailmassa hiphop-kulttuurista tuttu niin sanottu "Keep it real" -mantra ("Pysy aitona") elää vahvana. Tekniikan lisäksi se ohjaa lainaamaan tai käyttämään musiikkia, joka edustaa hiphopin kultaista kautta 1988–1992, Boom bap -tyyliin ja MPC-kontrolleriin perustuva estetiikkaa. Hyvin tavallista on käyttää kultaisen kauden tyyliä höysteenä uuden teknologian rinnalla.

DJ sytyttää yleisön

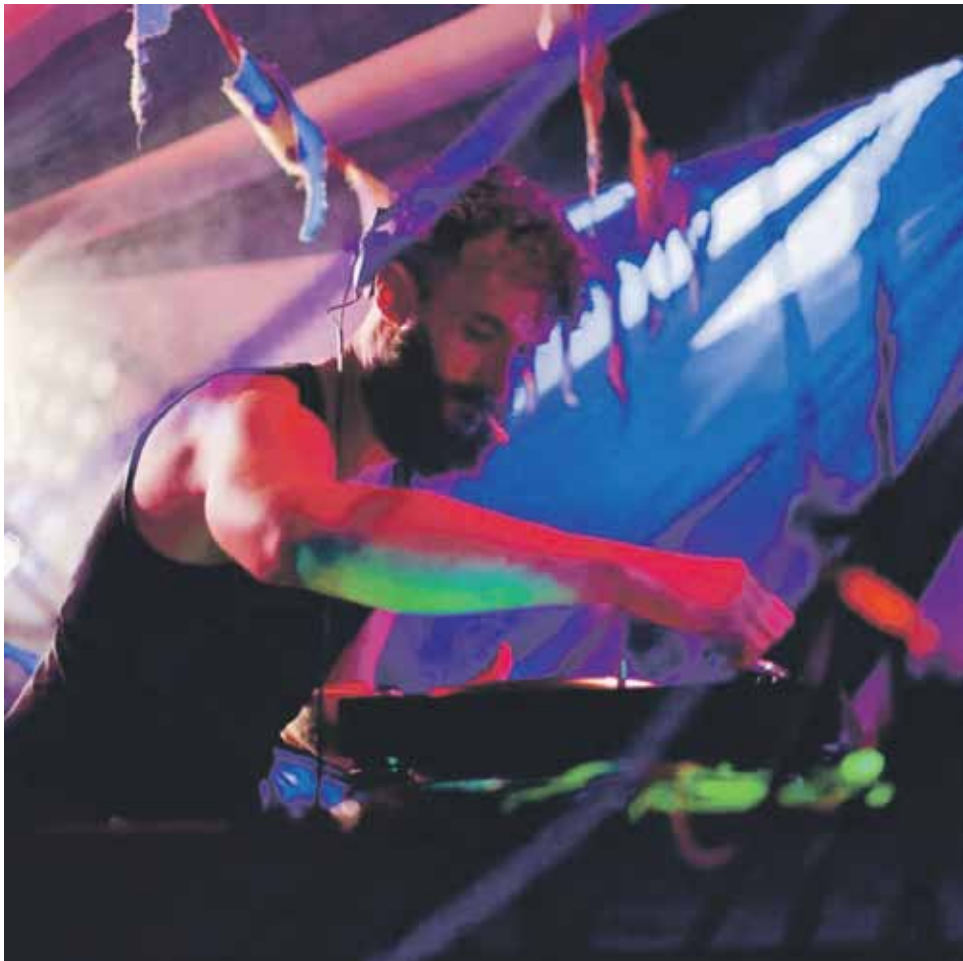
DJ-teknologiaan liittyvät kysymykset tuntuvat kokeneista tiskijukista lähinnä kikkailulta. Heti perään Vlad lisää, että tärkeintä on joka tapauksessa saada yleisö syttymään ja esittävä hyvää musiikkia. Musiikin valintaan vaikuttaa hänen mukaansa salin tunnelma, ei niinkään teknologia. Myös David kertoo, ettei häntä kiinnosta bileisiin mennessä DJ:n käyttämä tekniikka. Kun hän käy ulkona, hän haluaa päästä tanssimaan:

DJ:n ainoa tehtävä on virittää ihmiset hauskanpitoon. Sen hän voi tehdä niillä keinoin kuin parhaaksi näkee!

DJ:n tehtävä on saada ihmiset rentoutumaan ja pitämään hauskaa kanssaan, napata yleisön sympatiat. Davidin mukaan keikalle on jopa mahdotonta valmistautua täysin. Useinkaan DJ ei tiedä, mitä hänellä on illalla vastassa, millä mielellä väki on tulossa. Kokemuksen myötä DJ oppii lukemaan ihmisiä, hänestä tulee ”empaattinen sensori”:

Lavalle tullessaan sitä ottaa juoman, katselee ihmisjoukkoa, juttelee promoottorin kanssa, jututtaa myös yleisöä, ja siitä saa suunnilleen sen tunteen, miten toimia. Se on vähän kuin *scalpingia*.

Tulkitsemme, että päänahkojen repimisen sijaan David tarkoittaa skalppauksella hienova-raista tunteiden vaihtelun tunnistamiseen liittyvää kaupankäyntistrategiaa. Hänen mukaansa jokaiseen keikkaan kuuluvat omat ylä- ja alavireensä, jotka on tunnistettava. Pohjimmiltaan DJ:n työtä on sommitella yön tunteet oikein. Keikoille valmistautuessaan David kuuntelee runsaasti musiikkia. Yhden yön soittoon hän ottaa mukaansa yleensä noin 80 älppäriä (LP-levyä) ja 150 7-tuumaista levyä (singleä), ja järjestää ne siten, että illaksi suunniteltu musiikki on

DJ Dr. Smeđi Šećer töissä. Kuva: Tonči Darlić.

helppo löytää. Paikan päälle tultaessa hänellä on päässään 2–3 vaihtoehtoista 15–20 minuutin mittaista introa ja outroa. Niidenkään koostumus ei riipu genrestä, vaan oikeasta fiiliksestä.

Vlad korostaa valmisteluissa hyvien promoottorien roolia – heidän tehtävänsä on yrittää ennustaa, millainen ilta on tulossa. Keikkojaan varten Vlad suorittaa aina etukäteen jonkinlaisen levyvalinnan, mutta kantaa varmuuden vuoksi mukanaan enemmän materiaalia kuin tarvitaan. Hänen settinsä eivät koskaan pyöri yhden genren ympärillä, vaan illan aikana yleisölle on tarjolla mahdollisimman monenlaista musiikkia. Vlad nauttii, kun saa yllätettyä yleisönsä, joka yhtäkkiä tunnistaa vaikkapa epätyypillisestä biisistä patkästä tutun artistin. Hän saattaa soittaa harvinaisiakin levyjä opettaakseen väkeä kuuntelemaan uutta. David on samalla linjalla: hänen mukaansa on tärkeää yrittää kiinnittää ihmisten huomio musiikkiin, jopa niin että he kysyvät: mitä helvettiä sä teet, DJ?

DJ ei kuulu galleriaan

Ihmisten kanssa tehtävässä työssä on aina draaman ainekset käsillä. Vlad ja David kertovat, että joskus DJ:n eteen saattaa tulla katastrofaalisia iltoja, jolloin ei yksinkertaisesti onnistu tyydyttämään ketään, ei itseään eikä yleisöä. Myös kaikki ihmisten keksimä tekniikka on haurasta. Laitteiden toiminnasta aiheutuvat ongelmat heijastuvat DJ:n olotilaan, hän alkaa hermoilla, eikä seuraa yleisöä. Jos itse ei ole oikeassa tunnelmassa, ei sitä voi välittää yleisöllekään. Vinyyli on vihoviimeisen huomionkipeä työkalu: sillä on rajoitteensa ja siihen sisältyy isoja riskejä. Jos taas DJ:llä on laaja digitaalinen kokoelma käytössään, se saattaa pelastaa. Mutta oikean biisistä löytäminen suuresta valikoimasta on ehkä vieläkin vaikeampaa.

David nauttii eniten, kun soittaa intiimiä musiikkia pienissä paikoissa. Kokemusta on kertynyt valtavistakin areenoista, mutta hän palaa mieluiten niihin, joissa voi olla lähellä yleisöä ja tanssia heidän kanssaan. David pohtii, että tuntemattomille ihmisille soittaminen voi olla tylsää. Yksi hänen lempipaikoistaan onkin kotikaupungin klubi, jossa hän on soittanut joka viikonloppu vuosien ajan. Kun tanssii pidemmän aikaa yhdessä, alkaa tuntua kuin oltaisiin yhtä perhettä.

Vlad kertoo nauttivansa soittamisesta pienemmissä kaupungeissa. Kiertueilla Venäjän provinseissa ja Ukrainassa vastaanotto on ollut vilpitöntä, iloista ja railakasta. Metropoleissa kuten Moskovassa yleisö on jotenkin välinpitämättömämpää, mikä saattaa johtua siitä, että DJ:tä ja klubeja on niin paljon. Monesti tuntuu siltä, että väki tulee vain näyttätymään, eikä varsinaisesti ole musiikin perässä.

Molemmat miehet ovat panneet merkille, että DJ:t joutuvat yhä usein soittamaan tilaisuuksissa, joissa heidän taitonsa eivät pääse varsinaisiin oikeuksiinsa. Moni DJ on nykyään brändi, jota käytetään sellaisenaan. Mutta gallerian avajaisissa ja sen kaltaisissa klinisissä tilaisuuksissa on aina tylsää soittaa! Miksi ihmeessä tarvitaan elävää taustamusiikkia, jos ihmiset tulevat katsomaan lähinnä vain toisiaan? Silloin sopii panna vaikka Spotifystä joihin soimaan, David huomauttaa.

Mixing the unmixable – mielelön miksaus

Pääasiassa DJ:n työtä harjoitellaan kuuntelemalla musiikkia uudestaan ja uudestaan. Kun David vielä teki DJ-keikkoja päivätyökseen, hänellä oli selvä rutiini. Aina kun lapset menivät päiväkotiin, hän istui alas ja kuunteli koko päivän musiikkia. Kaikki biisit pitää tuntea

läpikotaisin, pitää tunnistaa kohdat, joissa raita yhtäkkiä hajoaa. Kun DJ muistaa jokaisen raidan ulkoa, hänen ei enää tarvitse miettiä, miten miksa.

Miksaus onkin Davidin mukaan toinen osa-alue, jota DJ:n pitää harjoitella. Noin 40 minuuttia käsitöitä päivässä tekee tarkemmaksi. Kun opittuja temppuja toistetaan 20 tai 30 kertaa, ne alkavat olla lihasmuistissa. Se on samanlaista kuin harjoittelisi viulunsoittoa. Vlad kertoo, että alkuaikoina hän saattoi harjoitella nopeutta jopa pari tuntia joka päivä. Ensimmäisen levysoittimensa hän sai lahjaksi ystävältään, yhdeltä Moskovan perinteikkään Propaganda-klubin vakiosoittajista, kun tämä ei enää sitä tarvinnut. Tätä nykyä Vlad on yhtä hyvä ja kuulee jo päässään, miten ja missä kohtaa tulisi miksa.

Sekä Vlad että David nauttivat haasteista: kun harjoittelee paljon pystyy yhdistämään sellaisia kappaleita ja genrejä, joita ennen piti mahdottomana. Uudet teknologiat tekevät muusiikin esittämisestä innovatiivisempaa ja intuitiivisempaa. Teknologiasta tulee DJ:lle eräänlainen supervoima: työkalujen ja hyvän soittolistan avulla pyritään tunteiden hallitsemiseen.

Yhdeksi parhaista kokemuksistaan David nimeää keikan, jossa soitti yhdessä Rijekan big bandin ja paikallisen romaniyhtyeen kanssa. Hän tuli paikalle oman kokoelmansa kanssa ja alkoi vain skrätsätä, eli pyörittää soivaa vinyylilevyä rytmikkäästi yhteen bändiläisten kanssa. Viime keväästä lähtien, löydettyään sopivan tietokoneohjelman, hän on säveltänyt myös omaa musiikkia. Myös Vlad unelmoi oman musiikin kirjoittamisesta, mutta aikaa perheellisellä miehellä ei ole siihen vielä riittänyt.

David on huomannut, että uutta teknologiaa kummastellaan helposti. Aina on joku, jonka mielestä ennen oli kaikki paremmin. Vinyylit, c-kasetit, cd:t, mp3. Radio, televisio, internet. Mutta vain muutos on pysyvää – aina tulee joku, joka valloittaa vanhan paikan. Hän kiteyttää, että DJ on teknologian käyttäjä – musiikkielämän toisintaja, uudistaja ja kehittäjä. Vlad iloitsee, että uuden teknologian ansiosta yhä suurempi määrä ihmisiä saa tehdä itse musiikkia, pääsee ilmaisemaan itseään paremmin. Musiikin tekeminen on nykyään halvempaa ja helpompaa. Lahjakkaat ihmiset pääsevät helpommin esille. Mitä enemmän muusikkoja, sitä parempi on juhla. Me täällä maapallolla olemme sitä varten, että saisimme jotain luotua, ja luomiseen tarvittavat koneet ovat kuten David asian kiteyttää: *weapon of choice* – kukin valitsee aseensa.

Teksti: **Dragana Cvetanović ja Riku Toivola**

Poliisiväkivallan oikeutus idän mediassa

Poliisiväkivalta on noussut viime vuosina otsikoihin varsinkin Yhdysvalloissa vaikuttavan *Black lives matter* -liikkeen ansiosta. Aihe on herättänyt varsin paljon keskustelua myös Euroopassa, ja poliisien oikeuksia on alettu kyseenalaistaa esimerkiksi Ranskassa, jossa poliisin toimintaa ja palkka-armeijan käyttöä arvosteltiin niin sanottujen keltaliivi-protestien yhteydessä. Itäisen Euroopan valtioista erityisesti Valko-Venäjän mielenosoituksiin liittyvät tapahtumat ovat keränneet paljon mediahuomiota juuri poliisin toiminnan näkökulmasta. Syksyllä 2020 alkaneet protestit osoittavat, että muusta Euroopasta poliittisesti eristäytyneellä Valko-Venäjällä on kansalaisia, jotka vaativat demokratiaa. Poliisiväkivallasta tuli tapahtumien yhteydessä poliittisen debatin ja mediahuomion kohde. Poliittiset toimijat käyttävät usein manipulaation strategioita argumentoidessaan, ja samalla mediatutkimuksessa on huomattu, että manipulaatiota käytetään myös valtamedioissa maailmanlaajuisesti.

Tampereen yliopistolla tänä keväänä valmistuneessa pro gradu -tutkimuksessani tutkin poliisiväkivaltaan liittyvää diskurssia ja siinä vaikuttavia manipulaation strategioita poliittisesti latautuneessa tilanteessa. Keskityin opinnäytetyössäni paljon mediatilaa saaneisiin protesteihin Valko-Venäjällä ja niiden yhteydessä tapahtuneeseen poliisiväkivaltaan. Tarkastelin Venäjän valtiollisilla televisiokanavilla käytyjä Valko-Venäjän protestien poliisiväkivaltaan liittyneitä keskusteluja manipulaation strategioiden näkökulmasta. Tutkimusmateriaaliksni valikoituivat kahdella maan suosituimmalla televisiokanavalla *Rossija-1* ja *Pervyj kanal* esitetyt keskusteluohjelmat ”60 minut” ja ”Vremja pokažet”. Molemmat ohjelmat noudattavat samanlaista ohjelmaformaattia eli niissä esiintyvät vahvan poliittiseen journalismiin keskittyneen kokemuksen omaavat vakiintuneet juontajat, joiden tehtävänä on ohjata debattia ohjelmaan kutsuttujen asiantuntijoiden välillä. Aiheet näissä ohjelmissa ovat ajankohtaisia ja usein niissä käsitellään aluksi maailmanlaajuisesti puhuttavaa aihetta, jonka jälkeen keskitytään Venäjälle tärkeisiin paikallisiin uutisiin. Tutkimukselleni tärkeää aihetta, Valko-Venäjän protesteja, käsiteltiin ohjelmassa useita kertoja, mutta työhöni valikoituivat kaksi jaksoa kummastakin ohjelmasta, joissa poliisiväkivaltaa kommentoitiin selkeimmin.

Tutkimuksessani käyn läpi poliisiväkivallan yhteiskunnallisia ja historiallisia taustoja Venäjällä. Keisariajan Venäjällä toimineen *Ohranan* käyttämästä väkivallasta kansalaisia kohtaan on olemassa historiallisia dokumentteja ja niiden tutkimusta. Neuvostoliiton aikana oli yleistä, että miliisit väärinkäyttivät oikeuksiaan ja asemaansa ylläpitäessään maan hallin-

non määräämää turvallisuuslinjausta. Miliisiä pelättiin eikä heidän harkintaansa väkivallan käyttämisen luotettu.

Poliisiin käyttämä väkivalta on nyky-Venäjällä edelleen arkipäivää, mutta kansalaiset uskaltavat nyt kyseenalaistaa sitä enemmän julkisesti. Venäjällä poliisiväkivalta tuomitaan yhteiskunnallisen häiriön tuottamisena. Taustalla on näkemys siitä, että kansalaisten heikkenevä luottamus poliisia kohtaan rapauttaa järjestysvaltaa ja samalla koko yhteiskunnan perusteita vaarantaen viime kädessä Venäjän sisäpoliittista vakautta. Tämän vuoksi poliisiväkivallasta keskustellaan Venäjällä julkisesti useimmiten sellaisten tapahtumien yhteydessä, joissa poliisi on puuttunut hallituksen poliittista linjaa vastustavaan kansalaistoimintaan. Tällaisen poliisin toiminnan koetaan kärjistävän kahtiajakoa hallitusmyönteisten ja hallitusta vastustavien välille. Yksi tunnettu esimerkki tästä ovat Pussy Riot -liikkeen järjestämät mielenosoitukset, joissa poliisien käyttämät toimet ovat usein tilanteeseen nähden kohtuuttomia ja väkivaltaisia.

Vaikka poliisiväkivallan tilanne on Venäjällä edelleen ajankohtainen ongelma, niin venäläisten suhtautuminen poliisiin voidaan nähdä positiivisena. Myös tutkimuksessani käyttämäni Venäjän valtiollisen tutkimuslaitoksen (VTSIOM) vuonna 2020 suorittama kysely osoittaa venäläisten yhdistävän poliisiin myönteisiä mielikuvia kuten ”rohkea, ystävällinen ja kohtelias”. Venäläisten luottamus poliisia kohtaan vaihtelee saman tutkimuksen mukaan 35 prosentin ja 48 prosentin välillä. Huomattavaa luottamuspulaa siis edelleen on, vaikka se on vähentynyt viime vuosien aikana.

Valko-Venäjä ei nauti samanlaista mediahuomiota Suomessa kuin Venäjä, vaan maasta kirjoitetaan suomalaisessa valtamediassa verrattain vähän. Utiskynnyksen ylittyessä liittyy se yleensä maata lähes 30 vuoden ajan hallinneen presidentti Aleksander Lukašenkan toimintaan ja etenkin hänen autoritaariseen hallintoonsa ja opposition vaijuttamiseen. Yhteistyö tarkasti valittujen virkamiesten sekä turvallisuusorganisaation, ns. *silovikin*, joukkojen kanssa, on mahdollistanut Lukašenkan pysymisen vallassa, vaikka viimeisen vuosikymmenen aikana tyytymättömyys hänen hallintoaan kohtaan on lisääntynyt. Tiukka sensuuri, opposition puuttuminen sekä kansalaisten parantuneet edellytykset saada tietoa ja vertailla omia oloja länsimaiden oloihin, ovat saaneet myös useat presidenttiä puolustaneet valkovenäläiset vastustamaan hallintoa. Tämän seurauksena vuoden 2020 vaalit ja Lukašenkan voitto niissä ovat aiheuttaneet Valko-Venäjällä massiivisia protesteja, jotka voidaan mittavuutensa johdosta luokitella poikkeukselliseksi Valko-Venäjän historiassa.

Opinnäytteessäni keskityin analysoimaan venäläisiä keskusteluohjelmia ja pohdin, miten niissä manipuloitiin venäjänkielisen katsojan mielipidettä poliisiväkivallasta Valko-Venäjän protestien aikana. Olettamukseni keskusteluohjelmien manipulaatiosta perustui yhtäältä Venäjän ja Valko-Venäjän poliittisen johdon läheisiin suhteisiin sekä toisaalta venäläisen valtamedian ja maan poliittisen johdon väliseen vuorovaikutukseen. Tavoitteenani oli selvittää, manipuloidaanko valitsemieni poliittisten keskusteluohjelmien katsojia ja mikäli näin tehdään, niin kuinka manipulaatio on havaittavissa. Päädyin käyttämään analyysini kehiksenä Teun van Dijkin neljää manipulaation diskursiivista strategiaa: (1) makropuhe (*macro speech act*), (2) semanttiset makrostruktuurit (*semantic macrostructures*), (3) temaattiset yksityiskohdat (*details*) ja (4) visuaaliset keinot (*visual elements*). Näitä strategioita hyödyntäen pyrin tutkimuksessani vastaamaan seuraaviin kysymyksiin siitä, miten Venäjän suosituimmissa poliittisissa keskusteluohjelmissä keskusteltiin Valko-Venäjän protestien poliisiväkivallasta ja mikä rooli manipulaatiolla keskusteluissa mahdollisesti oli.

Tutkimukseni tuloksena totesin, että Venäjän television suosituimmissa keskusteluohjelmissä ”60 minut” ja ”Vremja pokazet” käytetään laajasti manipulaation strategioita. Niitä löytyi

analysoimieni ohjelmien kaikista Valko-Venäjää ja poliisiväkivaltaa käsitelleistä jaksoista. Lähtökohtaisesti manipulaatiota sovellettiin siten, että sillä pyrittiin luomaan katsojille myönteinen kuva Lukašenkan poliisivoimista. Analysoimissani ohjelmissa juontajilla oli merkittävä rooli katsojien manipulaatiossa, vaikka manipulaatiota voi havaita myös ohjelmien tuotannon puolelta. Juontajat käyttivät manipulaatiota esimerkiksi kommentoimalla mielenosoittajien toimintaa kielteiseen sävyyn luomalla heidän toiminnastaan uhkakuvia sekä esittämällä heidän käyttäytymisen protestien aikana mahdollisimman aggressiivisena. Tämä vahvisti mielikuvaa poliisin käyttämästä väkivallasta ainoastaan perusteltuna vastatoimenpiteenä. Ohjelmissa saatettiin esittää myös teorioita, joissa vihjailtiin protestien olevan länsimaiden juoni heikentää Lukašenkan asemaa hänen Venäjä-myönteisen politiikkansa vuoksi. Tuotannon käyttäminä manipulaation strategioina voi pitää keskusteluvieraiden valintaa, jossa painottui Lukašenkan kannattajien edustusto, sekä ohjelmien aikana näytettyjen visuaalisten materiaalien valintaa. Keskustelun taustalla esitetyt videot kuvasivat usein ainoastaan aggressiivisesti käyttäytyviä mielenosoittajia. Poliisin erikoisjoukkoja näytettiin harvemmin ja kun heitä näytettiin, valittiin kuvamateriaaliksi tilanteita, joissa poliisi näyttäytyi altavastajaan asemassa. Videoissa kuvattiin usein, kuinka yksi poliisi kohtaa joukon nuoria aseistettuja mielenosoittajia, joilla on ylivoima virkavaltaan nähden.

Analysoimissani venäläisissä keskusteluohjelmissa poliisin käyttämä väkivalta esitettiin usein oikeutettuna. Vain yhdessä analysoimassani ohjelman jaksossa näytettiin ja yksiselitteisesti tuomittiin poliisien käyttämä väkivalta. Tämä tapahtui jaksossa, jossa esitettiin myös Lukašenkan puheenvuoro, jossa hän nosti esille ”eurooppalaiset arvot” ja ilmoitti Venäjän ja Valko-Venäjän suhteiden olevan ”yhteistyökumppanuutta” vakiintuneemman ”veljessuhteen” sijaan. ”Vremja pokazet”-ohjelmassa tämä Lukašenkan kommentti saatettiin nähdä Venäjän vastaisena toimintana, minkä vuoksi juontajien reaktio Lukašenkaa puoltavien poliisien toimintaan oli toisia analysoituja jaksoja kriittisempää. Aineisto on maisterityössä rajattu kahteen keskusteluohjelmaan, mutta siitä voi päätellä, että venäläisissä keskusteluohjelmissa käytetään manipulaatiota ohjelman tuottajien ja juontajien mielipiteiden tukemiseksi ja sen avulla pyritään muokkaamaan katsojien mielipidettä. Nämä mielipiteet olivat ohjelmissa usein Venäjän hallituksen lausuntojen mukaisia.

Valitessani tutkimusaihetta halusin sen keskittyvän ajankohtaiseen poliittiseen ja yhteiskunnalliseen ongelmaan, jota on tutkittu vähän tai ei lainkaan. Poliisiväkivaltaa Venäjällä ja entisissä Neuvostoliiton maissa on tutkittu huomattavasti vähemmän kuin Yhdysvalloissa ja Euroopassa, joten toivon työni inspiroivan muita opiskelijoita aiheen tutkimiseen. Oma tutkimusaiheeni eli poliisiväkivaltaa keskusteluohjelmien tai laajemmin esimerkiksi sosiaalisen median keskustelupalstoilla olisi mielenkiintoista tarkastella Valko-Venäjän ohella myös Venäjän ja Ukrainan mielenosoitusten kontekstissa, sillä viime vuosina poliisiväkivaltaan on Venäjällä otettu enemmän kantaa varsinkin maan sisäisten poliittisten protestien aikana. Keskustelu poliisiväkivallan ympärillä on lisääntynyt niin mediassa kuin tiedeyhteisössäkin, ja odotan mielenkiinnolla, millaisia tutkimuksia aiheesta tullaan lähivuosina tekemään Itäisen Euroopan, Venäjän ja Kaukasuksen kontekstissa.

Milja Komulainen

Kirjoitus perustuu tekijän keväällä 2021 Tampereen yliopistossa kirjoittamaan pro gradu -tutkielmaan ”Diskursy o politseikom nasili v rossijskih teleprogrammah: strategii manipuljatsii v diskussijah o Belarusi” (”Diskurssit poliisiväkivallasta venäläisissä televisio-ohjelmissa: manipulaation strategioita keskusteluissa Valko-Venäjältä”), <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:tuni-202105134944>>.

Seksuaalivähemmistöt ja väkivalta venäläisissä uutisverkkojulkaisuissa

Venäjän seksuaalivähemmistöjen tilanteesta on kirjoitettu Suomen mediassa viime vuosina runsaasti. Suomessa Venäjän seksuaalivähemmistöjen tilanne esitetään usein kielteisessä sävyssä ja uutiset korostavat seksuaalivähemmistöjen vaikeaa asemaa. Suomessa on uutisoitu erityisesti LGBT-aktivistien pidätyksistä, Tšetšenian homovainoista, vuonna 2013 voimaan astuneesta homopropagandaista sekä seksuaalivähemmistöihin kohdistuvan väkivallan lisääntymisestä. Minua kiinnosti tietää, miten Venäjän media suhtautuu aiheeseen ja tutkimuksessa käänänkin huomion Venäjälle ja pyrin selvittämään, miten seksuaalivähemmistöihin kohdistuvasta väkivallasta on uutisoitu Venäjän mediassa ja minkälaisia seksuaalivähemmistöjä käsitteleviä näkemyksiä väkivaltauutiset tuovat esille.

Aihe on ajankohtainen, sillä tutkimusten ja ihmisoikeusjärjestöjen mukaan seksuaalivähemmistöihin kohdistunut väkivalta ja etenkin viharikokset ovat olleet Venäjällä viime vuosina määrällisesti kasvussa ja niiden luonne on muuttunut järjestelmällisempään ja julmempaan suuntaan. Lisäksi tutkimusten mukaan se, miten väkivallanteoista viestitään mediassa vaikuttaa lukijoihin ja siihen, leviääkö seksuaalivähemmistöihin kohdistuva viha yleisön keskuudessa. Jos media kuvaa seksuaalivähemmistöjä negatiivisessa valossa, on mahdollista, että se lisää väkivallantekoja ja viharikoksia. Toisaalta medially on mahdollisuus myös korjata tilannetta parempaan suuntaan retoriikan avulla. Venäjän seksuaalivähemmistöjen vaikea tilanne on ajankohtainen ongelma, ja sen vuoksi ei ole yllätys, että aiheeseen liittyvää tutkimusta on tarjolla paljon. Aiheeseen perehtyessäni löysin paljon tutkimuksia, jotka koskevat jollain tavalla Venäjän seksuaalivähemmistöjä, mutta yksikään löytämäni tutkimus ei tutkinut nimenomaan väkivallantekoja koskevia uutisdiskursseja. Tämän vuoksi tutkimusaiheeni tuo uutta tietoa tälle tutkimuskentälle.

Työssäni lähestyn aihetta tutkimalla uutisia kolmesta väkivallanteosta, jotka tapahtuivat Venäjällä vuonna 2019 ja joissa uhrin kuuluivat seksuaalivähemmistöön. Näihin tapauksiin kuuluvat LGBT-aktivisti Elena Grigorjevan murha Pietarissa heinäkuussa vuonna 2019, Kurskin rautatieasemalla Moskovassa kesäkuussa vuonna 2019 tapahtunut puukotus, jossa uhrina oli kaksi seksuaalivähemmistöön kuulunutta miestä sekä kolmantena tapauksena seksuaalivähemmistöille suunnatun klubin omistajan ryöstö ja murha Novorossiiskin kaupungissa

marraskuussa vuonna 2019. Tutkimusmateriaalinani käytän yhteensä 19 verkkouutista, jotka on kerätty kahdeksasta tunnetusta venäläisestä verkkojulkaisusta: *Novaja Gazeta*, *Meduza*, *Lenta.ru*, *Rossiiskaja Gazeta*, *Gazeta.ru*, *Komsomolskaja Pravda*, *Izvestija* sekä *RIA Novosti*. Materiaaliin kuuluu uutisia sekä valtiollisista että riippumattomista verkkojulkaisuista. Valtiollisiin verkkojulkaisuihin kuuluvat *Rossiiskaja Gazeta*, *Gazeta.ru*, *Komsomolskaja Pravda*, *Izvestija* sekä *RIA Novosti*, riippumattomiin *Novaja Gazeta*, *Meduza* sekä *Lenta.ru*. Kymmenen valitsemistani uutisista on julkaistu valtiollisissa julkaisuissa ja yhdeksän riippumattomissa.

Tutkimukseni kohteena olevissa uutisissa käsiteltävissä väkivaltatapauksissa on kyse kuolemaan johtaneesta väkivallasta. Osaan tapauksista liittyi myös ennen surmaa tapahtunutta henkistä väkivaltaa uhkailun muodossa tai taloudellista väkivaltaa ryöstön muodossa. Kaikista kolmesta tapauksesta on löydettävissä myös viharikoksen piirteitä. Viharikokseksi määritellään rikos, tässä tapauksessa väkivallanteko, jonka motiivi liittyy esimerkiksi uhrin uskontoon, sukupuoleen, etniseen taustaan tai seksuaaliseen suuntautumiseen. Kyseisen tutkimuksen kohteena olevissa tapauksissa tekojen motiiveiksi epäiltiin nimenomaan uhrien seksuaalista suuntautumista. Viharikoksen piirteet tekevät aiheesta yhä tärkeemmän tutkia, sillä kuten yllä jo mainitsin, se, miten väkivallanteoista viestitään mediassa vaikuttaa lukijoihin ja siihen, leviääkö seksuaalivähemmistöihin kohdistuva viha mediayleisössä.

Tutkimuksessa pyrin vastaamaan seuraaviin kysymyksiin: uutisoidaanko venäläisissä verkkojulkaisuissa seksuaalivähemmistöjen jäsenten kohtaamasta väkivallasta ja jos uutisoidaan, otetaanko uutisessa esille uhrin seksuaalinen suuntautuminen tai uhrin yhteys seksuaalivähemmistöihin? Luodaanko uutisissa yhteys seksuaalivähemmistöjen ja väkivallanteokojen motiivien välille? Eroaako seksuaalivähemmistöihin kohdistuneesta väkivallasta uutisoiminen riippumattomissa ja valtiollisissa verkkojulkaisuissa? Minua kiinnostaa myös tietää, voiko teksteistä lukea esille julkaisujen omia näkökulmia uhreista ja heihin kohdistuneista väkivallanteoista ja jos voi, minkälaisia näkökulmia teksteistä on mahdollista löytää.

Tutkimus lähtee liikkeelle siitä olettamuksesta, että teksteistä on mahdollista löytää julkaisujen näkökulmia liittyen uhreihin ja heidän kohtaamaansa väkivaltaan. Oletan myös, että valtiollisissa verkkojulkaisuissa uhrin seksuaalinen suuntautuminen sivuutetaan, kun taas riippumattomissa julkaisuissa asiaa käsitellään avoimesti. Tämä osa hypoteesia perustuu siihen olettamukseen, että valtiolliset mediat seuraavat uutisdiskursseissaan valtion näkemyksiä ja vuonna 2013 voimaan astunutta lakia ”Statja 6.21. Propaganda netraditsionnyh seksualnyh otnošeni sredi nesoveršennoletnih” (Artikla 6.21. Ei-perinteisten seksuaalisuhteiden edistäminen alaikäisten keskuudessa), joka tunnetaan kansankielellä ”homopropagandalakina”. Lain on tarkoitus suojella alaikäisiä heihin mahdollisesti vaikuttavalta informaatiolta, joka esittää seksuaalivähemmistöt positiivisessa valossa ja näin ollen rajoittaa seksuaalivähemmistöjä koskevan informaation levittämistä. Käytännössä kyseinen laki siis kieltää kaiken julkisen viestinnän homoseksuaalisuudesta tai seksuaalivähemmistöistä ylipäätään, jos viestintä ei esitä seksuaalivähemmistöjä negatiivisessa valossa. Venäjällä niin sanotun homopropagandan levittämisestä mediassa tai internetissä voi saada suuria sakkoja ja sakot ovat yhä suurempia, jos levittäjä on organisaatio.

Tutkimuksessani etsin vastauksia tekstilingvistiikan, diskurssianalyysin ja kriittisen diskurssianalyysin tutkijan Teun A. van Dijkin uutisdiskurssianalyysin avulla. Uutisdiskurssianalyysin lähestymistavat kattavat mm. uutistekstin rakenteen analyysin, retoriikan analyysin sekä lauserakenteiden analyysin. Tutkimuksessani yhdistän erilaisia lähestymistapoja ja käsitelen uutistekstejä kahdesta menetelmällisestä näkökulmasta. Ensin analysoin uutisotsik-

koja, tarkemmin sanottuna makrorakenteita ja uutisskeemoja uutisotsikoissa. Uutisotsikoiden analyysissä keskityin etenkin siihen, mitä informaatiota ylipäätään nostetaan uutisotsikkoon. Uutisotsikossa pitäisi tulla ilmi uutisen ydinaihe ja tärkein tieto tapahtuneesta. Minua kiinnosti etenkin se, otettiinkö otsikoinnissa esiin uhrin seksuaalinen suuntautuminen tai yhteys seksuaalivähemmistöön ja se, mitä lukija otsikon perusteella muistaa tapahtuneesta. Lisäksi kiinnitin huomiota otsikoiden rakenteisiin ja sanavalintoihin.

Otsikoiden analyysin jälkeen siirryin tutkimaan uutisen leipätekstin rakentumista. Leipätekstin kohdalla minua kiinnosti etenkin se, missä järjestyksessä asiat tekstissä esitetään. Uutisissa kaikista tärkein tieto pitäisi esittää heti uutisen alussa, joten se, mitä informaatiota uutisen alussa kerrotaan, kertoo siitä, mikä julkaisun mielestä on tärkeintä. Lisäksi minua kiinnosti se, mitä tietoa ylipäätään kerrotaan ja mitä jätetään kertomatta. Kiinnitin huomiota muun muassa siihen, otetaanko uutisissa esiin uhrin seksuaalinen suuntautuminen tai seksuaalivähemmistöt ylipäätään tai luodaanko uutisissa seksuaalivähemmistön ja teon motiivin välille yhteys. Tämän lisäksi vertailen jokaisessa analyysin vaiheessa valtiollisten julkaisujen tekstejä riippumattomien julkaisujen teksteihin.

Tutkimuksen perusteella voi todeta, että Venäjän mediassa uutisoidaan seksuaalivähemmistöihin kohdistuvasta väkivallasta ja uutisia löytyy sekä riippumattomista että valtiollisista verkkojulkaisuista [Taulukko 1]. Tässä mielessä riippumattomat ja valtiolliset julkaisut eivät eroa toisissaan, sillä molempien väkivaltautisoinnissa otetaan esille uhrin seksuaalinen suuntautuminen suuressa osassa tutkimistani uutisista. Tämä on sikäli hieman yllättävä huomio, sillä voisi olettaa, että uutisointia aiheesta on vain vähän tai ei ollenkaan etenkin valtiollisissa medioissa. On kuitenkin hyvä huomata, että vaikka seksuaalivähemmistöihin kohdistuvasta väkivallasta uutisoidaan ja suuressa osassa uutisista myös uhrin seksuaalinen suuntautuminen mainitaan, kaikissa uutisissa ei kuitenkaan tullut ilmi, että uhri kuului seksuaalivähemmistöön tai otettu esille seksuaalivähemmistöön kuulumisen ja väkivallanteon motiivin yhteyttä. Tarkempi analyysi osoitti, että julkaisujen välillä on löydettävissä myös eroja. Riippumattomien julkaisujen uutisissa painotetaan enemmän uhrien seksuaalista suuntautumista tai uhrin yhteyksiä seksuaalivähemmistöihin sekä seksuaalisen suuntautumisen mahdollista yhteyttä väkivallanteon motiiviin [Taulukko 2]. Valtiollisten julkaisujen uutisoinnissa näihin seikkoihin kiinnitetään vähemmän huomiota. Ensinnäkin uhrin oma seksuaalinen suuntautuminen tai hänen yhteytensä seksuaalivähemmistöön mainitaan kaikissa

	Tutkimieni uutisten lukumäärä	"Uutiset, joissa mainitaan uhrin seksuaalinen suuntautuminen tai seksuaalivähemmistöt ylipäätään"	
		Otsikossa	Leipätekstissä
Riippumattomat julkaisut	9	7	9
Valtiolliset julkaisut	10	3	4
Yhteensä	19	10	13

Taulukko 1. Uutiset, joissa mainitaan uhrin oma seksuaalinen suuntautuminen tai seksuaalivähemmistöt ylipäätään.

riippumattomien julkaisujen uutisissa, mutta vain neljässä valtiollisten julkaisujen uutisissa. Valtiollisten julkaisujen uutisia minulla oli tutkittavana yhteensä 10. Seksuaalivähemmistön ja väkivallanteon motiivin välille luotiin yhteys kahdeksassa yhdeksästä riippumattomasta uutisesta mutta vain kahdessa kymmenestä valtiollisesta uutisesta. Riippumattomat julkaisut siis todellakin käsittelevät seksuaalivähemmistön kokemaa väkivaltaa avoimemmin, kuin valtiolliset julkaisut.

On kuitenkin hyvä ottaa huomioon, että eroja voi kuitenkin myös eri valtiollisten julkaisujen välillä olla siinä, miten niissä käsitellään uhrin seksuaalista suuntautumista ja väkivallanteokojen motiivin yhteyttä seksuaalivähemmistöön. Esimerkiksi yhdessä Venäjän hallituksen oman julkaisun *Rossiiskaja Gazetan* uutisessa ei mainita lainkaan seksuaalivähemmistöjä, uhrin seksuaalisuutta tai väkivallan tekojen motiiveja. Joissakin valtiollisten julkaisujen uutisissa aihetta taas käsitellään avoimemmin. Etenkin huomio siitä, että nimenomaan Venäjän hallituksen julkaisu *Rossiiskaja Gazeta* jättää seksuaalivähemmistöt ja heitä koskevan väkivallan kokonaan mainitsematta uutisissa, vahvistaa olettamustani, että valtiolliset julkaisut noudattavat valtion virallisia näkemyksiä ja informaatiota rajoittavaa homopropagandalakia.

Viimeiseksi muutama sana julkaisujen omista näkemyksistä. Julkaisujen omat näkemykset liittyvät pitkälti edellä kertomiini huomioihin. Se, että riippumattomat julkaisut korostavat uutisissa uhrin seksuaalista suuntautumista, seksuaalivähemmistöä ja viharikoksen mahdollisuutta osoittaa sen, että riippumattomien julkaisujen mielestä seksuaalivähemmistöön kohdistuva väkivalta on todellinen ongelma ja sitä on tärkeä korostaa uutisissa. Valtiollisten julkaisujen uutisista ei yleisesti ottaen voi tehdä samanlaista huomiota. Uutisista löytyi myös muita selkeitä yksittäisiä näkemyksiä, mutta nämä näkemykset koskevat kuitenkin useammin itse väkivallanteoa ja esimerkiksi siihen liittyvää oikeuden päätöstä, kuin uhria ja hänen seksuaalista suuntautumistaan.

Pro gradu -tutkielmani antaa paljon mielenkiintoista ja uutta tietoa seksuaalivähemmistöistä ja heihin kohdistuvasta väkivallasta uutisdiskurssien näkökulmasta. Aiheessa on kuitenkin myös jatkotutkimuksen mahdollisuuksia. Pro gradu -tutkielman laajuudessa tutkimuksessa pystyin analysoimaan tekstejä vain muutamasta näkökulmasta ja sen vuoksi tutkimus jäi vielä melko pintapuoliseksi. Esimerkiksi retorisia keinoja voisi tutkia myös näistä samoista uutisista ja näin ollen saada etenkin julkaisujen omista näkökulmista lisää tietoa. Lisäksi voisi olla mielenkiintoista tutkia sitä, miten vuonna 2013 voimaan astunut homopropagandalaki

	Tutkimieni uutisten lukumäärä	"Uutiset, joissa väkivallanteon motiivi yhdistetään seksuaalivähemmistöön"	
		Otsikossa	Leipätekstissä
Riippumattomat julkaisut	9	1	8
Valtiolliset julkaisut	10	0	2
Yhteensä	19	1	10

Taulukko 2. Uutiset, joissa väkivallanteon motiivi yhdistetään seksuaalivähemmistöön.

on vaikuttanut uutisointiin seksuaalivähemmistön kokemasta väkivallasta. Tätä voisi tutkia esimerkiksi vertailemalla uutisten laatua ja määrää ennen ja jälkeen vuoden 2013.

Veera Virta

Kirjoitus perustuu tekijän keväällä 2021 Tampereen yliopistossa kirjoittamaan pro gradu -tutkielmaan ”Nasilie i seksualnye menšinstva v novostnom diskurse rossijskih internet-izdanii” (”Väkivalta ja seksuaalivähemmistöt venäläisten verkkojulkaisujen uutisdiskurssissa”), <<http://urn.fi/URN:NBN:fi:tuni-202105034273>>.

Kattava kokoomateos digitaalisen Venäjän tutkimisesta

Daria Gritsenko, Mariëlle Wijermars and Mikhail Kopotev (eds.): *The Palgrave Handbook of Digital Russia Studies*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2021. 612 s. ISBN: 978-3-030-42855-6.

The Palgrave Handbook of Digital Russia Studies -kirja perustuu kahden Aleksanteri-instituutin ja Helsingin yliopiston digitaalisten ihmistieteiden keskuksen tutkijan Daria Gritsenkon ja Mariëlle Wijermarsin vuonna 2018 aloittamaan Digital Russia Studies -hankkeeseen. Gritsenkon ja Wijermarsin mukaan hanke pyrkii tuomaan yhteen humanistisen, valtiotieteellisten ja tietojenkäsittelytieteen alojen Venäjä-tutkijoita, jotka työskentelevät ”digitaalisen” ja ”yhteiskunnallisen” tutkimuksen risteyskohdissa. Myöhemmin Gritsenko ja Wijermars yhdistivät voimansa Pietarin Higher School of Economicsin Mikhail Kopotevin kanssa kootakseen Venäjän digitalisaatioprosesseja ja Venäjä-tutkimuksen digitaalisia metodeja käsittelevän käsikirjan.

Aluksi on mainittava, että *Handbook of Digital Russia Studies* on teoksena ajankohtainen, koska Venäjä on käynyt läpi valtavan digitalisaation, joka vaikuttaa perustavanlaatuisesti niin julkishallintoon kuin kansalaisten ja valtion väliseen vuorovaikutukseen. Venäjä-tutkimuksen digitaaliset ulottuvuudet ovat saaneet myös osakseen viime vuosina paljon kansainvälistä mediahuomiota esimerkiksi vuoden 2016 Yhdysvaltojen presidentinvaalien sekaantumisesta nostettujen syytösten ja NotPetyan kaltaisten laajojen kriittiseen siviili-infrastruktuuriin kohdistuvien kyberhyökkäysten ansiosta. Ulkopoliitiikan lisäksi myös ”digitaalisen” sisäpoliittisiin ulottuvuuksiin on kiinnitetty entistä enemmän huomiota Venäjä-tutkimuksen yhteydessä esimerkiksi oppositiopoliitikko Aleksei Navalnyin harjoittaman tietoverkossa tapahtuvan aktivismin eli haktivismin myötä. ”Digitaalinen” myös muuttaa perusteellisesti nykymaailmaa, eikä Venäjä ole poikkeus: 1990-luvun puolivälissä alle yhdellä prosentilla venäläisistä oli internet-yhteys, kun tänä päivänä jo 75 prosentilla Venäjän väestöstä on pääsy verkkoon. Tämän kehityksen seurauksena venäjistä on esimerkiksi tullut maailman toiseksi suosituin kieli verkossa englannin jälkeen. Lisäksi Kreml on painottanut

tieto- ja viestintäteknologian tärkeyttä Venäjän modernisaatiossa enenevässä määrin viimeistään Dmitri Medvedevin presidenttikaudesta lähtien. Tästä huolimatta digitaalisen Venäjä-tutkimuksen pariin johdattavaa, aloittelijoille sopivaa teosta ei ollut saatavilla ennen *Handbook of Digital Russia Studies* -teoksen julkaisua. Käsikirjan toimittajien mukaan teos pyrkiikin täyttämään tämän julkaisutyhjiön.

Teoksessa käydään läpi Venäjän digitaalista murrosta sekä esitellään digitaalisten lähteiden ja metodien käyttöä Venäjä-tutkimuksessa. Kirja on jaoteltu temaattisesti kahteen eri osaan, joista ensimmäisessä tarkastellaan yleisellä tasolla digitaalisen Venäjän tutkimusta. Tässä osassa kirjoittavat esittelevät digitaalisen Venäjä-tutkimuksen käsitteitä sekä tarkastelevat kuinka digitalisaation, datafikaation ja laajamittaisen algoritmisten järjestelmien käytön tapaiset ilmiöt muovaavat yhteiskuntaa, politiikkaa ja taloutta Venäjällä. Samalla kirjan ensimmäisen puoliskon kappaleet tarkastelevat digitaalisen muutosvoimaa sekä digitaalisten muutosten ilmenemistä Venäjän kontekstissa. Temaattisesti kirjan ensimmäinen osa koostuu laajasta kirjosta eri aiheita Venäjän politiikan digitalisoitumisesta digitaaliseen taiteeseen. Ensimmäisen osan kappaleet ovat lähinnä kuvailevaa tutkimusta ja tarjoavat yleiskatsauksen digitaalisen eri ulottuvuuksista Venäjällä, vaikkakin osassa kappaleista hyödynnetään myös esimerkiksi haastatteluaineistoja ja muita kvalitatiivisia metodeja. Ensimmäisen osan kirjoittajat esittelevät muun muassa Venäjän sähköistä hallintoa kehitysvaiheineen sekä sen onnistumisia ja epäonnistumisia, Venäjän sisäistä kyberturvallisuutta, haktivismia eli internetaktivismia nyky-Venäjällä, uusia datalokalisaatiolakeja ja niiden vaikutuksia venäläiseen yhteiskuntaan sekä suosituksen pikaviestipalvelu Telegramin käytön epäonnistunutta kieltämistä.

Venäjä-tutkimuksen digitaalisiin lähteisiin ja metodeihin pureudutaan puolestaan kirjan toisessa osassa. Tämän osion kappaleet antavat käytännön esimerkkejä digitaalisen datan käytöstä Venäjä-tutkimuksessa. Ensimmäisen osan tapaan myös toinen osa kattaa laajan skaalan aiheita, kuten esimerkiksi käsitteisanakirjojen, luonnollisen kielen käsittelyn, sosiaalisen median, avoimen valtiondatan, syväoppimisen ja paikkatietojen

käytön Venäjä-tutkimuksessa. Toisen osion menetelmäpainotteisuus näkyy useissa kappaleissa, joista osassa annetaan myös konkreettisia esimerkkejä nykyaikaisten kvantitatiivisten ja tietojenkäsittelytieteiden metodien käytännön sovelluksista Venäjä-tutkimukseen. Toisessa osassa analysoidaan muun muassa poliittisten iskusanojen käyttöä Venäjällä korpusanalyysia ja Integrum-tietokantaa hyödyntämällä. Tar kasteltavien teemojen joukossa on myös entisen presidentti Dmitri Medvedevin lanseeraaman modernisaatioajattelun muutos venäläisessä yhteiskunnassa topic modelingin eli tekstiaineiston aiheuokittelun ja vektoriarvumallien avulla.

Handbook of Digital Russia Studies -teoksen tärkeimpänä ansiona on ideoiden ja suuntalinjojen tarjoaminen digitaalisten lähteiden ja metodien käytöstä Venäjän parissa työskenteleville. Esimerkiksi Venäjästä kiinnostuneet politiikan tutkijat, oikeustieteilijät, humanistit, datatieteilijät, ekonomistit ja tilastotieteilijät voivat ammentaa teoksesta ideoita omaan tutkimus- ja asiantuntijatyöhönsä. Teos tarjoaa myös kattavan yleiskatsauksen venäläisen yhteiskunnan digitalisaatiosta.

Käsikirjan keskeisin puute on puolestaan metodologiapainotteisissa kappaleissa tehtyjen analyysien puutteellinen dokumentaatio. Osassa kappaleista kirjoittajat esimerkiksi mainitsevat käyttävänsä analyysieissään yleisesti käytettyjä R:n ja Pythonin kaltaisia ohjelmointikieliä, mutta eivät tarjoa lukijoille nähtäväksi komentosarjoja, joilla analyysien tulokset on käytännössä saavutettu. Tämä puute olisi ollut helposti korjattavissa julkaisemalla komentosarjakoodit joko kappaleiden perässä tai vaihtoehtoisesti tarjoamalla linkin

GitHubiin tai vastaavaan ohjelmavarastoon tai koodin säilytyspaikkaan. Komentosarjojen julkaiseminen olisi mahdollistanut paitsi teknisesti osaaville lukijoille analyysien toistamisen myös käytettyjen tutkimusmetodien helpomman ja konkreettisemmän soveltamisen heidän omiin tutkimuksiinsa.

Edellä mainituista puutteista huolimatta teos tarjoaa erittäin kattavan yleiskatsauksen Venäjä-tutkimuksen ”digitaalisesta ulottuvuudesta”. Tämän vuoksi teos on suositeltavaa luettavaa kaikille venäläisen yhteiskunnan digitaalisista ulottuvuuksista kiinnostuneille. Kirjan kirjoittajat myös käsittelevät Venäjä-tutkimuksen digitaalisia ulottuvuuksia asiaan kuuluvalla akateemisella kriittisyydellä. Yksi *Handbook of Digital Russia Studies* -teoksen taustalla olevista havainnoista tuntuukin olevan, että uusista valtavia tietomassoja kykenemään käsittelevistä analyysimenetelmistä huolimatta ”digitaalinen” ei voi täysin korvata ihmisen panosta ja roolia tutkimustyössä, ja tämä pätee myös Venäjä-tutkimukseen. Kuten eräässä kirjan kappaleista siteerattu Venäjän digitaalisen taiteen edelläkävijä Olga Tobreluts toteaa: ”tietokoneet ovat pohjimmiltaan vain metallilaatikoita, jotka eivät tee mitään, ellei niitä ohjeisteta” (s. 244). Siksi kiihtyvistä digitalisaatiosta huolimatta alue- ja kulttuurintutkimukselle sekä asiantuntijuudelle tulee olemaan kysyntää myös tulevaisuudessa – mikä on puolestaan hyvä uutinen kaikille Venäjään erikoistuville opiskelijoille, tutkijoille ja asiantuntijoille.

Eemil Mitikka ja Aleksei Simonov

Monipuolinen kuva Venäjän nyky-yhteiskunnasta ja sen haasteista

Markku Kivinen and Brendan Humphreys (eds): *Russian Modernization. A New Paradigm*. Abingdon and New York: Routledge, 2021. 367 s. ISBN: 9780367567255 (hbk) ISBN: 9791003099161 (ebk).

Onko Venäjä modernisoitumassa ja jos on, niin miten? Näihin kysymyksiin haetaan vastauksia Aleksanteri-instituutin huippuyksikön tutkijoiden yhteisvoimin. Venäjällä modernisaatio oli paljon esillä silloin, kun huippuyksikkö aloitti toimintansa. Dmitri Medvedev nosti sen presidenttikaudellaan vahvasti esille, mutta

myöhemmin siitä ei enää kovin paljoa ole puhuttu. Venäläisessä katsannossa modernisaatio kuitenkin ymmärretään ahtaasti teknologisena ja taloudellisena kehityksenä, johon pyrittiin lähinnä Skolkovon tapaisten jättimäisten ylhäältä ohjattujen IT-hankkeiden avulla. Aleksanteri-instituutin huippuyksikkö pyrkii kuitenkin monipuolisempaan näkemykseen.

Kirjan teoreettisena lähtökohtana on Anthony Giddensin strukturaatioteoria. Lisäksi tarkastellaan Talcott Parsonsin kehittämää systeemiteoriaa, joka näkee yhteiskunnan kehityksen erilaisten ammatillisten alajärjestelmien

kehityksenä. Aleksanteri-instituutin tutkijaryhmä ei kuitenkaan allekirjoita länsimaista lineaarista käsitystä modernisaatiosta. Tarkoitettuja ja tarkoittamattomia kehityskulkuja analysoitaessa käytetään Durkheimin pyhän ja profaanin käsitteitä (*sacred and profane*). Yleensä ylhäältä alas pyritään johonkin, mutta myös alhaalta ylös voi ilmestyä muita, erilaisia kehityskulkuja. Me, jotka olemme tutkineet Venäjän maaseutua empiirisesti, voimme tosiaankin vahvistaa sen, että Venäjä ei ole pelkkä Vladimir Putin ja häneen nojaava eliitti vaan hyvin monimuotoinen ja monikulttuurinen maa. Myös Kivisen ja Humphreysin toimittamassa kirjassa peräänkuulutetaan empiirisen tutkimuksen merkitystä. Venäjää voi toki tutkia kremnologinakin, mutta sellainen tutkimus ei anna yhteiskunnasta kokonaiskuvaa, johon Suomen viime vuosikymmeninä hyvin kehittynyt Venäjä-tutkimus pyrkii. Kokonaiskuvaan pyritään empirialla ja poikkitieteellisellä tutkimuksella. Tässä kirjassa kokonaiskuvan osat ovat: 1) talous, talouden diversifikaatio; 2) demokratisaatio, autoritaarinen demokratia; 3) hyvinvointijärjestelmä; 4) kulttuuri ja ideologia; ja 5) ulkopolitiikka.

Kirja alkaa Kivisen syväluotaavalla katsauksella modernisaatioteorioihin (luku 1). Rakenteisiin liittyvät tarjolla olevat resurssit, säännöt ja instituutiot. Yhteiskunnan toimijoita on makro-, meso- ja mikrotasolla. Kirjan ensimmäinen luku kuvaa näkemystä, joka on syntynyt pitkän ajan tarkkailun ja tutkimuksen tuloksena. Markku Kivisen tieteellinen ura ja näkemykset ovat huippuyksikön tuottamassa kirjassa tärkeässä roolissa. Hänen uransa niin Aleksanteri-instituutin kehittäjänä kuin tiedemiehenä on merkittävä. Hallinnolliset tehtävät eivät ole sammuttaneet Markun tieteellistä ajattelua, vaan hän on pitänyt tieteellistä kuntoaan yllä koko ajan. Kirja ja sen taustalla oleva huippuyksikkö on hieno päätös Markku Kivisen uralle Aleksanteri-instituutin johtajana. Ura tutkimuksessa toki jatkuu vielä emerituskseenä.

Pami Aalto ja Anna Lowry vastaavat talouden modernisaation analyysistä (luku 2). Venäjän talouden modernisaatioalvinnat on tehty Putinin aikana. Sattumoisin hänen noustuaan valtaan myös öljyn maailmanmarkkinahinta lähti nousuun, joka jatkui koko ensimmäisen presidenttikauden. Siksi oli varsin luonnollista, että Venäjän talouden moottoriksi valittiin öljy- ja kaasusektori, jonka avulla talous pääsi jaloilleen. Öljy on ollut sekä Venäjän talouden kirous (*resource curse*) että sen etu. Öljytuloista on voitu rahoittaa talouden diversifikaatiota. Sitä on toki yritetty jo neuvostoajoista alkaen, mutta onnistuminen

on ollut yleensä ottaen surkeaa. Hieman paradosaalisesti länsimaat ovat tarkoittamattaan auttaneet Venäjän talouden diversifikaatiota, sillä Krimin valtauksen jälkeen Venäjään kohdistetut sanktiot ovat johtaneet siihen, että moni muu ala on noussut. Kotimaan kysyntä on vetänyt esimerkiksi maatalouden nousuun, samoin metalli- ja kemian teollisuuden sekä metsäalan. Fossiilisten polttoaineiden puolella on siirrytty nesteytettyyn kaasuun (LNG) eli pidemmälle jalostettuun tuotantoon. Euroopan markkinoiden hyytyminen taas on kääntänyt katseet Aasiaan, mikä on antanut öljy- ja kaasualalle uusia markkinoita ja samalla lisääiäkaa uudistumiselle. Muita hyötyjiä ovat olleet lentokoneiteollisuus, autoteollisuus, lääketeollisuus, ydinenergia ja laivanrakennusteollisuus.

Aallon ja Lowryn mukaan Venäjän talous on neoliberaalin ja kehittyvän talouden välimaastossa, ja talouden johdossa on erilaisia näkemyksiä. Keskustelussa Venäjää yleensä pidetään sekataloutena. Kuten muutenkin Venäjällä, myös taloudessa on keskusjohtoisuutta vähitellen lisätty ja otettu valtiolle takaisin aiemmin yksityistettyä toimintaa. Kirjoittajat pohtivat myös ekologista ulottuvuutta. Kotimaan energiasta 90 % tuotetaan fossiililla polttoaineilla, ja uusiutuva energia on vielä hyvin vähällä käytöllä. Suhtautuminen ilmastonmuutokseen on kaksinainen. Vaikka se onkin tiedostettu, ajatellaan myös, että siitä on hyötyä arktisten alueiden resurssien hyödyntämisessä. IT-alaan satsaamista kuten Skoldovo -projektia ei tässä luvussa käsitellä lainkaan.

Luku 3 käsittelee demokratian kehitystä eli autoritaarista modernisaatiota. Sen kirjoittajia ovat Vladimir Gel'man, Markku Kangaspuro, Jouko Nikula, Jussi Lassila, Anna-Liisa Heusala, Marina Khmel'nitskaya ja Andrei Starodubtsev. Luku alkaa ja päättyy Vladimir Gel'manin yleisemmän tason analyysillä autoritaarisen ja eliitin johtaman kapean modernisaation heikoista tuloksista. Toisaalta autoritaarinen modernisaatio on onnistunut joissakin Aasian valtioissa, joissa autoritaarinen hallinto kykenee viemään läpi uudistuksia. Venäjällä demokraattinen modernisaatio epäonnistui 1990-luvun yksityistämishuumassa, jonka jälkeen demokratia yhdistettiin venäläisten mielissä kaaokseen. Autoritaariset reformit Putinin noustua valtaan olivat osittain onnistuneita, kun keskusjohtoisuudella saatiin aikaan suuresti kaivattua järjestystä. Onnistuminen oli kuitenkin pitkälti öljyn hinnannousun ansiota. Kun se päättyi, Putinin piti hakea yhä enemmän tukea suurvaltaideologiasta ja neuvostoaikaa ihannoivista rakenteista. Autoritaarinen

demokratia epäonnistui kapean eliitin korruptoituneeseen toimintaan, jota Venäjän entisellä suuruudella elämöinti ei onnistu peittämään. Gel'manin mielestä tehokkaat autoritääriset instituutiot ovat osoittautuneet pelkäksi illuusioksi. Gel'man ei näe Venäjälle juuri nyt avoinna olevaa mahdollisuuksien ikkunaa, mutta toivoo, että tehdyistä virheistä voidaan vielä oppia.

Muiden kirjoittajien osuudet ovat hyvin lyhyitä. Kangaspuro analysoi suurvaltakuvitelmia ja uskoa vahvaan johtajaan. Nikula pohtii korruptoituneita tapoja jakaa resurssuja ja Lassila venäläisen populismin luonnetta. Heusala analysoi NPM (New Public Management) ajattelun vaikutusta Venäjän julkisessa hallinnossa. Khmelnitskaja pohtii strategisten suunnitelmien ontoutta ja Starodubtsev epäsuositettujen reformien dilemmaa.

Luku 4 käsittelee sosiaalipolitiikan modernisointia. Kirjoittajia on taas useita; Markku Kivinen, Meri Kulmala, Jouko Nikula, Simo Mannila, Markus Kainu, Laura Kemppainen, Teemu Kemppainen, Kaarina Aitamurto, Andrey Starodubtsev, Roosa Rytkönen, Marina Khelmitzkaya ja Anna Tarasenko.

Sosiaalipolitiikkaa käsitellään hyvin laajasti; köyhyyttä, terveystä, maahanmuuttokysymyksiä ja maahanmuuttajien asemaa, perhepolitiikkaa, koulutus uudistuksia, asuntopolitiikkaa ja sosiaaliturvan kysymyksiä. Lisäksi käsitellään sosiaaliluokkien kehittymistä, ammattiliittojen ja kansalaisjärjestöjen toimintaa. Väliin on lisäksi sijoitettu pieniä tietoiskuja sukupuolten tasa-arvosta tai yliopistojen korruptiotapausten tiedottamisesta. Näin laajan kokonaisuuden käsittely vajaassa seitsemässäkymmenessä sivussa tuo helposti lukemiseen sirpaleisuutta. Tämä tiedostaen lukuun on laadittu johdanto, jossa esitetään kolme tarkastelunäkökulmaa, joita luvun lopussa analysoidaan. Ensimmäinen näkökulma on sääntöjen ja resurssien suhteet, lähinnä miten rahalliset ja inhimilliset resurssit vastaavat institutionaalisia tehtäviä. Toisena näkökulmana on muodollisten virallisten sääntöjen ja epävirallisten sääntöjen tai toimintatapojen suhteet kuten epävirallisten verkostojen ja toimintatapojen vaikutus politiikkaan, uudistuksiin ja politiikan tuloksiin sekä niiden palautemekanismeihin. Kolmas mielenkiintoinen näkökulma on tarkoitettujen ja tarkoittamattomien seurausten välinen suhde.

Analyyysi osoittaa, että Venäjällä ei oikeastaan ole tietoisesti valittua kaikenkattavaa hyvinvointimallia, vaan pikemminkin kamppailaan reaktiivisesti laajojen sosiaalisten ongelmien ja monimutkaisten jatkuvasti muuttuvien resurssien

ja sääntöjen vuorovaikutuksessa. Elintaso ja hyvinvointi on selvästi parantunut, mutta samalla epätasa-arvoisuus alueiden välillä, kansalaisten ja maahanmuuttajien välillä sekä kaupunkien ja maaseudun välillä on kasvanut. Markkinatalous on pysyvästi muuttanut Venäjän sosiaalisia rakenteita. Silti yhteiskunta ei ole polarisoitunut kuten monissa muissa kehittyvissä talouksissa. Uusia ryhmiä kuten uskapitalisteja, pienyrittäjiä ja pikkuporvaristoa on syntynyt, mutta nämä ryhmät ovat hyvin pieniä verrattuna suureen palkkatyöväestöön. Putinin kaudella palkkatyötä tekevässä väestössä on tapahtunut keskiluokkaistumista. Luokkaistumisella ei kuitenkaan ole suurtakaan merkitystä, koska luokkien organisoituminen on heikkoa. Esimerkiksi ammattiliitot ovat neuvostoajan jäljiltä heikkoja ja tiukassa valtion kontrollissa. Sosiaalipolitiikkaan vaikuttavat erityisesti eliitit, ministeriöt, kansalaisjärjestöt, ammatilliset organisaatiot ja asian tuntijayhteisöt. Odotukset, joita sosiaaliselle hyvinvoinnille asetetaan, eivät vaikuta juurikaan poikkeavan eri luokkien kesken, vaan venäläiset haluavat nimenomaan valtiollisia palveluita.

Eliitin kontrolli muiden toimijoiden suhteen on näkyvä. Silti mitään yhtenäistä ideologiaa eliitillä ei ole, vaan lähtökohdat ovat keskenään ristiriitaisia. Empiirinen tutkimus osoittaa, että valtio on alkanut vetäytyä sosiaalipalveluiden järjestämisestä. Ilmiöhän on yleismaailmallinen ja globaalin kilpailun olosuhteissa liberaalin talousajattelun mukainen. Neuvostoajokojen kaikenkattava julkisen sektorin toiminta terveys- ja sosiaalipalveluissa ei markkinataloudessa eikä varsinkaan valtion suuresti vaihtelevista öljytuloista riippuvaisen Venäjän taloudessa ole enää mahdollinen. Kehitys on kuitenkin suuressa ristiriidassa kansalaisten odotusten kanssa. Järjestelmä on sekä sisäisesti että ulkoisesti haavoittuvainen. Vastakkainasettelu näkyy pienen eliitin ja suurimpien sosiaaliluokkien eli keskiluokan ja työväenluokan välillä.

Luku 5 käsittelee Neuvostoliiton romahtamisen jälkeistä kulttuuria ja sen kehitystä kohti konservatiivisempaa, uskonnollisempaa ja nationalistisempaa suuntaa. Myös tämän seitsemänkymmentäsivuisen luvun kirjoittajia on useita: Markku Kivinen, Arto Mustajoki, Jouko Nikula, Ira Österberg, Kaarina Aitamurto, Elina Kahla, Vesa Oittinen, Elina Viljanen, Markku Kangaspuro, Jussi Lassila, Susanna Hast, Veli-Pekka Tynkkynen ja Saara Ratilainen. Kulttuurilla ei tässä yhteydessä tarkoiteta kirjallisuutta, musiikkia, kuvataidetta, vaan venäläistä ajattelua suurten yhteiskunnallisten muutosten kourissa. Myös tässä luvussa on useiden kirjoittajien voimin

pyrityt antamaan mahdollisimman monipuolinen kuva nykyisen Venäjän kulttuurisesta murroksesta. Neuvostoliiton romahtaessa sitä kiinni pitävän virallisen kommunistisen ideologian liima petti. Markkinatalous, johon alkuun suhtauduttiin lapsellisella innolla, petti odotukset. Näin ollen ei kummastakaan ideologiasta löytynyt enää pohjaa yhteiselle venäläiselle kulttuurille. Tämän tyhjiön täytti uudelleen löydetty idea Venäjästä ortodoksisen maailman puolustajana. Siksi kirjoittajien mukaan Huntingtonin teoria sivilisaatioiden yhteentörmäyksestä (*Clash of Civilizations*) on Venäjällä niin suosittu. Venäläiset näkevät itsensä mielellään aivan erityisenä ja muista poikkeavana kulttuuripiirinä. Tsaarien Venäjällä venäläisten erityisyys liitettiin ortodoksisen kristillisyyden puolustamiseen huolimatta siitä, että myös tsaarien Venäjä – jopa enemmän kuin nykyinen – oli monikulttuurinen maa, jossa asui myös islamilaisia, buddhalaisia, juutalaisia ja myös muiden kristillisten kirkkojen kannattajia. Kirjoittajat käyttävät Durkheimin vieraantumisen käsitettä kuvaamaan 1990-luvun Venäjää, jota venäläiset itse ovat kuvanneet arvotyhjiönä. Durkheimille vieraantuminen on sosiaalisten normien puutetta, heikkoa sosiaalista integraatiota ja romahtanutta moraalia. Rahasta tuli uudessa markkinataloudessa nopeasti tärkeä mittari samalla, kun talouden romahtaminen loi epävarmuutta, joka näkyi alkoholin kulutuksen kasvuna ja elinajan odotuksen laskuna. Sodat Tšetšeniassa ylläpitivät väkivallan ja pelon ilmapiiriä.

Aiemmin ateistisen ideologian avulla pitkän ajan kuluessa maallistettu yhteiskunta alkoi etsiä takaisin tietä uskontoa kohti. Tämä yhdistyi kansallismielisyyteen, eräänlaiseen uuteen slavofiilisyteen, joka nostaa venäläiset koko slaavilaisen maailman kulttuurisen johtajan rooliin. Ortodoksinen kirkko nousi poliittisen eliitin yhteistyökumppaniksi, politiikan välineeksi ja sen avulla uudeksi liimaksi, joka ohjaa kohti konservatiivisia arvoja. Ne koetaan venäläisiksi arvoiksi, jotka puolustavat kristillisiä arvoja länsimaista maallistumista ja rappiota vastaan. Usein kuitenkin unohdetaan, että Venäjällä on myös sekulaaria liberalismia. Historiallisesti ajatellen slavofiilien ja zapadnikkien välinen kamppailu on edelleen käynnissä.

Kirjan suureksi saavutukseksi katsoisin sen, että siinä pyritään näkemään mediassa usein esitetyn monoliittisen kuvan taakse ja tuomaan esille Venäjän kulttuurista moninaisuutta. Kirjassa käsitellään myös islamia Venäjällä sekä erilaisia pakanallisia liikkeitä. Buddhalaisuus ja juutalaisuus on jätetty maininnan varaan.

Kirjoittajat analysoivat myös Venäjän televisiossa ja lehdistössä hyvin näkyvää ortodoksisen kristillisyyden uudelleen määrittelyä, oman uuden kulttuurin innovatiivista keksimistä usein historiaa varsin vapaasti ja fiktiivisesti uudelleen tulkiten. Vanha ortodoksisuus onnistuttiin melko tehokkaasti hävittämään suuren kansanosan ideologisesta ajattelusta, eikä ainoa oikeuskoinen kirkko ollut Neuvostoliiton oloissa päässyt modernisoitumaan. Vastakkainasettelu lännen kanssa kuvastuu myös venäläisestä filosofiasta, jonka suhde Kantiin on aina ollut ongelmallinen. Pyrkimys kehittää omaleimaista venäläistä filosofiaa on kiivas.

Paitsi konservatiivinen myös nationalistinen suuntaus on nyt poliittisen eliitin tukemana valtavirtaa Venäjällä. Kirjassa kuvataan myös kommunistisen puolueen siirtymistä Zjuganovin johdolla patrioottien leiriin sekä populistisen opposition sortamista. Kirjassa käsitellään myös Aleksei Navalnyin keulakuvana vetämää populistista nationalismia, jonka pääsanoma on vallanpitäjien korruptoituneisuuden arvostelu. Epäselväksi jää, mitä tarjottaisiin tilalle, jos se olisi mahdollista. Sittemmin olemme seuranneet mediasta Aleksei Navalnyin kovaa kohtelua. Lyhyt ja ytimekäs johdatus Tšetšenian sotien aiheuttamaan kollektiiviseen traumaan ja sotien erittäin väkivaltaisiin seurauksiin tšetšeneille kuvaa tärkeää osaa uuden Venäjän kulttuurista ilmapiiriä. Ramzan Kadyrovin hirmuvalta on Venäjälle suuri häpeäpilkku, joka kuitenkin tietoisesti valittiin pienempänä pahana Tšetšenian itsenäistymiselle. Se kun olisi voinut johtaa muidenkin alueiden itsenäistymispyrkimysten aktivoitumiseen. Pelolla ja väkivallalla johtaminen on sallittua ja arkipäiväistä. Mielenkiintoinen osuus on myös analyysi Venäjän eliitin ilmastonmuutoksen kieltämisestä ja fossiilisiin polttoaineisiin nojaavasta kulttuurista. Venäläistä feminismiä, joka nousi kansainväliseen kuuluisuuteen Pussy Riot -ryhmän myötä, esitellään myös kirjassa ansiokkaasti.

Feminismi on eräs tärkeä konservatiivisten arvojen vastavoima, ja osoitus siitä, että globaalit kehityslinjat ovat läsnä Venäjällä. Länsimaiset ihmisoikeudet ja demokratia toimivat edelleen hegemonisen konservatiivisen projektin vastavoimana ja globaalit prosessit nationalististen sisäänpäin kääntyneiden arvojen vastavoimana. Kirjoittajat esittävät, että konservatiivinen ja nationalistinen hegemonia voi vielä johtaa ei-toivottuihin seurauksiin. Pinnan alla muhii monia konfliktin aineksia. Kirjoittajat arvelevat, että esimerkiksi populistisen opposition repressio voi johtaa ennalta arvaamattomiin seurauksiin. Myös

Tšetšenan trauma ja väkivaltainen repressio voi vielä kostautua dramaattisin seurauksin. Lisäksi hyvinvointijärjestelmän sisäiset ja ulkoiset haavoittuvuudet voivat aiheuttaa konflikteja yhteiskunnassa, jossa konfliktien säätely on heikolla tasolla. Fossiilisiin polttoaineisiin perustuva talous voi vielä aiheuttaa ympäristöliikehdintää, joka aikanaan myös oli yksi tärkeimmistä voimista Neuvostoliiton romahtamisen takana. Konservatiivinen projekti voi romahtaa kansalaisten silmissä myös sukupuolten epätasaa-arvoisella kohtelulla, esimerkiksi liian tiukalla aborttipolitiikalla kuten Puolassa on käynyt. Systemaattinen desekularisaatio kaikilla elämän aloilla ja koulutuksessa voi johtaa liberaaliin vastaiskuun. Kirjoittajat muistuttavat, että länsimaisen massakulttuurin ja individualistisen kulutuskulttuurin voimaa ei myöskään voi aliarvioida.

Luku 6 paneutuu Venäjän ulko- ja turvallisuuspolitiikan modernisaatioon. Kirjoittajina toimivat Tuomas Forsberg, Hanna Smith, Katri Pynnöniemi, Sirke Mäkinen, Nina Tynkkynen and Veli-Pekka Tynkkynen. Tämä luku herätti minussa etukäteen eniten ennakkoluuloja, koska kansainvälisen politiikan tutkimusta tehdään usein irrallaan kaikesta muusta keskittyen lähinnä suurvaltojen johtajien edesottamuksiin. Yllätyin positiivisesti. Nämä tutkijat pyrkivätkin asettamaan ulkopolitiikan modernisoitumisen kontekstiin ja tutkivat ulkopoliittikkaa globaalien prosessien ja kansallisen sulkeutumisen sekä suurvalta-ajattelun ja taloudellisen riippuvuuden välimaastossa. Lukuun on valittu neljä näkökulmaa Venäjän ulkopoliitiikan modernisointiin; sotilaallinen, taloudellinen, pehmeä voima sekä ekologinen.

Kirjoittajat ovat sitä mieltä, että vaikka Venäjä näyttäytyy maana, joka voi riskeerata suhteensa länsimaihin Krimin valtauksen tai Ukrainan sodan kaltaisilla seikkailuilla, sen ulkopoliittikka on silti matkalla kohti modernisaatiota. Sotilaallisen pullistelun taustalla nähdään kokemaa siitä, että länsimaat käyttivät Venäjän heikkoa tilannetta hyväkseen, eivätkä pitäneet Gorbatsoville antamiaan lupauksia. Erityisesti Itä-Euroopan ja Baltian maiden liittyminen NATO:oon oli shokki, joka tulkittiin uhkana.

Liberaali teoria modernisaatiosta on nostanut vahvan talouden sotilaallisen mahdin edelle. Talouden globalisaation johtaessa kohti integraatiota ja keskinäistä riippuvuutta, tuottavuus ja investoinnit ratkaisevat maan kilpailukyvyyn. Neuvostoliiton hajoamisen taustalla ei voi olla näkemättä globaalien talouden mahtia. Kun Venäjä taas pääsi jaloilleen öljyn maailmanmarkkinan nousun myötä, se alkoi vähitellen – ei

heti kuten kirjoittajat korostavat - käyttää öljyä taloudellisena painostuskeinona. Se on myös halunnut pitää entisen Neuvostoliiton maita taloudellisessa otteessaan pyrkimällä Euraasian unioniin, jonka muut jäsenmaat olisivat Venäjältä riippuvaisia. Pehmeä voima on myös hyväksytty Venäjän ulkopolitiikan työvälinepakkiin. Tosin Venäjän ongelma on se, että valtio nähdään myös pehmeän voiman käyttäjänä. Tämä vuoksi Venäjän informaatiokampanjoita on lännessä pidetty lähinnä propagandana tai trollauksena. Neuvostoliiton jalanjäljissä Venäjä toimii myös koulutuksen supervaltana tarjoten koulutusta erityisesti kehittyvistä maista tuleville opiskelijoille. Ekologista näkyvyyttä tämä hiilipohjaisen energiamuotojen supervalta on käyttänyt erityisesti Trumpin kaudella. Venäjä on onnistunut olemaan globaalissa ilmastopolitiikassa Yhdysvaltoja progressiivisempi suhtautumalla myönteisemmin ilmastopolitiikan tavoitteisiin.

Riitauduttuaan Yhdysvaltojen ja Euroopan unionin kanssa Venäjä on pyrkinyt kääntymään Aasian suuntaan, missä se levittää kulttuurista goodwilliään ja yhteistyönäkymiä. Kiina ei kuitenkaan ole Venäjälle tasavertainen kumppani, koska Kiinasta on kasvanut taloudellinen suurvalta, jonka Yhdysvallat kokee jo oman taloudellisen valta-asemansa uhkana. Lisäksi Kiinalla on sotilaallisia tavoitteita Aasiassa. Kiinan ja Yhdysvaltojen välissä Venäjä ei enää ole kovinkaan merkittävä suurvalta, vaikka se sitä haluaisikin olla.

Luvussa 7 Markku Kivinen ja Brendan Humphreys kokoavat yhteen poikkitieteellistä synteesiä Venäjän modernisaation ristiriidoista. Uusi paradigma on heidän näkemyksensä mukaan pyrkimys pois liian lineaarisesta ja yksinkertaistavasta analyysistä. Kirjassa käsitellyt ristiriitaiset tendenssit kuvaavat Venäjän yhteiskunnan rakenteellisia esteitä ja toiminnan kehyksiä. Näiden ristiriitojen kautta on selkeästi nähtävissä, ettei Venäjällä ole tarjota omaa tietään modernisaatioon. Ristiriitojen keskellä rämpiminen voi lisäksi johtaa traagisiin tarkoitamattomiin seurauksiin ja jopa täydelliseen epäonnistumiseen. Valtavien haasteiden edessä Venäjän eliitillä ei ole omaa missiotaan, vaan se vaikuttaisi pyrkivän väliaikaiseen tasapainoon ja luomaan hybridejä rakenteita. Modernisaatio ymmärretään aivan liian ahtaasti taloudellisena ja teknologisenä harppauksena, jonka poliittinen ja taloudellinen eliitti pystyisi luomaan ja sitä johtamaan. Kirjassa pyritään luomaan Venäjää valtaeliitin takaa. Kuitenkaan toista Venäjää, joka voisi vallan vaihdon myötä ilmestyä tyhjästä, ei ole olemassa. Kirjan pääsanomaksi

esitetään, että Venäjää ei voi kehittää ilman yhteiskuntatieteiden apua. Tarvittaisiin dialogia eri blokkien välillä ja intellektuaalisesti kunnianhimoista keskustelua tärkeimmistä paradigmaattisista perusteista.

Aleksanteri-instituutin huippuyksikön tuottama yhteiskirja antaa hyvin monipuolisen kuvan Venäjän nyky-yhteiskunnasta ja sen haasteista. Erityisesti sosiaalipolitiikkaa koskeva luku saisi olla kaikkien Venäjää tutkivien peruslukemista. Autoritäärisestä demokradiasta kuuluu paljon, mutta yhteiskuntaan suuresti vaikuttava sosiaalipolitiikka ei ole yhtä paljon esillä. Aivan kaikkea kirjassa ei kuitenkaan ole pohdittu. Taloutta pohditaan taustatekijänä, eikä pohdintoja viedä yksittäisten yritysten toiminnan tasolle.

Myöskään oikeutta – oikeuslaitosta tai käsitystä lainsäädännön ja oikeudellisten normien roolista ei kirjassa käsitellä. Tämä ei toki tarkoita, etteikö Venäjän taloutta ja oikeutta Suomessa tutkittaisi. Kaiken kaikkiaan suomalainen Venäjään kohdistuva tutkimus näyttää tyttävyyttä korkeatasoisena ja pohdiskelevana tämän kirjan sivuilla. Panostaminen poikkitieteellisyyteen ja empiriaan on tuottanut tulosta. Kirja on erinomainen käyntikortti suomalaisesta Venäjän tutkimuksesta maailmalla. Myös suomalaisille lukijoille se on syväluotaava yhteenveto Venäjän tutkimuksen ytimeen. Kirja on inspiroiva lukukokemus, jota voi suositella kaikille Venäjistä kiinnostuneille.

Soili Nystén-Haarala

Havelin ajattelua vihdoin suomeksi

Václav Havel: *Euroopan toivo. Esseitä ja puheita 1978–2002.* Suom. Minna Suikka. Tampere: Niin & näin, 2020. 213 s. ISBN 978-952-7189-65-8.

Minna Suikan suomentama ja Niin & Näin -kustantamon julkaisema kokoelma Václav Havelin esseitä ja puheita on kulttuuriteko. Vaikka Václav Havel (1936–2011) onkin ajattelijana kiinnostanut suomalaisia ja Havelin näytelmiä ja hänen elämästään kertovia kirjoja on aikaisemmin suomennettu, Havelin tunnetuimpia esseitä ei ole voinut aikaisemmin lukea suomeksi. Minna Suikka on tehnyt mittavan työn, jonka tuloksena syntynyt kokoelma on monipuolinen ja käänös sujuva.

Kokoelma käsittää neljä esseettä ja kolme puhetta, joiden valintaa suomentaja avaa jälkisanoinaan. Hän on itse valinnut kirjan tekstit. Kokoelma tuo esiin Havelin hänen muuttuvissa rooleissaan: ensin äänessä on 1970- ja 1980-lukujen toisinajattelija, sitten 1980-luvun lopun poliitikko-Havel ja lopulta Tšekkoslovakian viimeinen ja Tšekin ensimmäinen presidentti. Kun Havel kommentoi ympäröivää maailmaa, hän ei erityisesti alleviivaa mistä roolista sen tekee. Vaikka toisinajattelija-Havelin esseet ovat syvällistä moraalifilosofista pohdintaa, Havel ei pitänyt itseään oikeana filosofina - varsinaiseksi filosofiksi hänellä ei ollut tarvittavaa koulutusta, jota hän ei porvarillisen taustansa vuoksi voinut sosialistisessa Tšekkoslovakiassa saada. Hänen ajattelunsa onkin läpi tekstien enemmän käytän-

nöllistä kuin abstraktia. Vaikka hänen asemansa yhteiskunnassa muuttui lopulta täysin, Havel kykeni säilyttämään asioita hieman ulkopuolelta tarkkailevan tyyliinsä. Vielä presidenttinäkin Havel halusi pikemminkin havainnoida asioita hieman sivusta kuin antaa ohjeita. Nykypäivän Trumpien ja Orbánien ajan näkökulmasta hänen humanisminsa tuntuu piristävältä.

Esseet ilahduttavat ajankohtaisuudellaan tai ehkä pitäisi sanoa ajattomuudellaan. Havel kyseenalaistaa kaikenlaiset ideologiat, ja on vakuuttunut ihmiskunnan kyvyttömyydestä hallita omaa tilannettaan, oli kyse sitten Havelia ympäröineestä jälkitotalitarismista tai parlamentaarisesta demokradiasta. Henkisen tilan ahdingossa Havel viittaa Heideggeriin, jonka mukaan ”enää vain jumala voi meidät pelastaa”. ”Jumalana” eli ulospääsynä Havel hahmottelee ”eksisistentiaalista vallankumousta”, jossa painopisteen on siirryttävä yksilön vastuuseen.

Voimattomien voima vuodelta 1978 lienee Havelin kansainvälisesti tunnetuimpia filosofisia kirjoituksia, jossa hän avaa toisinajattelijoiden roolia entisessä Tšekkoslovakiassa, mutta laajentaa viitekehysten koko läntiseen sivilisaatioon. Erityisen tunnettu on esseen esimerkki vihanneskauppiasta, joka rituaalinomaisesti asettaa ikkunaan iskulauseen: ”kaikkien maiden proletaarit, liittykää yhteen!”. Tehdessään niin vihanneskauppias osallistuu järjestelmän ideologisen pelin pelaamiseen ja mahdollistaa toimillaan sen jatkumisen. Jälkitotalitaarisessa järjestelmässä, kuten Havel 1970-luvun

Tšekkoslovakian hallintoa kutsuu, koko yhteiskunnan yhteinen peli on muuttunut valheeksi ja siten vihanneskaupan iskulauseen sisältö on menettänyt merkityksensä: ”Koska järjestelmä on vangittu omiin valheisiinsa, sen täytyy väärentää kaikki. Se väärentää menneisyyden. Se väärentää nykyhetken, ja väärentää tulevaisuuden. Se väärentää tilastot. Se teeskentelee, että sen poliisikoneisto ei ole rajatonta valtaa käyttävä ja moraaliton. Se teeskentelee kunnioittavansa ihmisoikeuksia. Se teeskentelee, että se ei vainoa ketään. Se teeskentelee, että se ei pelkää mitään. Se teeskentelee, että se ei teeskelele mitään.” Vaikka yksittäisen ihmisen ei tarvitse Havelin mukaan uskoa väärentämistä, hänen on – mikäli mieli elää yhteiskunnan osana - käyttäydyttävä ikään kuin uskoi. Havelin ajattelu ei ole dikotomista kylmän sodan jakoa korostavaa. Hän ei nimittäin näe rautaesiripun toisella puolella olevaa länsimaista yhteiskuntamallia pelastuksena: demokratian näennäisesti tuoma vapaus ei ole ratkaisu, koska ihmiset eivät siinäkään kykene säilyttämään omaa identiteettiään vaan askaroivat oman selviytymisensä parissa.

Havelin 1970- ja 1980-lukujen esseet ovat tärkeä aikalaiskuva entisen itäblokin toisinajattelijoista. *Voimattomien valta* onkin omistettu filosofi Jan Patočkan (1907—1977) muistolle. Patočka oli yksi sosialistisen Tšekkoslovakian ihmis- ja kansalaisoikeusloukkauksia kritisoineen Peruskirja 77:n allekirjoittajista. Peruskirja 77:n aktiivisuus johti kuulusteluihin ja vankeuteen, joita seurasi kuolema. Havel mainitsee sekä *Voimattomien vallassa* että seuraavassa kirjan esseessä *Politiikka ja omatunto*, kuinka Patočka oli kirjoittanut hieman ennen kuolemaansa, että: ”on olemassa kärsimyksen arvoisia asioita”. Lause selitti Havelin mukaan peruskirjalaisten toimintaa. Uhrautuminen oikean asian puolesta toistuu Havelin teksteissä. On selvää, että tällainen vakaumus oli tarpeen, jotta elämä yhteiskunnan marginaalissa oli mahdollinen ja vankeusjaksoista kykeni selviytymään järjissään.

Toisinajattelijat Havelia ei vienyt eteenpäin usko siitä, että paremmat ajat olisivat edessä. Sellainen muutos näytti kaikkea muuta kuin todennäköiseltä 1970–1980-lukujen vaihteessa. Havelille toisinajattelu ei ollutkaan ensisijaisesti pyrkimystä muuttaa järjestelmää, vaan ”jokapäiväinen, epäkiitollinen ja alati päättymätön kamppailu sen puolesta, että ihmiset voisivat elää arvokkaasti, vapaasti ja totuudenmukaisesti.” Havelin ajattelussa tämä johtoajatus säilyi: elämää ei eletä jonkin tietyn tulevaisuuspyrkimyksen vuoksi, vaan hyvä elämä oli tässä ja nyt. Jokaisen arkinen valinta voisi olla elämää

totuudessa. Samanlainen arvojen mukaan eläminen kaikuu vielä kirjan viimeisessäkin tekstissä, jossa hän, tuolloin jo presidentin näkökulmasta, uskoo Euroopan voivan näyttää esimerkkiä muille. Sekin tapahtuisi Havelin mukaan filosofisten pohdintojen myötä ja arvostuksia muuttamalla.

Politiikka ja omatunto -esseessään vuodelta 1984 Havel ottaa kantaa tieteen ja teknologian valtaan sekä ”tieteelliseen vallankumoukseen”, joka on jyrännyt alleen luonnollisen maailman. Yritykset ottaa Jumalan paikka ovat Havelin mukaan Jumalan hylkäämistä, ja ne kääntyvät aina ennen pitkää ihmistä vastaan. Vika ei ole tieteessä vaan ihmisessä, joka on kadottanut oman maailmasuhteensa. Havel palaa jälleen yksilön vastuuseen. Vastuun työntäminen syrjään on vaarallista.

Toisaalta Havel jos kuka tietää kuinka hankalaa toisinajattelijana eläminen on. Hän ymmärtää, miksi vain harvat kykenevät uhmaamaan hallintoa. Sitä ei lännessä aikanaan täysin hahmotettu, ja myös toisinajattelijoiden vaikutuksesta sosialismin romahtamiseen on väitely pitkään. *Politiikka ja omatunto* -esseessä on kylmän sodan ajan historiasta kiinnostuneelle mielenkiintoista kuvausta toisinajattelijoiden ja läntisten rauhanaktivistien kohtaamisista. Länsimainen rauhanaktivisti ei ymmärrä sitä todellisuutta, jossa tavallinen kansalainen jälkitalitaarisessa yhteiskunnassa elää. Tavallisella kansalaisella ei ole mahdollisuutta vaikuttaa ”tähtien sotaan”, sillä eihän hän kykene valitsemaan vapaasti edes omaa asuinpaikkaansa. Vuonna 1985 julkaistussa esseessään *Erään varautuneisuuden anatomia* Havel kommentoi hieman huvittuneena, kuinka ”sivistynyt maailma” on ihastunut Gorbatšoviin, jolla on länsimaiset harrastukset – viskinjuonti ja golf – mutta pienelle uupuneelle Tšekkoslovakian kansalaiselle tämäkin näyttäytyy yhtenä monista juonista häntä vastaan. Kirjoitusajankohtana Havel ei voinut ennakoida, että toisinajattelijoina tulee pian ”oikeinajattelijoina,” ja Gorbatšovin tavoin hänen oma karismansa lumoaishi pian ”sivistynyttä maailmaa”.

Havel pohtii parasta tapaa vastustaa totalitarismia. Sinnikkyyden on tärkeää: ”Inhimilliseen vastuuseen vetoaminen yhä uudelleen ja uudelleen on luonnollisin este kaikelle vastuuttomuudelle”. Havelin mukaan vastuuttomuuteen vastataan usein yhtä moraalittomin keinoin. Sellainen kuitenkin merkitsee vain pahuuden jatkumista. Havel nostaa esiin kuulun ajatuksensa ”epäpoliittisesta politiikasta”. Tällainen politiikka on hänelle käytännöllistä moraalista ja totuuden palvelemista, huolenpitoa muista. Havel myöntää

lähestymistavan epäkäytännöllisyyden, mutta ei tiedä parempaakaan vaihtoehtoa. Havel ei ole hyötyajattelija. Hän vähät välittää vaikuttavuuden mittaamisesta. Vaikutus on olemassa vain ”yhteiskunnallisen tietoisuuden, omatunnon ja alitajunnan näkymättömässä maailmassa”, mutta ihmisten politiikka tulee sydäimestä ja uskalluksella haastaa persoonatonta valtaa omalla ihmisyydellä. Ihmiskunnan tuhoon vievä persoonaton valta kannattaa Havelin mukaan kohdata olemalla radikaalisti erilainen kuin tuo valta. Havel korostaa rakkautta ja totuutta, mutta myös ystävyyttä, sympatiaa ja solidaarisuutta, jotka tulisi hyväksyä ihmisyhteisön ”ainoiksi aidoiksi lähtökohdiksi”.

Kesämietteissä (1991) presidentti-Havel valottaa omaa poliittista näkemystään vastataksien ulkoa päin annettuihin leimoihin. Havelia on johdattanut hänen sisäinen vapautensa: mikään ideologia tai valmis sääntöjärjestelmä – onhan meillä kiusauksena lokeroita kaikki ja jokainen – on pirstävää, kuinka Havel ei oikein solahda muottiin, ja lisäksi myöntää auliisti omat rajansa ajattelijana. Hänellä ole tarvetta korostaa olevansa oikeassa: ”jos olen ollut väärässä, se on johtunut vain sieluni terävä-älyisyyden rajallisuudesta, huomiokyvyn ja koulutuksen puutteesta tai kokonaisvaltaisesta riittämättömyydestä, ei koskaan ideologisesta sokeudesta tai fanaattisuudesta. Siksi minulle ei ole myöskään ongelma muuttaa mieltäni, jos havaitsen olevani jossain asiassa väärässä.” Hän ei kuulu vasemmalle eikä oikealle, mutta vielä vähemmän keskelle – Havel korostaa, että kuviteltu keskikohta riippuu aina havainnoitsijasta. Näin Tšekkoslovakian ensimmäinen presidentti säilyttää yhä vapautensa ajatella itse. Joskus Havel on sanonut pitävänsä itseään sosialistina. Siinä ei ole ollut kyse talousteoriasta, vaan sydämen sijainnista: ”vasemmistolaisuus on merkinnyt minulle mielenmaisemaa, jonkinlaista toisinajattelevaa henkistä tilaa, järjestelmänvastaista suuntautumusta, poroporvareiden vastustamista ja kiinnostusta ’sorrettuihin ja solvattuihin’”. Hän kuitenkin ilmaisee lopettaneensa kutsumasta itseään sosialistiksi, koska väärinymmärryksen vaara on liian suuri. Sitä se 1990-luvun alun Tšekkosloviassa totisesti olikin. Talousuudistuksista puhuessaan Havel vaikuttaa olevansa heikommalla alueella.

Hän on tuolloin 1990-luvun alkumetreillä myös kärsimätön: yksityistäminen on liian hidasta. Jälkikäteen on helppo sanoa, että malttia olisi tarvittu. Siirtyminen markkinatalouteen ei ollut yksinkertainen hanke ja moni asia meni nopeasti myös pieleen. Havel kuvaa kuitenkin myös juuri tuon ajan epävarmuutta: faktoilla ei ollut päätöksenteossa roolia, koska ennakoivia numeroita ei ollut. Ei ollut mahdollista ennakoita, mihin tietyt ratkaisut johtavat. Tunteet, mielipiteet ja spekulatio ratkaisivat. Myöhemmin Havelin näkemykset markkinatalouden toteutuksesta ajautuvat kauemmas tuolloisen pääministerin ja talouspolitiikan uudistaja Václav Klausin linjasta.

1990-luvun ja 2000-luvun alun puheet käsittelevät Eurooppaa ja sen roolia. Tšekin ”paluu Eurooppaan” on tapahtumassa ja maa pyrkii Euroopan unioniin. Havelin mukaan Euroopan on aika pysähtyä ja katsoa peiliin: havaittava itsekeskeisyys ja taloudellisen hyödyn asettaminen keskiöön. Euroopan merkityksen hiipumisen sijaan tilannetta olisi lähestyttävä toisin: itsereflektion kautta on mahdollista tehdä viisaita päätöksiä tulevaisuutta varten. Havel esittää byrokratian kiemuroihin juuttuneen Euroopan lääkkeeksi ”yleismaailmalliseen filosofointiin kietoutumista”. Vuonna 2002 Italian senaatissa pitämässään puheessa Havel valoi uskoa Euroopan tulevaisuuteen ja avautumiseen entisille kommunistimaille. Hän oli varma, että nämä tehtävät onnistuisivat. Tällä hetkellä näyttää siltä, että Havelin toive Euroopan syvällisestä itsereflektiosta oli haavekuva, eikä useiden entisten sosialististen maiden ”paluu Eurooppaan” ole vastannut toiveita.

Mutta Havel ei ehkä luopuisi toivosta. Hän katsoi maailmaa pitkäjänteisesti: se oli ainoa mahdollinen näkökulma 1970- ja 1980-lukujen toisinajattelijalle, joka oli tottunut siihen, ettei konkreettisia viitteitä muutoksesta ei ollut näköpiirissä. Havelin tyyli kirjoittaa ajatuksensa auki sopii hänen välittämiinsä arvoihin: ilmaisu on kohteliasta, eleganttia ja nöyrää, mutta samalla viisasta ja itsevarmaa. Vaikka Havel jossakin kohtaa korostaa tšekille tyypillistä ironiantajua, ei hänen oma esitystapansa ole ironinen. Tärkeintä on vastuullisesti eletty elämä, eivät selkeästi mitattavissa oleva hyöty ja strategiset päämäärät.

Riikka Palonkorpi

Tartu2021: poikkiteollisia keskusteluja online-ympäristössä

Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimusverkoston Tarton konferenssi pidettiin verkossa 6.–8. kesäkuuta 2021. Viime vuoden konferenssi jouduttiin lykkäämään vuodella eteenpäin COVID-19-rajoitusten vuoksi. Konferenssin järjesti Tarton yliopiston Euraasian ja Venäjän tutkimuskeskus (CEURUS) yhteistyössä PONARS Euraasian tutkimusverkoston kanssa. Konferenssissa kuultiin tutkijoita, jotka työskentelevät aluetutkimuksen eri aloilla.

Tämän vuoden teema ”Jälkisosialistiset (epä)järjestykset” (*Post-Socialist (Dis)Orders*) kutsui osallistujia analysoimaan sosialismin romahdamista ideologisena ”paluuna sivistyneeseen Eurooppaan”, joka suuntautui epäonnistuneesta ”kommunistikokeesta” kohti markkinademokratiaa. Näkökulma innosti keskustelemaan siitä, miksi ja millä tavalla jälkisosialistinen maailma on nyt 30 vuoden jälkeen monimutkainen ”maantieteellisten ja sosiaalisten tilojen hierarkia” erilaisine identiteetteineen ja historiallisine perintöineen, jotka osaltaan ovat johtaneet erityisiin poliittisiin, taloudellisiin ja kulttuurisiin vuorovaikutussuhteisiin.

Institutionaalisesti rikas konferenssi, jolla on maailmanlaajuinen verkosto, heijastui osallistujissa: eri institutionaaliset yhteydet, tieteenalat ja tutkimusalueet olivat esillä konferenssissa yhdistyksen suurempaan Venäjän ja Itä-Eurooppaan alueeseen. Tarton konferenssi oli tähän mennessä suurin yli 350 osallistujallaan ympäri maailman. Osallistujien määrä ehkä heijastelee sitä, että verkkokonferensseihin on helppo osallistua

Viatcheslav Morozov, Tarton yliopiston EU- ja Venäjä-tutkimuksen professori sekä CEURUS-verkoston tieteellinen johtaja, avasi konferenssin järjestelytoimikunnan edustajana.

maailman eri kolkista. Konferenssin monimuotoisuuden oli huomionut myös ICCEES (*International Council for Central and Eastern European Studies*), joka palkitsi sen tänä vuonna 11 ehdokkaan joukosta ”entisen Neuvostoliiton, Aasian, Euroopan ja Pohjois-Amerikan” instituutioiden ja henkilöiden kansainvälisen tiedon levittämisestä ja ansiokkaasta yhteistyöstä.

Konferenssi sisälsi kaksi edeltävää pyöreän pöydän keskustelua, joihin myös ulkopuoliset kuulijat olivat tervetulleita. Ensimmäisen otsikko oli ”Populismin ja informaatiotosodankäynnin nousu – Venäjän strategisten narratiivien vaikutus globaaliin informaatiotosodankäyntiin” ja toisen ”Oliko neuvostoliittolaista toimijaa olemassa? Subjektiiivisuuksien aallot vuosina 1947–2000”.

Konferenssin varsinainen ohjelma käynnistyi sunnuntaina 6.6. nauhoitetulla paneelikeskustelulla. Vaikka sitä saattoi olla haastavaa seurata viikonloppuna kotioloista ilman mahdollisuutta kokea konferenssia ja Tarton kaupunkia fyysisesti, paneeli onnistui luomaan kiinnostavan keskustelun, jonka aikana nostettiin esille tärkeitä kysymyksiä konferenssin alueellisista ja poliittisista ulottuvuuksista.

Professori Viatcheslav Morozov (Tarton yliopisto) ja tohtori Henry Hale (George Washington University & Co-Director, PONARS Eurasia) tervehtivät osallistujia ensimmäiseksi. Konferenssin yhteistyö PONARS-verkoston kanssa näyttäisi olevan lippulaiva yhteydenpidossa päätöksentekijöihin. Hale painotti, että

Karl E. Stoltz, diplomaatti ja Yhdysvaltain Moskovan suurlähetystön entinen julkisten asioiden neuvonantaja piti tervehdyspuheenvuoron konferenssissa.

PONARS pyrkii ”mobilisoimaan apurahojensa myötävaikutuksella saatuja tutkimustuloksia laajempaan kansainväliseen politiikkaan”. Session mielenkiintoisena yksityiskohtana tervehdyksensä antoi myös diplomaatti ja entinen julkisten asioiden neuvonantaja Karl E. Stoltz Yhdysvaltain Moskovan suurlähetystöstä, joka edusti tapahtuman taloudellista tukijaa. Myös Stoltz määritteli konferenssin tavoitteeksi sen osallistumisen laajempaan poliittiseen keskusteluun. Hänen mukaansa Yhdysvaltain ulkoministeriö on ”innokas kuuntelemaan Viroa ja muita läheisiä kumppaneitamme ja liittolaisiamme pyrkiessämme ymmärtämään, miten politiikat vaikuttavat alueeseen ja miten voimme edistää asioita yhdessä”.

Konferenssin avajaistilaisuus jatkui Cambridgen yliopiston kansainvälisten suhteiden apulaisprofessori, tohtori Ayşe Zarakolin puheenvuorolla ”Mikä tekee alueesta alueen?”. Hän nosti puheessaan esille kysymyksiä akateemisen ja poliittisen tutkimusalueen muodostamisen vaiheista. Ensimmäinen kysymys koski tutkimusalueen rajoja ja niiden määrittelyä. Zarakol pohti, pitäisikö maantieteellistä aluetta kutsua Euraasiaksi, Neuvostoliiton jälkeiseksi vai jälkisosialistiseksi alueeksi, ja miten näistä muodostetut kartat eroaisivat toisistaan.

Oli mielenkiintoista huomata, että Zarakolin esittämät kysymykset pohjasivat kansallisvaltio-oon – niiden osallisuuteen tai poissulkemiseen. Tämä näyttäisi olevan alueen muodostamisen ensisijainen taso, jota Zarakol ei kuitenkaan tarkastellut puheessaan. Pohdimme puheenvuoron innoittamina, että voisiko tutkittavan alueen määrittelyssä olla kansallisvaltioiden ohella muitakin yhdistäviä voimia. Miten esimerkiksi Tarton konferenssi Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen merkittävänä akateemisena voimana voisi vaikuttaa käsitteisiimme alueista sekä siitä,

miten muodostamme niitä tutkimuksissamme?

Lisäksi Zarakol puolusti aluetutkimusta nyt kun Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen perinteinen sijoittamista osaksi aluetutkimusta on kritisoitu esimerkiksi siksi, että sen on nähty toisintavan Venäjän erityisyyttä ja erillisyyttä globaalissa mittakaavassa. Kritiikkiä onkin syytä pohtia aluetutkimuksen tulevaisuutta ja mahdollisuuksia kartoittaessa. Zarakolin mukaan aluetutkimus pyrkii monimuotoisuuteen ja vertailevaan tutkimukseen, jonka tavoitteena on syventää analyysia maiden kehityksestä eri alueilla ja maailmanlaajuisesti. Tarton konferenssi on kannustanut tutkimusyhteyksiä muihin konteksteihin, kuten Turkkiin ja Latinalaisen Amerikan maihin. Vaikka monitieteisyyden merkitystä painotetaan akateemisessa ympäristössä laajalti, akatemian institutionaaliset olosuhteet voivat vaikeuttaa poikkitieteellisten tutkimushankkeiden toteuttamista.

Euraasia, entisen Neuvostoliiton alue, Itä-Eurooppa ja Keski-Aasia – tai kuinka käsitteellisesti määritämme näitä alueita – on poliittisesti, institutionaalisesti, maantieteellisesti, kielellisesti, etnisesti ja uskonnollisesti monipuolinen. Vaikka itäisen blokin hajoamisesta on kulunut yli 30 vuotta, esimerkiksi Zarakol muistutti, että tällaisilla voimakkailla historiallisilla prosesseilla on pitkäkestoisia seurauksia. Aluetta yhdistää valtiososialismin yhteinen historia, jonka vaikutus näkyy näissä maissa edelleen sekä niiden valtiopoliittisessa päätöksenteossa että arjessa. Pohdimme kuitenkin sitä, milloin yhteiset historiat lakkaavat olemasta riittävä alueen yhdistävä voima – varsinkin kun nykyiset erot ovat mahdollisesti merkittävämpiä kuin aikaisemmat yhtäläisyydet. Uskomme, että nämä kehityssuunnat ovat jo osin toteutuneet. Tämä näkyi myös konferenssiohjelmassa, jota seuraavaksi käsittelemme.

Entisen Neuvostoliiton maantieteellisen alueen akateeminen analyysi on haastava pyrkimys. Olikin jännittävää huomata, kuinka konferenssista muodostui tila tämän monimuotoisuuden esiintuomiseksi. Paneelit kattoivat laajasti eri aiheita alue- ja poliittisista tutkimuksista kirjallisuuteen ja kulttuuritutkimukseen. Valtiotieteiden ja kansainvälisten suhteiden aloihin liittyvät tutkimukset olivat kuitenkin näkyvässä roolissa. Useat paneelit käsitelivät sitä, miten tietystä alueesta tulee osa maailmanjärjestystä. Toisaalta paneeleissa kuvattiin myös alueen sisäisiä suhteita. Esimerkiksi paneelit *International dimension of conflict management* ja *International order and normative contestations* tarkastelivat yhtenäisempiä, erillisyyttään ajavia

Cambridgen yliopiston kansainvälisten suhteiden apulaisprofessori, tohtori Ayşe Zarakol, pohti puheenvuorossaan aluetutkimuksen tämänhetkisiä haasteita ja tulevaisuutta.

kansallisvaltioiden alueita, kuten Abhasiaa, Etelä-Ossetiaa ja Donetskia sekä Krimin niemimaata, jotka ovat samanaikaisesti integroituneet maailmanjärjestyksen suurempaan tilaan, mutta joiden merkitystä alueiden lähinaapuruussuhteisiin ei voi silti väheksyä.

Konferenssissa esiintyi edustajia yliopistojen ohella myös erilaisista tutkimuskeskuksista ja kansalaisjärjestöistä. Esimerkiksi Aleksandr Lohmutov, Denis Shedov ja Natalia Smirnova Venäjän itsenäisistä ja voittoa tavoitteleematomista järjestöistä OVD-Infosta ja HRC (Ihmisoikeuskeskus) Memorialista esittivät tapaustutkimustensa kautta analyysejä Venäjän nykyisestä poliittisesta kehityksestä ja koontumisvapauden rajoittamisesta Venäjällä. Kansalaisyhteiskunnan äänen sisällyttäminen tieteellisiin keskusteluihin rikastutti akateemisen konferenssin keskusteluja tuoden esille järjestöissä tehtyä ammattitaitoista tutkimusta ja käytännön esimerkkejä kentältä.

Lisäksi tietyt tilaisuudet, kuten pyöreän pöydän keskustelu *New regionalism on trial? Assessing the legacy of 1989 in Nordic-Baltic policy transfers and region-work* tutkijat Carl Emanuel Marklund (Södertörn University), Mart Kuldkepp (University College London), Ylva Waldemarson (Södertörn University) ja Kaarel Piirimäe (University of Tartu), toivat esille Itämeren alueen yhtenäisiä rajoja ja valtioiden pakoa Neuvostoliiton jälkeisestä tilasta kohti ”länttä”. Mietimme, johtuiko tämä painotus konferenssin järjestämisestä Tartossa vai onko tällä maantieteellisellä alueella kenties muodostettu mahdollisesti muita maita suoraviivaisempia rajoja identiteetin muodostamisprosesseissa ja kansalliselle koheesiolle rakentuvia kuulumisen tunteita.

Myös Keski-Aasian politiikka herätti kiinnostusta konferenssissa. Esimerkiksi Kentin yliopiston vetämä tutkimuskonsortio GCRF COMPASS järjesti aiheesta kaksi temaattista paneelia. Lisäksi esimerkiksi tutkijat Shirin Tumenbaeva (American University of Central Asia) ja Anna-Lena Hoening (University of Mannheim) toivat esille Keski-Aasian ja EU:n alueen vuoro-

vaikutusta esitelmässään *Democratic Decline in the EU and its Effect on Democracy Promotion in Central Asia*, kuten myös Nargiza Sodikova (University of World Economy and Diplomacy, Uzbekistan) esitelmällään *New EU Strategy in Central Asia: contemporary challenges and risks*. Mielenkiintoista kyllä, Keski-Aasia ei näkynyt konferenssin nimessä, vaikka lukuisat aluetta käsittelevät esitelmät toivat esille alueen erottamattoman merkityksen entisen Neuvostoliiton alueen historiassa.

Lisäksi mediakehityksestä, erityisesti vii-meaikaisesta autoritäärisestä käänteestä ja ilmaisunvapauden kutistumisesta Venäjällä ja Valko-Venäjällä, keskusteltiin kattavasti esimerkiksi paneeleissa *Media and political discourses in Russia*, *Information technologies and the new media*, *From Coverage and Framing to Conspiracies and Strategies in Russian Media* ja *Disinformation and propaganda*. Näiden ohella tietyt sosiaaliset ja poliittiset erityisalajat kuten koulutuksen, uskonnon, muuttoliikkeen, sukupolun ja kirjallisuuden tutkimusta käsiteltiin omissa paneeleissaan.

Vuoden 2021 Tarton konferenssista muodostui tärkeä tila akateemiselle vuoropuhelulle entisen Neuvostoliiton ja sen vaikutuspiiriin kuuluneiden alueiden kehityksestä. Esimerkiksi puhuessaan samasta alueesta osallistujat käyttivät usein erilaisia akateemisia lähestymistapoja heijastellen tiedontuotannon tapojen vaihtelua. Mahdollisista haasteista huolimatta tämä keskustelu tarjosi mahdollisuuden aluetutkimuksen kehittämisen kannalta tärkeälle vuoropuhelulle. Lisäksi oli ilo huomata, että monet konferenssissa esitellyt tutkimukset tarkastelivat ”korkean politiikan” tutkimuskohteiden ohella jokapäiväistä elämää tuoden keskusteluun mukaan eri kontekstien mikropolitiikan tasoa. Näistä keskusteluista on apua yrittäessään ymmärtää, miten globaali politiikka ja arki ovat jatkuvassa vuorovaikutteisessa suhteessa. Lisäksi ne auttavat hahmottamaan globaalia kehitystä tämän maantieteellisen alueen ulkopuolellekin.

Iuliia Gataulina ja Pauliina Lukinmaa

Aleksanteri-foorumi 2021 ja toimintaympäristö muutoksessa

Toukokuun alkupuolella 10.-11.5.2021 toista kertaa järjestetty Valtakunnallinen Aleksanteri-foorumi (VAF 2021) kokosi suomalaisen yhteiskunnan toimijoita yhteen pohtimaan ja kehittämään Venäjän ja itäisen Euroopan asiantuntemusta. Tänä vuonna teemana oli toimintaympäristön muutos. Kaksipäiväisen tapahtuman aikana työryhmissä ja paneelikeskusteluissa tarkasteltiin muuttuvan toimintaympäristön vaikutuksia, sen mahdollisuuksia ja rajoitteita, tutkimuksen ja koulutuksen merkitystä sekä liike-elämän tarpeita erilaisen toiminnan mahdollisuuksista Venäjällä ja itäisessä Euroopassa. Tapahtuma järjestettiin pandemian asettamien rajoitteiden vuoksi kokonaan verkossa. Foorumiin osallistui yli 270 asiantuntijaa eri aloilta ja sektoreilta.

Aleksanteri-foorumin ensimmäinen päivä koostui teemaattisista työryhmistä. Aamupäivällä keskustelujen teemoina olivat tutkimus ja elinkeinoelämä, turvallisuustutkimus ja yhteistyön kehittäminen, kielen opiskelun käytänteet, liikkuvuus ja kulttuuriyhteistyö digitalisaation aikana. Iltapäivällä keskustelua jatkettiin koulutuksen ja elinkeinoelämän, poliittisen toimintaympäristön merkityksestä, ympäristötyön haasteista, historian tutkimuksen ja arkistojen toimintatavoista sekä kansainvälisestä koulutusyhteistyöstä. Työryhmiä yhdisti huoli rahoituksen ja tutkimuksen turvaamisesta, mutta samalla esiin nousivat konkreettiset toimintaehdotukset.

Ympäristö- ja turvallisuuskysymykset yhteistyön ytimessä

Foorumin avauspuheenvuoron pitänyt presidentti Tarja Halonen nosti esiin yhteistyön ja vuoropuhelun merkityksen turvallisuuden ja ympäristöyhteistyön kannalta. Hän ilmaisi huolensa demokratian heikkenemisestä sekä koulutuksen ja tutkimuksen rahoituksen turvaamisesta.

Nämä aiheet tulivat esiin useissa muissakin puheenvuoroissa. Venäjän ja eräiden itäisen Keski- ja Kaakkois-Euroopan maiden autoritääriin kehitys huoletti monia. Sen vaikutus toimintaympäristöön on ilmeinen, ja muutokseen voidaan vastata vain monitahoisella, tiiviillä yhteistyöllä.

Ympäristöyhteistyön globaali merkitys korostuu juuri paikallisen toimintaympäristön asiantuntijuudessa, osaamisessa ja ennakoinnissa. Toimintaympäristön muutokseen vaikuttavat vahvasti esimerkiksi ilmastonmuutoksen aiheut-

tamat haasteet ja näiden synnyttämät uudenlaiset tarpeet ja toimintamallit.

Ympäristöyhteistyön merkityksen voi ymmärtää vain poikkitieteellisen yhteistyön näkökulmasta. Ympäristöhaasteet vaikuttavat fyysisen ympäristön lisäksi myös yhteiskunnan eri osa-alueisiin, kuten liike-elämään, inhimilliseen toimintaan, poliittisiin strategioihin ja kulttuuriin.

Venäjä on myös merkittävä toimija ympäristöön vaikuttavissa kysymyksissä. Maa nähdään toisaalta yhtenä suurimmista päästöjen tuottajista, johtuen esimerkiksi sen riippuvuudesta fossiilisesta energiasta ja aihepiirin poliittisesta herkkyydestä. Pakkopäätösten myötä Venäjän ennakoitaan kuitenkin toisaalta olevan potentiaalinen ilmastonmuutoksen haasteiden ratkaisija ja uudenlaisten toimintamallien mahdollistaja.

Yksittäisen toimijan rooli heijastuu eri toimijoiden välisiin suhteisiin ja päinvastoin. Näin ollen keskusteluyhteysttä eri toimijoiden välillä tulee vaalia ja edistää, ajankohtaista osaamista ja uudenlaisia tarpeita tulee kartoittaa jatkuvasti ja asiantuntijuita pitää kehittää. Tämä vaatii poikkitieteellisiä lähestymistapoja sekä monipuolisempaa tietoisuutta alueen tilanteesta ja toimintakulttuurista. Ympäristöyhteistyötä saattaa edistää ymmärrys siitä, miten esimerkiksi alueella on tehty kestäväan kehitykseen tähtäävää työtä eri toimijoiden osalta ja ehkä jopa onnistuttu siinä.

Keskustelussa ja tutkimuksessa tulisi olla rohkeutta tarttua poliittisesti hankaliin aiheisiin, mutta tuolloin toimijalla on oltava perustavanlaatuisen ymmärrys vuorovaikutuksen ja yhteistyön merkityksistä.

Monialaisuus, koulutus ja liikkuvuuden uudet muodot

Useissa työryhmissä nousi esiin tarve monitahoiselle yhteistyölle, vuoropuhelulle sekä yhteisille kohtaamisille eri alojen toimijoiden välille. Työryhmissä ehdotettiin toisaalta vuorovaikutusta edistäviä seminaareja ja konferensseja, jotka edistäisivät erikoistuvien asiantuntijoiden välistä vuoropuhelua ja toisaalta enemmän poikkitieteellistä tutkimusta ja tapahtumia. Konkreettisine toimintaehdotuksina nousivat esiin esim. työryhmä, joka pohtisi yhdessä, miten vuorovaikutusta ja tiedonjakoa voitaisiin edistää. Lisäksi ehdotettiin valtakunnallista, mahdollisesti

digitaalista alustaa, johon voitaisiin koota yhteen ajankohtaista tutkimusta, Venäjään ja itäiseen Eurooppaan keskittyvää tiedotusta ja uutisointia tai tarjota vaikkapa harjoittelupaikkoja.

Koulutusyhteistyön nähtiin olevan tärkeässä roolissa niin eri asteiden kuin eri maiden ja tahojen välillä. Jos puhutaan alueasiantuntijuuden näkökulmasta, koulutusyhteistyöllä on tärkeä merkitys. Sen avulla osin hajallaan olevia resursseja saadaan tehokkaammin käyttöön ja toisaalta voidaan säilyttää pienten alojen elinvoimaisuus. Työryhmien ja paneelikeskustelujen aikana useasti todettiin koulutuksen olevan merkityksellinen, jotta toimintaympäristöä voitaisiin entistä paremmin arvioida ja ymmärtää.

Monipuolista kielitaitoa ja aluetuntemusta voitaisiin edistää joustavasti jo varhaisopetuksesta alkaen ja siten edistää alan vetovoimaisuutta korkeakouluasteilla.

Liikkuvuus on hakemassa uusia muotoja perinteisten pitkien opiskelijavaihtojen rinnalle. Uudet lyhytliikkuvuuden muodot, kuten intensiivikurssit, yhteisopetus tai virtuaalinen liikkuvuus ovat yhä tärkeämmässä roolissa lyhentyvien opiskeluaikojen paineessa. Luovuus ja avoimuus ovat avainasemassa koulutuksen kehittämisessä. Alan koulutuksen turvaaminen on alan tulevaisuudesta huolehtimista ja vain riittävällä määrällä korkeasti koulutettua asiantuntijoita voi Suomi pysyä idäntutkimuksen suurvaltana.

Digitaalinen tulevaisuus?

Liikkuvuus on tällä hetkellä haasteellisessa tilanteessa pandemian rajoitteiden vuoksi. Äkillinen digitalisaation murros toisaalta kehittää entistä paremmin kaikkien toimijoiden liikkuvuutta ja osallisuutta riippumatta maantieteellisistä rajoitteista. Samalla kuitenkin inhimillinen ja vuorovaikutteinen kohtaaminen koetaan tärkeäksi ja informaation määrästä erottautuminen muuttuu haastavaksi. Muutos on ollut äkillinen, mutta kuitenkin jatkuva ja uudet toiminnan muodot ovat jatkuvasti kehittämisen tarpeessa.

Digitalisaatio mahdollistaa myös entistä enemmän aiemmin rajallisesti saatavilla olleen tiedon, mikä vaikuttaa positiivisesti tutkimusaineiston saatavuuteen, mutta edellyttää aineiston hallintaa ja kykyä kriittiseen tarkasteluun. Työryhmät nostivat myös esiin sen, että median osal-

ta Suomessa olisi tärkeää olla monipuolisempaa uutisointia alueista, sillä mielikuvalla on tärkeä rooli kiinnostuksen ja motivaation lähtökohtana alalle suuntautuessa.

Virtuaalitapahtuman edellytykset

Digitalisaatio on osaltaan vaikuttanut keväällä järjestettyyn Aleksanteri-foorumiin, sillä sen myötä tapahtuman toteutus tuli mahdolliseksi pandemiarajoituksista huolimatta. Digitaalinen alusta lisäksi mahdollisti erityisellä tavalla foorumin valtakunnallisuuden, kun fyysinen sijainti ei rajoittanut osallistujia tai työryhmiin kokoontumista.

Foorumin järjestämisen osalta suunnittelutyö, vuorovaikutus ja toteutus eivät olisi mahdolliset ilman teknologian ja digitalisaation tarjoamia puitteita. Kaikki valmistelu tapahtui tietokoneen välityksellä etätyöskentelynä. Tapahtuman tuotanto vaati runsaasti uuden oppimista, yksityiskohtien huomioimista ja erityisesti kokonaisvaltaisen toteutus vaati ymmärrystä verkkotyöskentelyn teknisistä puitteista sekä selkeää tiedottamista.

Vaikka vuorovaikutus eri toimijoiden välillä ja viestintä on jo pidempään tapahtunut enimmäkseen verkossa ja useita luentoja tai kokouksia on totuttu järjestämään Zoomissa, työryhmällä ei juuri ollut kokemusta vastaavanlaisen isomman useasta osasta koostuvan tapahtuman järjestämisestä verkossa. Viimeisen vuoden aikana epävarmojen olosuhteiden myötä tapahtumien muuntuessa fyysisistä kohtaamisten tiloista verkkotapahtumiksi on alkanut muodostua runsaasti osaamista ja asiantuntemusta etätapahtumien järjestämisestä. Saatavilla olevat tiedot ja jaetut kokemukset edesauttoivat tapahtuman onnistumista.

Kaiken kaikkiaan virtuaalinen tapahtuma tarjosi ajankohtaisen katsauksen eri alojen toimijoiden tilanteeseen, nosti esiin useita toiminnan haasteita, mutta samalla tarjosi tärkeitä näkökulmia ja ehdotuksia toiminnan edistämiseksi. Edellä mainittujen seikkojen lisäksi foorumin aikana nousi tärkeäksi koettu ajatus olemassa olevien rakenteiden tukemisesta, sillä jatkuva resurssien kapeneminen ei edistä tutkimusta, yhteistyötä tai toimintamahdollisuuksia.

Alisa Virtanen

Moderni teknologia herättää sotakokemukset henkiin

Sodan ja rauhan keskus Muisti on Mikkelin Päämajamuseon yhteyteen kesäkuussa 2021 avattu uusi tiedekeskus, jonka teknologiaa ja vuorovaikutteisuutta hyödyntävät näyttelyt kertovat sodan vaikutuksista ihmisiin ja yhteiskuntaan. Sen ensimmäinen näyttelykokonaisuus ”Poikkeustila” käsittelee toista maailmansotaa ja on nähtävissä toistaiseksi.

Muistin yhdeksän näyttelyä käsittelevät sotakokemuksia yksittäisen sotilaan, kotirintaman ja päättäjien näkökulmista unohtamatta sotaa seuraavaa rauhanprosessia. Sen toiminnan perusta on humanistisissa ja yhteiskuntatieteissä tehty kotimainen ja kansainvälinen sodan tutkimus, ja päämääränä kertoa sodasta rauhan edistämiseksi. Muistin näyttelytyötä ohjaa kulttuurintutkimuksen, pedagogiikan ja historian didaktiikan asiantuntijoista sekä historioitsijoista koostuva tieteellinen neuvottelukunta, jonka tarkoituksena on varmistaa jatkuva yhteys tutkijoihin, ajankohtaiseen tutkimukseen ja sitä tuottaviin instituutioihin. Tavoitteena on mahdollistaa erilaisten historia- ja yhteiskuntatieteisiin kuuluvien taitojen oppimista, kuten lähdekriittisyyttä, histo-

riallista empatiaa, eettistä ajattelua, sekä syy- ja seuraussuhteiden ja laajojen kokonaisuuksien hahmottamista. Tällaisen tiedeviestinnän edistämässä tärkeänä osana on uutta teknologiaa ja digitaalisuutta hyödyntävät näyttelyt.

Lupaustensa mukaisesti Muisti on onnistunut hyödyntämään modernia teknologiaa hienosti tuoden sodan lähemmäksi kävijää. Näyttelyn alussa olevassa Tarinat-osiossa kävijä voi valita, haluaako kuunnella sotilaan vai lapsen kertomuksen sodasta. Valitsemamme sotamies Onni Aaltosen. Kuunnella talvi- ja jatkosodasta on kursailematon kerronnaltaan, ja sitä tukeva näyttelijöitä ja animaatiota hyödyntävä grafiikka tempaa kuulijan elävästi Aaltosen kokemuksiin. Sodan vaikutus yksilöön ja sen inhimillinen hinta välittyy hyvin lounaismurteella juttelevan sotamiehen muistelmista. Vaikka Aaltonen kokikin sodan aikana kauheita asioita, lopussa kuulija näkee kotivideopätkän eläkeikäisen Aaltosen ja tämän vaimon häävalssista, joka jäi tanssimatta välirauhan aikana solmitun avioliiton alkumetreillä. Se on lohduttava muistutus elämän jatkumisesta sodan jälkeenkin. Kuulijaa toisaalta muistutetaan siitakin, että sotakokemukset jäivät tavalla tai toisella elämään sen kokeneissa.

Vaikuttavin kokemus on kuitenkin Taisteluniminen näyttely, missä viimeisintä VR-tekniikkaa hyödyntäen esitetään taistelutilanne sotilaan silmin. VR-lasit päähän pistettyään kävijä näkee edessään asemapaikasta avautuvan Summan läntisen Karjalankannaksen helmikuussa 1940. Vihollistankit etenevät horisontissa, ja yllättäen tykistökeskitys pyyhkii asemapaikan yli. Räjähdykset, niiden nostattama maa-aines ja savu luovat realistisen kuvan siitä, millaista taistelun keskellä olisi ollut. Niinkin realistisen, että VR-lasit päästä otettuaan tekisi mieli pyyhkiä virtuaaliräjähdysten nostattamat ”pölyt” päältänsä.

Teknologian mukanaan tuomaa interaktiivisuutta hyödynnetään myös informatiivisissa osuuksissa, esimerkiksi toisen maailmansodan syyt ja eteneminen on esitetty Maailma sodassa -näyttelyssä selkeästi kosketusnäytöillä, joista voi tiivistetysti lukea sodan taustoista. Hyvin toteutettu seinän kokoinen kartta-animaatio esittää, kuinka sota eteni maailmanlaajuisesti. Tämä on suomalaisten sotakokemusten vastapainoksi hyvä muistutus sodan laaja-alaisista vaikutuksista niin Euroopassa kuin sen ulkopuolellakin, ja toiminee myös monelle hyvänä historian kertauksena. Valta- ja Koti-näyttelyt

Muistin näyttelyissä voi omaan tahtiin tutustua interaktiiviseen aineistoon. Video alkaa pyörimään vain koppiin astuessa, joten ainakaan kesken kerronnan ei ole riskiä kävellä sisälle.

on nekin toteutettu kiinnostavasti ja kävijää mukaan ottaen. Ensimmäisessä vierailija pääsee poliittiseen päätöksentekoon mukaan valitessaan kosketusnäytöllä olevista vaihtoehdoista, millaisia päätöksiä hän tekisi poikkeustilanteessa sensuuriin, propagandaan tai vaikka kansalaisten vapaa-ajan rajoittamiseen liittyen. Jälkimmäisessä näyttelyssä keskiössä on taas kotirintama, ja kuinka sekin osallistui aktiivisesti sodan vaatimiin toimiin. Naisten ja lasten roolia, sekä myös evakkoon lähtemistä valotetaan erilaisten arkistovalokuvien avulla. Laajaa kuva-arkistoa voi selata kosketusnäytöltä omaan tahtiin, ja jokaisen kuvan ohessa on lyhyt esittely. Näitä helposti uppoutuu selaamaan kuin vanhaa valokuva-albumia.

”Poikkeustila” on näyttelykokonaisuutena onnistunut, ja kiinnostanee niin historiaa tuntevia kuin asiaan vähemmän perehtyneitäkin. Toinen maailmansota aiheena saattaa jo olla monien mielestä hieman ”kulunut”, ja itsekin toivoisin tulevien näyttelyjen käsittelevän ajankohtaisempia konflikteja, informaatiotosotaa tai vaikka tarkemmin erilaisia rauhanprosesseja. Muistilla olisi tähän varmasti osaamista ja potentiaalia. Samaa hengenvetoon voidaan todeta, että toinen maailmansota on aiheena toki vieläkin ajankohtainen ja tärkeä, sillä sen historialliset tulkinnat edelleen kuumentavat tunteita kansainvälisellä areenalla. Muistin edistämä tutkimukseen perustuva ja lähdekriittisyyttä painottava lähestymistapa on erinomainen vastalääke sotamuistojen taipumukselle päätyä nationalismiin työkaluiksi ja yksipuolisia faktoja toittaviksi narratiiveiksi. Ajankohtainen esimerkki toisen maailmansodan käytöstä poliittisiin tarkoituksiin nähdään naapurimaassamme Venäjällä, missä sikäläisittäin tunnetusta ”Suuresta isänmaallisesta sodasta” voidaan keskustella vain tietyssä sävyssä, ja laki jopa kieltää tietynlaisten tulkintojen esittämisen. Vastaavasti Suomessa sotahistorian synkimmät hetket, kuten vaikka Itä-Karjalan vankileirien tapahtumat ovat vielä osaltaan jääneet historiankirjoituksessa pienemmälle huomiolle.

Muisti on esimerkki siitä, kuinka modernilla teknologialla ja digitaalisuudella sodan kokemuksia ja kauhuja voidaan tuoda lähemmäksi kävijää, kuin vain vitriinejä ja infotauluja lukeamalla. Sen lähdekriittisyyttä ja tutkimustietoa painottava lähestymistapa on tärkeää aikana, jolloin valeutiset levivät ja informaatiovaihtamisen keinot muuttuvat koko ajan hienovaraisemmiksi. Näiden lisäksi Muisti onnistuu riisumaan sodan nationalistisista narratiiveista ja nostamaan keskiöön sen vaikutukset ihmisiin ja yhteiskuntaan. Oletettavasti kävijälle on sano-

mattakin selvää, kuinka Venäjä ja Neuvostoliitto ovat Suomen sotahistoriassa suuressa osassa, joten itänaapuri ei mitenkään alleviivavasti ole näyttelyissä läsnä. Epäsuorasti se toki ilmenee, kuten esimerkiksi Suomen ja Neuvostoliiton armeijoiden välistä epäsuhtaa demonstroimalla visuaalisesti. Menemällä eteenpäin vastakkainasettelusta on päästy käsittelemään sotaa ilman paatosta sen inhimillistä puolta korostaen, mikä Muistin tapauksessa on suomalainen yhteiskunta.

Tällaisilla näyttelyillä olisi potentiaalia laajemman yhteisen tarttumapinnan luomiselle historiaa eri tavalla ymmärtävien kansakuntien välille, kuten Suomi ja Venäjä. Tulisi muistaa, että sota on kaikille osapuolille julmaa, ei vain omalle puolelle. Viime kädessä tavallinen kansa joutuu maksamaan suurimman hinnan ja kantamaan seuraukset. Kuten Taistelu-näyttelyssä mainittiin, tunsivat suomalaisotilaat tunnon-tuskia pohtiessaan, kuinka samanlaisia tapetut vastapuolen taistelijat pohjimmitaan olivat. Heillä oli siviilissä samat ilot ja murheet, ja mahdollisesti kotona odottavan rakastettunsa kuva taskussa rintamalla. Jako ystävään ja viholliseen tapahtuikin suurvaltapolitiikan, ei ihmisten oman valinnan seurauksena. Tällaisen näkökulman soisi olevan laajemminkin sotamuseoissa läsnä ja vastapainona epäinhimillistäväälle sotapropagandalle. Muisti kannustaa tarkastelemaan sotaa laaja-alaisesti ja kriittisesti, kuitenkin unohtamatta inhimillisyyttä ja empatiaa kaikkia sen aikalaisia kohtaan.

Tuomas Kallio

Muisti yhdistää modernia teknologiaa ja arkistokuvia luoden mielenkiintoisen kokemuksen.

Aleksanteri-instituutin digiloikka – DigiREES

Emmepä arvanneet kuinka ajankohtainen asia oli, kun Aleksanteri-instituutin koulutusohjelmat hakivat Helsingin yliopiston digiloikkarahaa syksyllä 2019. Haun tavoitteena oli kehittää opettajien digitaitoja sekä tuottaa MOOC -pohjalta kurssi ”Johdatus Venäjän, Euraasian ja itäisen Euroopan tutkimukseen”. Digitaalisten oli tarkoitus laajentaa opettajien osaamista ja samalla hyödyntää opetuksessa erilaisia digitaalisia apuvälineitä. Johdantokurssi puolestaan olisi valmistuessaan avoin kaikkien suomalaisten yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen aiheesta kiinnostuneille opiskelijoille. Lisäksi kurssia oli tarkoitus tarjota lukioille tutustumiskurssina aluetutkimuksen keskeisiin teemoihin.

Kun keväällä 2020 ryhdyimme suunnittelemaan koulutuksia, jotka sitten olisi viety käytäntöön johdanto-MOOC:issa ja opettajien omilla kursseilla, emme olleet vielä päässeet edes kunnolla alkuun, kun korona iski. Hetken pysähdyksen jälkeen korona pisti koko maailman hyppäämään digiloikan käytännössä yhtä aikaa. Alun perin ajatus oli monipuolistaa opetusta digitalisaation avulla, mikä käytännössä tarkoitti opetusvideoiden tuottamista ja vuorovaikutteisten digitaalisten opetusmenetelmien hyödyntämistä. Koronan myötä digiloikkamme muuttui viikossa uusien avusten tekemisestä olemassa olevan opetuksen muokkaamiseksi pikapikaa Zoomin avulla tapahtuvaksi etäopetuksiksi. Uusien ideoiden ammentaminen muuttui kontaktien välttämiseksi, ja päivät kuluiivat niin opettajilta kuin opiskelijoiltakin tietokoneen ruudun mustia laatikoita tuijottaessa.

Digiloikkaprojektimme kuitenkin eteni pienestä kaaoksesta huolimatta. Aluksi koulutuksessa keskeiseen asemaan nousi pedagoginen ulottuvuus eli miten opettaa etänä siten, että opiskelijat oppivat. Kun opetus alkoi vakiintua, lisäosaamista kertyi niin videoiden kuvaamisesta, editoimisesta kuin kuvien ja vuorovaikutteisten elementtien lisäämisestä. Puolentoista digiloikkavuoden jälkeen opettajien valikoimaan ovat tulleet editoidut videot, ThingLink-aktivoinnit ja perinteistä oppimisalustaa piristävät teemat. Vihdoin keväällä 2021 pääsimme toiseen teemaan eli Johdantokurssi-MOOC:in tekemiseen. Tämä MOOC on digiloikkaprojektin kannalta keskeinen hanke. Se on myös oiva esimerkki digitalisaation ja siihen liittyvän teknologian hyödyntämisestä opettamisesta ja ennen kaikkea sisällön tuottamisesta.

DigiREES-koulutuksiin ilmoittautui mukaan 40 opettaja-tutkijaa Aleksanteri-instituutista ja instituutin verkostoista. Koulutusten järjestäminen englanniksi ja etänä koronapandemiasta johtuen mahdollisti kansainvälisen opettajajoukon osallistumisen myös muualta kuin Helsingistä. Kiinnostus ja tarve oppia lisää digitaalisista oppimisympäristöistä ja digiopetuksen välineistä motivoi opettajia osallistumaan.

Digiloikan oppeja päästiin hyödyntämään valtakunnallisen Venäjän ja itäisen Euroopan asiantuntijaopintojen (VIEExpert) sekä Itäisen Keski-Euroopan, Balkanin ja Baltian tutkimuksen (IKEBB) opiskelijoille suunnatulla, maisteritasoisella Näkökulmia Venäjään, Euraasiaan ja itäiseen Eurooppaan -monimuotokurssilla. Kurssi toteutettiin Moodle-kurssialustalla ja se koostui lähiopetuspäivistä sekä itsenäisesti opiskeltavista moduuleista. Lähiopetuspäivät järjestettiin koronapandemiasta johtuen etäopetuksena. Kurssin suunnitteluun ja toteutukseen osallistui 21 opettajaa Aleksanteri-instituutista sekä instituutin verkostoista.

Digikoulutukset sekä koulutusten hyödyntäminen opetuksessa antoivat pohjaa kaikille avoimen ”Johdatus Venäjän, Euraasian ja itäisen Euroopan tutkimukseen” MOOC-johdantokurssin suunnitteluun. MOOC:in valmistelua käynnistettäessä oli tärkeää saada myös opiskelijoita mukaan prosessiin, sillä opiskelijat tuovat loppukäyttäjän näkökulmaa suunnitteluun ja pystyvät opettajia helpommin asettumaan esimerkiksi lukiolaisen tai opintojaan aloittavan ammattikorkeakoulu- tai yliopisto-opiskelijan asemaan. Kurssin kehitystyöhön ja toteutukseen tuli mukaan kaksikymmentä maisteri- ja jatko-opiskelijaa 21 opettajan lisäksi. Ennen MOOC:in avaamista suurelle yleisölle aiottujen kohde-ryhmien edustajat pääsevät testaamaan kurssia.

MOOC-kurssin kieli tulee olemaan suomi, mutta valmistelu tapahtuu osittain englanniksi. Näin ollen MOOC:issa on myös kääntämisen ja tulkkauksen maisteriohjelman opiskelija huolehdimassa käännöksistä. Koko DigiREES-projektin ajan projektikoordinaattorina on toiminut jatko- tai maisterivaiheen opiskelija.

Osallistujilta saadun välipalautteen mukaan opettajat ovat pystyneet hyödyntämään Digiloikka-koulutuksissa opittuja etäkokous-, video- ja kuvaeditointi- sekä digipedagogiikkaitoja sekä DigiREES-toiminnoissa että muussa opetuksessaan. Jatko-opiskelijat ovat saaneet teknistä osaamista ja arvokasta kokemusta opetusalan

kuun. Maisteriopiskelijoille on ollut kiinnostavaa tutustua opetuksen suunnitteluprosessiin sekä verkostoitua opettajien ja tutkijoiden kanssa.

Projektin edetessä alkoi hahmottua yksittäisen verkkokurssin luomisen kokonaisuuden laajuus. DigiREES-projektin erityisyytenä on ollut mahdollisuus osallistua asiantuntijoiden vetämiin koulutuksiin liittyen kurssin tekniseen toteutukseen, projektin rahoituksen tarjoamat mahdollisuudet sekä uudenlainen tapa osallistaa eri toimijoita. Digitaaliseen alustalle luotava johdatuskurssi vaatii monipuolista asiantuntijuutta niin opetuksen sisältöihin kuin tekniseen toteutukseen liittyen.

Projektin aikana on ollut olennaista muistaa Moodle-alustan ja MOOC-alustan eroavaisuudet. Helsingin yliopiston käytössä olevat kummatkin alustat ovat teknisesti hyvin samankaltaisia, mikä tarkoittaa verkko-opetuksessa käytettäviä entuudestaan tuttuja elementtejä. Kuitenkin MOOC-alusta on ajateltu ensisijaisesti olevan avoin ja kohdistettu laajalle joukolla hyvin erilaisista taustoista tuleville ihmisille. Siinä, missä Moodleen rakennettu Näkökulmia-kurssi oli syventävä ja tarkoitettu alasta kiinnostuneille, MOOC-kurssia on lähdetty suunnittelemaan tarkoituksena herättää kiinnostusta toisen asteen koulutuksesta lähtien ja tarjota ymmärrystä alasta useille eri oppisuunnista tuleville opiskelijoille.

Kurssien tavoitteena on myös täyttää teknisesti saavutettavan oppimisalustan kriteerit. Tämä tavoite asettaa tiettyjä erityiskriteerejä tekniselle toteutuksella. Taustalla vaikuttavat Helsingin yliopistolla voimaan astuneen saavutettavuusdirektiivin asettamat vaatimukset ja niitä tulkitseva laki digitaalisten palveluiden tarjoamisesta. Työskentelyssä on ollut tärkeää muistaa tuotettavien aineistojen saavutettavuus, mikä tarkoittaa esimerkiksi podcastien litterointia tai videoiden tekstittämistä ja kurssin ulkoosan suunnittelussa riittävän selkeyden huomiointia.

Projektin koordinointityössä oli mielenkiintoista havaita eri toimijoiden tekninen valmius. Sen tueksi suositeltiin koulutuksiin osallistu-

mista ja kerättiin saataville monenlaisia ohjeita, esimerkiksi MOOC-alustan teknisestä toteutuksesta, videoluennon kuvaamisesta, podcastien nauhoittamisesta ja tekstitysohjelmien käytöstä. Projektin etätyöskentelyn keskeisessä roolissa on ollut vuorovaikutus projektin ulkopuolisiin asiantuntijoihin, mikä on liittynyt muun muassa sisällöntuottamisen laillisiin tai saavutettavuutta koskeviin kysymyksiin. Vuorovaikutus eri tahojen välillä sähköpostitse on ollut jo pidempiaikainen toimintatapa, mutta sen rinnalle ovat tulleet Zoom-palaverit ja koulutukset, joiden pitämisen kynnys on madaltunut digitalisaation aikana.

DigiREES-projektin aikana digitalisaation myötä on kehitetty projektissa toimivien teknisiä taitoja ja monipuolistettu opetuksen sisältöä. Kuitenkin keväällä 2021 oltiin siinä pisteessä, jossa digitalisaation aiheuttama kuormitus ja kohtaamisten vähäisyys aiheutti monissa uupumusta. Valitettavasti etänä tapahtuva opettaminen tai kohtaaminen ei aina tarjoa riittävästi motivaatiota ruudun molemmin puolin oleville ja vastaavasti teknisen toteutuksen virtuaalinen luonne ei tarjonnut konkreettista palautetta tehdyn työn etenemisestä. Vaikka tekninen osaaminen on selvästi kehittynyt digitalisaation seurauksena, sen aiheuttama ylimääräinen kuormitus halutaan yhä välttää tai siirtää.

Digitalisaation haasteista huolimatta projektin aikana on tapahtunut merkittävää edistymistä, kun esimerkiksi paremman laitteiston käyttöön-otto ja saatavuus kehittää opetusmenetelmiä ja mahdollistaa miellyttävän ja innostavan oppimiskokemuksen. Parhaimmillaan projekti on mahdollistanut opettajien teknisten taitojen kehittymisen ja uuden oppimisen ja opiskelijoille taas ymmärryksen verkko-opetuksen luomisen edellytyksistä. Vaikka pandemian aiheuttamat rajoitukset päättyvät, siirtymä digitaaliseen opetukseen on ollut jo pidempiaikainen, missä kyseinen projekti on selvästi edesauttanut useita toimijoita.

**Alisa Virtanen, Minna Oroza ja
Sari Autio-Sarasma**

Idäntutkimus 2022: Kirjoittajakutsu

Haluaisitko julkaista Venäjään tai Itä-Eurooppaan liittyvää tutkimustasi suomeksi? *Idäntutkimus* on ainoa suomenkielinen Venäjään ja Itä-Eurooppaan keskittyvä tieteellinen aikakauslehti, joka julkaisee vertaisarvioitujen artikkelien lisäksi esseitä, kolumneja, väitöskertoja, seminaariraportteja, keskustelunavauksia ja kirja-arvioita eri tieteenaloilta. Lehti ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja vuoden 2022 ensimmäisen vapaan teeman numeron jälkeen julkaistaan teemanumerot Ylirajaisuus, Valko-Venäjä ja Ääni. Mikäli kiinnostuit, löydät lisätietoja, kirjoittajaohjeet sekä jo julkaistuja numeroita *Idäntutkimuksen* nettisivuilta: <https://journal.fi/idantutkimus>

1/2022: Vapaa teema

Vuoden ensimmäisellä numerolla ei ole määrättyä teemaa, ja voit tarjota lehteen tekstejäsi laajalla otteella. Vertaisarvioitavien artikkeleiden dl: 5.11.2021. Vertaisarvioimattomien tekstien dl: 15.1.2022

2/2022: Ylirajaisuus

Vuoden toinen numero keskittyy niin rajoja ylittäviin ilmiöihin kuin ylirajaisuutta tutkimuksellisenä lähestymistapana korostaviin näkökulmiin. Numerossa keskiössä ovat ihmisten, ideoiden ja aatteiden siirtymät, samoin kuin raja-aitoja ylittävä tiede ja taide. Vertaisarvioitavien artikkeleiden dl: 1.2.2022. Vertaisarvioimattomien tekstien dl: 31.3.2022.

3/2022: Valko-Venäjä

Valko-Venäjän kireän poliittisen tilanteen pudottua pois nopeatempoisimman uutisvirran kyydistä *Idäntutkimus* omistaa kolmannen numeronsa tälle epävarmuuden tilassa jatkavalle maalle. Tekstit, jotka tarkastelevat niin Valko-Venäjän nykytilaa kuin menneisyyttä, samoin kuin kulttuuria laajasti ymmärtäen, ovat tervetulleita. Vertaisarvioitavien artikkeleiden dl: 15.4.2022. Vertaisarvioimattomien tekstien dl: 31.7.2022.

4/2022: Ääni

Vuoden viimeinen numero *Ääni* kutsuu kirjoittajia pohtimaan ääntä sekä konkreettisten että symbolisten merkitysten kautta. Mitä ääni(oikeus) merkitsee ihmisille? Millaisia ääniä yhteiskunnassa kuuluu ja millaisia jää kuulumatta? Entä miten äänestä luodaan musiikkia ja muutakin taidetta, joiden merkitykset ulottuvat sanoja pidemmälle? Vertaisarvioitavien artikkeleiden dl: 15.8.2022. Vertaisarvioimattomien tekstien dl: 1.10.2022.

Lisätietoja saat päätoimittajalta tai toimitussihteeriltä:

Päätoimittaja Mika Perkiömäki

mika.perkiomaki@helsinki.fi

Toimitussihteerit Jari Parkkinen

jari.v.parkkinen@jyu.fi

Innovations under neopatrimonialism?

Salla Nazarenko

This article examines the claim that a neopatrimonial and authoritarian management culture is one of the reasons for the lack of innovation in Russia. The research method is a literature review and thematic interviews. As a conclusion, the article states that management culture is only one aspect that makes the development of innovation slow. The larger problem is the Russian system itself. The state has turned inwards since 2014, leading to a situation where start-up companies can only grow inside Russia, where the core customers consist of state organisations. The Russian system is very bureaucratic on the one hand, and on the other hand the leadership style is not consistent: the expectations of the state from the innovation sector are not always realistic and failures are not accepted. At the same time, there are major differences between sectors. In the private sector, management culture is more dynamic and modern and the change of generation is likely to change the situation even more. The big question is the future of the *sistema* and whether the state control of business will increase in the future.

Tämän numeron kirjoittajat

Kateryna Boyko, MA, väitöskirjatutkija, informatiikka ja media, Venäjän Euraasian tutkimuksen instituutti, Uppsalan yliopisto

Salla Nazarenko, YTT, journalistiikka, informaatioteknologian ja viestinnän tiedekunta, Tampereen yliopisto

Teemu Oivo, YTM, apurahatutkija, Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, Turun yliopisto

Ira Österberg, FT, tutkimuskoordinaattori, Aleksanteri-instituutti, Helsingin yliopisto

Ohjeita kirjoittajille

Ajantasaiset kirjoittajaohjeet verkkosivuillemme:
<https://journal.fi/idantutkimus/about/submissions>

1 Katja Lehtisaari: Digiajan verkot ja verkostot aluetutkimuksessa

ARTIKKELI

3 Salla Nazarenko: Innovaatioita neopatrimonialismin oloissa?

ESSEET

19 Kateryna Boyko: Ukrainalaiset torrent-käyttäjät ja tiedostonjaon utopiat

32 Teemu Oivo: Venäjän kiistelty historia Runetin foorumeilla

43 Ira Österberg: E. M. C. Tigerstedt ja äänielokuvan varhaisvaiheet

KOLUMNIT

66 Markus Kainu: Kuka pelastaisi verkkoalustojen tiedesisällöt?

68 Ira Österberg: Teknologia avoin, tiede salattu

TAIDE

71 Ville-Juhani Sutinen: Neuvostokameroiden hienomekaniikkaromantiikkaa

81 Hei DJ, millaisen koneen keksisit?

KESKUSTELUA

87 Milja Komulainen: Poliisiväkivallan oikeutus idän mediassa

90 Veera Virta: Seksuaalivähemmistöt ja väkivalta venäläisissä uutisverkkojulkaisuissa

95 Arviot

104 Ajankohtaista

114 Abstracts in English

